

AZ ISZLÁM

EMLÉKSZERŰ ADATOK, EGYKORÚ KÚTFŐK ÉS SZAKMUNKÁK FELHASZNÁLÁSÁVAL

IRTA

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

★

SZÁMOS KÉPPEL, MŰMELLÉKLETTEL ÉS TÉRKÉPPEL.

KIADJÁK

FRANKLIN-TÁRSULAT * RÉVAI TESTVÉREK

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTYOMDA

IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁJ

BUDAPESTEN

I. FEJEZET.

Az arabok az iszlám előtt.

A Kr. u. VII. század előtt nem találjuk az *állami* közösségnek semmi nyomát azon területen, melyből e században a keleti világ legnevezetesebb államalkotó mozgalma indult ki: *az iszlám*.

De e területet lakó nép *történeti élté* is a Kr. u. V. század mögött jóformán teljesen üres lap, melyet az iszlám tudósai valóságos legendákkal, serény genealógok czélzatos koholmányokkal, történeti hagyománynak semmi esetre be nem váló adatokkal töltöttek ki.

Pedig egyéb népek történeti feljegyzései elég adatot nyújtanak azon kapcsolatról, mely az ókorban Arábia, meg a Kelet és Nyugat nagy államai között fennállott.* Az assyriai ékiratok már II. Szalmanaszár idejében (859—825 Kr. e.) említik Arabországot és Gindibu arab királyt. II. Szárgon idejéből (715. Kr. e.) meg arról értesülünk, hogy Assyria hatalmas királya nagy hódító hadjáratot indított «a távoli arabok ellen, kik a sivatagot lakják és kikről a bölcsek és írástudók mit sem tudtak». Apróra felsorolja a legyőzött arab törzsek neveit s a zsákmány- és sarcztárgyakat, melyeket tőlük az assyrok hazájukba vittek. Az arab emlékezésekben semmi nyoma az északi nagyhatalom betörésének, mely mindenesetre gyökeresen felkavarhatta a kívülről csak nagy ritkán bolygatott arab seikhek minden viszonyait. Se hire, se hamva az arabok történeti hagyományában azon háborúnak sem, melyet Aragdos arab király 10,000 lovasával és 100 hadi szekerevel az idősb Kyros ellen, mint Kroisos szövetségese viselt; a szövetségesekre szerencsétlen végű háború után Kyros

* Arábia ókori érintkezései a Pauly-Wissowa *Realencyklopädie der klassischen Alterthumswissenschaft* II. kötetének Arábia cz. cikkében (Müller D. H.) vannak összeállítva.

Aragdos hadseregének menekülő maradványait az arab sivatagba üldözte. Ez üldözésnek köszönjük azon természethű leírást, melyet Xenophon Anabásisában az arab sivatagról nyújt. Nagy Sándor arab hadjáratáról sem emlékezik meg az arab hagyomány, sem pedig Aelius Gallusnak, Augustus római császár egyik hadvezérének a római hadsereg teljes kudarczával végződő arab expedíciójáról.

Az arab nép történeti emlékei alig terjednek távolabbra, mint az iszlám alakulását valami két évszázaddal megelőző időre.

Sem az ország történetét felvilágosító felirat, sem szájhagyomány nem egészítik ki azon adatokat, melyeket e nemzet régi történeti kapcsolatairól egyéb népek irodalmából merithetünk.

Az arab nemzet lakóhelyei már az ókorban túlterjedtek azon a határon, melyet földrajzi értelemben Arábia országának szoktunk venni. Észak felé a 30. szélességi fokon túl, mely az arab félsziget határa, az arab nemzet egészen északi Szíriáig terjedett, beleértve a szinai félszigetet, a régi nabatäusok fészket (Petra), a Jordán keleti vidékét, innen északnyugat felé a syriai sivatagot és a syriai cultur-országot Palmyráig és északkeleti irányban az Euphrates alsó vidékét.

Az iszlámot megelőző időben Arábiának csak déli részén (Jemen, Hadramút) fejlődött ki rendes állami élet. A Kr. e. 2. évszázad óta itt virágzott a *szabäusok*, *minäusok*, *katabänok* és *hadramütiak* birodalma, melynek állami életéről a délarab felirati emlékek tanuskodnak. Időszámításunk kezdete körül e régi dynastiákat a *himjariták* (helytelenül homeriták) uralma váltja fel Délarábia egész területén; hatalmas Tobbá-ik (így nevezik uralkodóikat) a keresztyénséget és a zsidóságot meghonosítják e birodalomban. 525-ben az aethiópok nyomulnak be Délarábiába, kiszorítják a himjarita dynastiát és az országot aethióp tartományná teszik, míg 575-ben a régi királyi ház egyik sarjának a szaszanida perzsák segítségével sikerült ismét ősei trónját visszafoglalni. 600-tól kezdve valóságos perzsa tartománynak látjuk a hajdani hatalmas Sába birodalmát. — A nemzeti fejedelmek háttérbe szorulnak a perzsa helytartó mögött, ki Délarábia fölött a tényleges uralmat gyakorolja. Ily állapotban találkozik az észak felől fenyegető iszlám hadserege az önálló délarábiai állam utolsó maradványával, melyet 634-ben végleg bekebelez a maga hatalmának körébe.

A déli arabság soha sem érzett nemzeti közösséget az északi arabsággal. Az arabság e két rétegének nem voltak közös hagyományai. A bibliai genealogiák és egyéb tudósítások is különbséget

tesznek közöttük. Együttes történeti életet soha sem folytattak. Életmódjukban, műveltségükben teljesen eltérnek egymástól. Ezért joggal szoktunk hozzá, hogy az iszlám előtti időkben Jemen nemzeteit a tulajdonképeni arabság köréből kirekeszszük és az arabokról szólván, területük déli határának körülbelül a 18. szélességi fokot tekintjük.

E különválást időszámításunk első századában egy fontos esemény szakította meg, az egyetlen, mely nem vészett ki az arab nemzet történeti tudatából. A Középarábia sivatagjaiban kóborló törzsekre sokkal mélyebbreható következményekkel járt, semhogy bármily kurta historiai emlékezésükből nyom nélkül eltűnhetett volna. Hisz ez esemény folytán új elemek ékelődtek a beduinok konservatív szellemű társadalmába, új tényezők járultak évezredek át változatlan viszonyaik közé. A sivatag népvándorlásának nevezhetnők. Akár, mint maguk az arabok beszélnek, egy pusztító áradás következtében, mely a kereskedő nép életfeltételeit felzavarta, akár, mint mások hiszik (Wetzstein), országuk túlnépesedésének okából, az első évszázadban Délarábia lakosságának tetemes része kivándorolt régi lakhelyéről. Észak felé vették útjukat. Nagy részük állandóan megtelepedett Közép- és Északarábiában és az itt tanyázó törzsek számát gyarapította; mások még tovább is vándoroltak, egy ideig a Jordán keleti partján, innen tovább vándorolva a Hauránban vetették meg lábukat és e területen ősi délarab kulturájuk nyomait azon építészeti emlékekben örökítik meg, melyek maradványai (ghasszanida építézet) a modern műtörténetnek érdekes problémát nyújtottak. Itt sem állapodnak meg mindnyájan; egy részük Mesopotámiába, egy másik részük Észak-syriába folytatja vándorútját. Az ottan tanyázó népek között sikerült is nekik hatalomra vergődni, amott mint a szaszanidák vasallusai (a III. század közepe felé) a *lakhmida* arab dynastiát (székvárosa Hira), itt Byzancez ótalma alatt a *ghasszanidák* birodalmát (székvárosa Palmyra) megalkotni és az iszlám hódításáig fenntartani.

A déli arabok kivándorlása, egyrészt a sivatag statistikai viszonyaiban, másrészt az arabság hatalmi helyzetén nagy változásokat idézett elő. Hozzátehetjük, hogy nagy befolyással volt az arab nép művelődési állapotára is. A hirai és palmyrai udvarok a perzsa és görög műveltség hatása alatt állottak és e körből nem csekély művelődési elem szívárgott át a sivatag lakói közé is.

A Középarábiában megtelepedő délarab törzsek (*kahtaniták*;

Kahtán a bibliai Joktán) ugyan teljesen beleolvadtak Arábiának, mint mondani szokták, *modarita* népeiségébe; felvették az arab beszéd azon módját, mely e vidékek dialectusait a délarabbal szemben külön nyelvegyéniséggé tette; teljesen beleélték magukat azon élet- és világfelfogásba, melylyel mint az északarab törzsek jellemével a következőkben megismerkedünk. Mindamellett az arab nép lelkében mindig elevenen működött és egészen a mai napig is törhetlenül él a tudat a Délarabiából bevándorolt törzsek nemzeti különállásáról, a modariták és kahtaniták különféleségéről. E tudat a pogányság idején túl a khalifátus korszakában heves villongásoknak volt okozója az északi és déli arab törzsek között. Még Spanyolországba is és mindenfelé, a hova az arab hódítás terjedt, elkísérte őket az északiak és déliek pártharcza és a hegemoniáért való versengése. De azért, ha északarabokról szólunk, a déli arabokat, kik amazok területén megtelepedtek, már szintén beleértjük ezen geographiai alapon nyugvó elnevezésbe.

* * *

Az északi arabok területét 50,000 □-mérőföldön, melynek egyharmad része teljesen műveletlen sivatag, most körülbelül 12 millió ember lakja. Bajosan lehetne akár csak megközelítő számadatot nyújtani a lakosság számáról azon időre nézve, melyben a következő fejezetekben vázolt történetek lefolynak. Annyit azonban tudunk, hogy az arab nép régi időktől fogva két rétegből állott: a félszigeten gyéren szétszórta városok lakóiból, kik földműveléssel és különösen kereskedéssel foglalkoztak s kiknek karavánjai Syriába és Egyiptomba vitték Arábia termékeit (ilyenek viszik Egyiptomba a bibliai Józsefet is) és a sátoros *beduinok*-ból (**Αραβες Σκηπτται*), kiknek állandó lakhelyeik nincsenek, s juhtenyésztéssel foglalkozva legelőről legelőre bebarangolják a nagy félsziget területeit egészen fel déli Mesopotámiáig.

Vallásos étellel leginkább a letelepedett, városlakó népség között találkozni. A városokban voltak az arab istenségek központi szentélyei, melyek köré a nagy országos vásárok és búcsúk a legtávolabb vidékről egybe gyűjtötték az arab embereket. Ős idők óta a legtekintélyesebb ily szentély hírében állott a *Mekka* városában mai napig is tisztelet tárgyát tevő *Kába*, az arab pogányság legfontosabb központja. E szentély őrizetével együtt járt az a nagy sze-

rep, melyet az e tisztséget gyakorló *Kureis* törzs Mekka városában és közvetve a teljes arabság között vitt. Ez a törzs a Kába körül kivívott elsőbbsége révén a félsziget fővárosában a hegemoniát bírta. Kezében volt a Kába kulcsa, ő szolgáltatta a Kába közelében levő régi szent kút, a Zemzem, vizét, tőle függött a kalendáriom szabályozása, annak kijelentése, mikor van az a három hónap, melyben a mekkai búcsúban való részvétel szempontjából a közbéke, treuga Dei, fentartására köteles az ország folyton zavargó és nyugtalanzkodó beduin lakossága. Ezen hivatalok adták meg a Kureis törzsnek municipalis tekintélyét az arabok kereskedelmében oly fontos búcsúváros lakói fölött.

Különben a városok lakóit meglehetősen lenézéssel illették a sivatagban tanyázó arab lovagok. A városiak is őket tekintették a valódi arab nemesség és lovagiasság képviselőinek. Tökéletes, emberséges ember, ez volt társadalmi nézetük, csak sátrak alatt tanyázik. Nem irigyelték a földmivelőtől szántóföldjét, nem a nagy uraktól palotáikat. Nem óhajtottak palástot eserélni burnuszaiért. Valóságos megvetés tárgyát látják különösen a mesteremberekben. Nem szabad embernek való dolog a mesterség. A régi arab költészetben nem ritkák az oly költemények, melyekben ez érzület nyilatkozik: a finom életmód közelébe jutó arab ember visszavágyakozása a sivatag szabadságába. Az igazi nemzeti ideálokért lelkesedő arabok még későbbi időkben is a sivatag törzsei közé küldik fiaikat, hogy e féktelen környezetben finomabb művelődésre tegyenek szert, mint a minőt a városi élet nyújthatna nekik.

A beduin törzseket tekintették tehát az arabság szívének. A városiak sem voltak egyebek, mint a beduinság egyes letelepedett rétegei. Törzsfáik a sivatagi arabok törzsfáihoz voltak kapcsolva. A beduin-arab magatartását egyáltalán a származáson alapuló gögöség jellemzi. Embertársaihoz való viszonyát törzsfáiknak összemérése szerint határozza meg. Az egyenértékűség megállapítása törzsről törzsré és egyénről egyénre gondolkodásuk legfontosabb tárgyát teszi. Emlékeik csakis a körül forognak, mit tudnak a különféle törzsek őseiről, jót, rosszat. Hiven őzik az idegen törzsek származását, viselkedését megbecstelenítő vagy gyanúsító adatokat. Költőik ezeket használják fel az egymással való versengésben. A beduin ember gyalázatnak tekintette leányát oly törzsbelihez adni nőül, mely törzs az övével nem volt egyenragúnak elismerve. Ez *aristokratikus* életfelfogás adta meg szellemi és társadalmi életének teljes irányát.

A sivatag lakóinak társadalmi viszonyai a törzsek rendszerén alapultak. A pogány arab összes tudománya a genealogiában merült ki, s politikája is a genealogia kérdései körül forgott. Azon csoportok, melyek valamely valódi vagy akár csak mythikus közös őstől származtak, s együttesen éltek és kóboroltak, egy-egy törzset (kabila) alkottak. Ez alapon aztán többé-kevésbé rokon törzsekre ágaztak. A származás rokonsága volt alapja a közös érdeknek, a politikai barátságnak, a rokonok között fennálló védelmi kötelezettségnek, ugyanint az ótalom és segítség tartozásának is azon idegen törzsek ellenében, melyekkel folytonos háborúságban éltek. Már most megértjük, miért idegenkedtek a tősgyökeres északi törzsek a déli Arábiából bevándorolt és közöttük megtelepedett törzsektől. A legelők és források bitorlása, a vendégjog megsértése, a vérbosszú ügyei szüntelen torzszalkodásra nyújtottak alkalmat. Ily tusákra szövetkeztek a barátságos törzsek. Volt rá eset, hogy oly törzsek is szövetkeztek, melyeket a származás közössége nem kapcsolt össze. Ily szövetkezés ősrégi hagyományoktól megszentelt ünnepélyes formásokkal folyt le, vérszerződéses közt, melyeknek az volt a célja, hogy a vérközösséget jelképesen helyettesítsék. Az ily szövetséget, mely nagyon gyakran fordult elő a kahtanita és modarita származású törzsek között is, *hulf*-nek nevezték; az e viszonyban élő törzseknek egymás irányában ugyanazon köteleességeik voltak, mint a valóságos törzsrokonoknak.

A *hulf* tehát módot nyújtott a törzsrendszerből folyó kizárólagosság mérséklésére. De nemesak a teljes törzsnek, hanem az idegen törzsből való egyénnek is volt módja akár *hulf*-szövetséggel, akár más formákkal a magától idegen törzs kötelékébe lépni és azon törzsnek, mely őt ótalmába fogadta, többé-kevésbé szoros kapcsolattal tagjává válni. Az üldözött, ki e szóval, hogy «én hozzád járuló vagyok», a szabad beduin sátrába lép, vagy a ki csak a sátor kötelékébe fogózik, az *dsár*-jává (hospes) válik a sátor lakójának. Minden ellenség ellen köteles megvédeni őt, akár csak vérbeli rokonát. Életéért a vérbosszú kötelessége ép úgy hárul reá, mint legközelebbi vérokonáért. Épp ilyen, bár idő tekintetében rövidebb tartamú köteleiséget állapít meg a *vendégség* viszonya. A legállandóbb viszony pedig az által áll elő, ha az idegen törzsbeli ember bármely okból valamely arab törzs *cliens*-évé szegődik. A törzsek közötti háborúk gyakran adtak erre alkalmat; másrészt a felszabadított rabszolga állandó *maulá*-jává (*cliens*) válik azon törzsnek, mely neki szabadságát visszaadta.

Mindezen viszonyokat a legcsekélyebb apróságokig évezredes hagyományban gyökerező *szokásjog* szentesítette. E hagyományok megsértése a legnagyobb gyalázat az arab ember szemében. A mint azonban egy részt e hagyományok és iratlan törvények a hűség codexét alkották, úgy másrészt kiméretlen háború dühöngött mindazok ellen, kik nem voltak ily viszonyokkal a törzshöz kapcsolva. Az egymástól idegen törzsek és hozzátartozóik között nincsen szentsége sem az életnek, sem a tulajdonnak. A beduinok útonálló jellemét Jeremiás (3, 2), mint leginkább kimagasló sajátágunkat, egy képletre használja fel: «Úton útfelén ülsz, mint az arab a sivatagban». És a Genesis egyik okmányának (16, 11) a gyermek Ismáelről szóló jellemzése, melyben a beduin-arabok természete tükröződik, így szól az arabok bibliai ősatyjáról: «Vad ember válik belőle, keze mindenek ellen és mindenek keze ő ellene». Ez volt mindenkoron a sivatag beduinjainak jelszava.

Nem kellett valami fontos dolognak előfordulnia, hogy a beduinok vad háborúval törjenek egymás ellen. A legcsekélyebbnek látszó ürügyek révén évtizedekig dühöngő törzsháborúk boriták lángba a sivatagot. Az arab nép évkönyvei tele vannak az ily törzsháborúk történetével s azon harczias költéssel, mely a csekélységek miatt kelt pusztító tüzet élesztette. Az iszlám előtti arab történelem nem is áll egyébből, mint ezen véres harczok hagyományos elbeszéléséből. A legismertebb példa erre nézve az úgynevezett *Beszúsz háborúja*, mely az arabok között példabeszéd tárgya lett. Beszúsz a Temim törzshöz tartozó nő volt, a Bekr-törzsbeli Dsesszász b. Murra néneje. Ennek a Beszúsznak volt egy Szád b. Semsz nevű «szomszédja», ki idegen törzsbeli ember volt ugyan, de védelme azért a *dsár*-viszony jogainál fogva Beszúsznak lovagias kötelességéhez tartozott; rokona pedig a híres taghlibita, Kulejb Váil volt. Dsesszász sógora, Szád tevéjét — a történelem ezen híres tevének nevé is feljegyezte, *Szeráb*-nak hitták, ez a szó délibábot jelent — egy nap Kulejb legelőjén legeltette, abban a hiszemben, hogy a szomszédági viszony, mely közte és Beszúsz között fennáll, jogot ad neki a törzs legelőjének használatára. Kulejbnek nem tetszett a dolog, s nyilával veszélyes sebet ejtett Délibáb tőgyén, úgy hogy tej helyett vért fejtek belőle. Dsesszász törzse, a Bekr törzs, ezt casus bellinek vette, s csakugyan negyven évig tartó kegyetlen háború fejlődött a szerencsétlen legelő-ügyből a két törzs között, melynek hősei ezen háború alatt veszték életüket s mondák el legszebb költeményeiket.

A Dáhisz és Gabra lovak futtatásából a Keisz és Fezára szomszédos törzsek hosszadalmas háborúi keletkeztek, melyekben az arab nép legünnepeltebb hőségnek, Antarának is kiváló szerep jutott. Ily háborúk annál vérengzőbbek voltak, mert kóbor törzsek közt folytak le, a melyek a nyílt sivatagban minduntalan szemben álltak egymással. Sok beduin arab törzs végleg elpusztult ily háborúk alatt; a fegyverbiró tagok mind ott veszték a csatamezőn, a többieket meg a győztes törzs fogságba ejtette s bekebelezte. Ezen vérengzéseket ki nem kerülhette az arab törzs, ha csak a gyáváság gúnyát nem akarja vala magára vállalni; a kit pedig ily gúny ért, a sivatag társadalma szemében elvesztett minden jogot a lovagias becsületre.*

A sivatag életviszonyai nem adtak alkalmat azon vallásos cultus gyakorlására, melynek a városi szentélyek voltak színhelyei. A beduin arab csak egész könnyen vette e vallásos szokásokat. Ha véletlenül a mekkai országos vásárra vetődött, részt vett az istenek tiszteletében, a bálványok imáadásában és a velük kapcsolatos formásokban. A sivatagban nem volt templom, most sincsen. E körülmény az őskorban éppen úgy, mint mai nap, a városi intézményektől különböző irányt ad a beduin ember vallásos érzésének.

Ebben a vallásban kevés helyet foglalhatnak el az intézmények: annál többet a törzsek életével egybekapcsolt *hagyományok*. Éltető eleme a *törzsi élettől* feltételezett kötelességek teljesítése; dogmája a *hűség*.

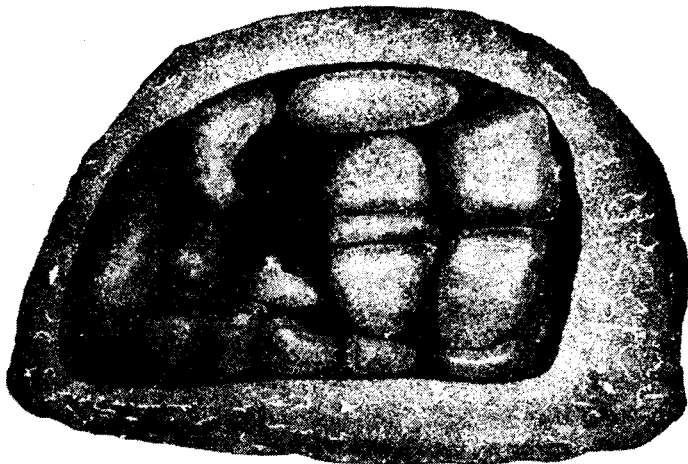
A ki a vendégszeretet erényét nem gyakorolja, a ki a sátrába menekülő üldözöttnek nem nyújt segílyt üldözői ellen, a ki az ígért hűséget meg nem tartja, a ki törzsét s ennek érdekeit elárulja, a ki nem áll bosszút törzsfelének vagy a hozzá menekült idegennek kiontott véreért, a ki feltékenyen meg nem őrzi a szabad születésű telivér nemes arab jogait a nem szabad születésű ellenében: az nem becsületes arab ember. Ez a beduin arabnak vallása.

A VII. században, a mennyire az irodalmi emlékekből láthatni, már a városokat lakó arabok vallása sem függött lelki buzgósággal az öröklött pogányságon. Mindenfelé a vallásos érzés elgyengülését és lankadását tapasztaljuk. Azt a benyomást nyerjük, hogy az ősi vallás dolgai iránt az egész vonalon a legszélsőbb közönyösség nyilvánul. Ugy látszik, hogy a mekkai cultust sem annyira a hívek vallásos lelkülete istápolta, minf inkább azon nagy világi érdekek,

* Az «Iszlám»-ból, 17. l.

melyekkel a mekkai nagy urakra a Kába köré gyűlő nagy zarándoklás egybe volt kapcsolva. Hiszen ez volt gazdagságuk forrása.

Vallásuk lényegében nem is volt más mint durva fetisizmus. Kőbálványaikat, melyekhez haszonleső várákozással fordultak, az istenség ősrégi semita neveivel nevezték el, (Al-Lát, Al-Uzza Manát)*; voltak aztán specialis arab isteni alakjaik is, mint pl. Hobal, Jagúth, Szuvá stb. Mindezek tisztelete nem emelkedett túl a lelki közösség nélkül teljesen szükölködő fetisizmuson. Mekkában a tisztelet nevezetes tárgya a Kába egyik szögletébe illesztett *feketékő* volt. Voltak az-

A fekete kő a mekkai Kábában.

tán még szent fáik és egyéb bűbajos babonás tárgyaik is. Doughty, angol utazó 1877-ben a Mekka közelében keleti irányban fekvő Táif város mellett egy ősrégi kősziklát fedezett fel, mely mai napig is megtartotta ősi nevét, *Al-Uzza*, s melyhez a bajaiban segílyt kereső arab köznép még mindig elzarándokol. Ez a régi mekkai pogányság nem egyetlen tárgyi maradványa, mely az iszlám viszonyai között is fentartotta életét, a pogány arab vallás módjának eleven bizonyosságául.

* A Manát istenségekről (többes: Manavát) egy Dáciában élő arab katona ember, P. Aelius Theimes, egy votiv-kötéblán emlékezik meg, melyet hazánkban Várhelyen találtak és melyet Torma Károly adott ki (*Archaeolog. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich* 1882, VI. köt. 110. lap).

Általán el lehet mondani, hogy az istenek tisztelete nem is annyira a beléjük helyezett hitben és az ettől függő erkölcsben jutott kifejezésre, mint inkább azon öröklött cultusszokásokban és cselekvésekben, melyek gyakorolásának legfelsőbb oka és alapja azon tényben volt megadva: hogy így cselekedtek eleink, így örököltük tőlük. Az ősök szokása, ez az arabság legszentebb legsérthetlenebb gondolata. A világerő sem térnek el tőle idegen szokások kedvéért. Ugy gondolkodtak e kérdésről, mint Herodotos (IV 76) skythái, kik Anacharsison véres bosszút álltak, a miért «Hellásba utazott és ott idegen szokásokat vett fel». *Szuma*: így nevezték az arabok a hagyományos szokásokat és intézményeket. Már az arab pogányságban van megadva csirája azon fontos szerepnek, melyet ugyanezen fogalomnak majdan az iszlámban tulajdonítanak. Az ősök szokása — ugyanaz a mi a régi rómaiaknál a *mores majorum*, vagy *usus longaevis* — ez a régi arabság theológiája, törvénye, erkölce és életszabálya, legfőbb argumentuma az előtte érthetetlen új dolgok ellenében, melyek számára a mekkai próféta megnyerni óhajtá. Ebben nem volt különbség az arabságot alkotó két népesedési réteg, a beduinok és a városokat lakók közt. Mindnyájuk előtt egyenlő szentsége volt az ősök szokásának. Midőn Mohammed mekkai polgártársai előtt a maga hirdetéseivel megjelent, nem kutatták igazságát. Elég volt nekik az ellenszegülésre ez az egy bizonyíték: «Mi apáinkat ezen az uton találtuk és mi az ő nyomaikban járunk». Hiába vetette a próféta ellenükbe: «Vajon nem helyesebbet hirdetek-e én annál, a mit apáitok követtek?» Nekik csak egy válaszuk volt: «Mi nem követünk mást, mint a mit ősünk követtek». (A korán nagyon számos helyén.) S mint mindjárt látni fogjuk, Mohammed kénytelen is volt számos engedményt tenni az arab világnézet e sarkalatos tételének.

I. Törzstábla.

Abd-manáf.

Abd-samsz				Hásim			
Omajja				Abd-al-muttalib			
Abu-l-ászi		Harb		Abú Tálíb	Hamza	Abbász	Abdalláh
Afán	Hakam	Abú Szufján	Ali	Abdalláh	Mohammed		
Othmán (3. khal.)	Merván	(neje Hind)	(4. khal. neje Fátima)	Ali			
	Abdalmalik (5. omajj. khal.)	Moávija (1. omajj. khal.)	Haszan	Huszein	Mohammed	Fátima	
		Jezid (2. omajj. khal.)		Ibráhim	Abu-l-Abbász (al-Szaffáh 1. abbasz. khal.)	Abu Dsáfar (al-Manszúr 2. abb. khal.)	
		Khálid					

II. FEJEZET.

Mohammed próféta és az iszlám kezdetei.

Mohammed (a. m. a magasztalt, περικλυτός) 570 körül Kr. u. született Mekkában. Atyja, Abdalláh, kereskedő volt, a Kureis törzsből, abban az időben az arabság legtekintélyesebb törzse. E törzs (lásd a törzstáblát) két főcsoportra oszlott, a szerint a mint a hozzá tartozó családok Abd-Manáf két fiának egyikétől vagy másikatól, *Abd-samsz*-tól, vagy *Hásim*től származtak. Az előbbi fiának *Omajján*nak családja volt a kureisiták tekintélyben és gazdagságban előkelő ága; ez igazgatta a kábát, kezében voltak a cultus és a municipális kormányzat legfőbb tisztségei. A *Hásim* ága háttérbe szorult; tagjai szegény kereskedők voltak.

A Hásim ághoz tartozott Mohammed is. Atyja üzleti ügyekben utaztában korán elhunyt Jathrib városában (a későbbi Medinában). Anyja Amina nem sokkal élte túl férjét; Mohammed nevelésének gondja most nagyatyjára Abd-al-Muttalibra szállt, majd ennek elhalálása után csakhamar fia, Abu Tálíb kötelességévé vált elárvult unokaöccsének gondját viselni. A fiatal Mohammed itt szegényes viszonyok között nevelkedett. Ifjuságáról biztos adataink nincsenek; a vallásos legenda itt is kitölti a történet hézagait. Szerinte az ifju Mohammed gazdag mekkaiaknak mint juhásztor szolgált; később nagybátyját, Abu Tálíbot üzleti utazásaiban kísérte Syriába. Huszonöt éves korában egy gazdag kureisita kereskedő özvegyének, Khadidsának üzetébe lépett. Itt oly hiven és ügyesen vitte a kereskedelmi ügyeket, hogy a negyven éves Khadidsa, ki nagy vonzalommal viseltetett a nálánál sokkal ifjabb Mohammed iránt, vele házasságra lépett és ez által független helyzetet biztosított neki a mekkai gazdag társadalomban, mely a szegény hásimitát lenézte.

Mint Khadidsa ügyvivője, majd üzetének független gazdája a Délarábiába és Syriába induló kereskedelmi karavánokkal több ízben tett nagy utazásokat észak- és dél felé. Ez utazások tényének sokkal biztosabb a történeti alapja, mint azoknak, melyeket a legenda Abu Tálíb kíséretében tétet vele azon czélból, hogy vallásos inspirációira már kora ifjuságában alkalmat találjon.

Mert kétségtelen, hogy a fiatal kereskedő, ki vallásos dolgok

iránt meglehetősen közönyös társadalomban nevelkedett, ez utazásokban talált alkalmat arra, hogy a monotheista vallásos eszmékkel megismerkedjék, melyek Délarábiában és Syriában el voltak terjedve. A legenda nevükön nevezi a keresztyén barátokat, kikkel Syriában érintkezésbe lépett, midőn karavánjával utazván egészen Bosztraig eljutott, a Jordán keleti tájának e fontos kereskedelmi állomásáig, mely a byzanci uralom egy főhelye és a keresztyénség egyik csomópontja volt e vidéken. Azt beszélik, hogy itt Bahira (e szó annyit jelent hogy: *kiválasztott*) és Dsirdsisz (György) keresztyén barátokkal érintkezett, kik a mekkai kereskedő ifjura figyelmesekké lettek és benne ismerték fel a prófétát, kinek megjelenéséről régi könyveik szólottak.

Mindenesetre bizonyos, hogy Mohammed fogékony lelkére nagy hatással voltak azon vallásos tapasztalatok, melyeket távol utazásai szolgáltatott neki. Arábia északi részében és különösen Medinában, a hol édes atyja volt eltemetve, nagyon el voltak terjedve a zsidóság és keresztyénség; még tovább észak felé, a syriai sivatagban sok keresztyén remetének volt tartózkodási helye, kik kisebb-nagyobb keresztyén gyülekezeteket gyűjtöttek maguk köré a sivatag lakói közül, kik, az egyház szervezetén kívül ugyan, a keresztyén életnek leginkább asketikus oldalát művelték.

Nagy hatással volt ez irányban a kis hirai állam is, melynek lakhmida uralkodói alatt a keresztyénség nagyon elterjedt az arab lakosság között, a honnan aztán a határszállon tanyázó beduinok közé is kisugárzott. E befolyás alatt egész törzsek is felvették a keresztyénséget. A Mesopotámiában tanyázó Taghlib törzs a keresztyénséget vallotta; a syriai sivatag déli részén élő Tajj-törzsben is, melyet a lovagiasságáról és bőkezű vendégszeretetéről híres Hátim Tajj tett nevezetessé, el volt terjedve a keresztyén vallás. Az igaz, hogy mindezen arabok csak vajmi felületes módon vallották a keresztyénséget; kevés ismeretük volt a szent iratokról és az egyház dogmáiról. Nem állottak kapcsolatban a byzanci egyházzal, nem éltek az egyházi kormányzat kötelékében. Vallásos életüket a sivatagban szétszórva élő remetéik igazgatták, úgy látszik, az uralkodó egyháztól el nem ismert tanok értelmében. A mit a szent iratokból tudtak, inkább a bibliai kánonon kívül álló szabadon fejlődő legendákból állott, semmint az egyháztól általán elismert hagyományokból. Azokból, a miket Mohammed tőlük eltanult, p. o. az következik, hogy rájuk inkább hatottak az *evangelium infantiae* és egyéb apokryph

iratok, semmint a kánonba foglalt evangéliumok. Minthogy az írás-olvasás mestersége közöttük nem honosodott meg, amazokat is korlátlan szabadsággal fejlesztették maguk között.

E körökben tehát Mohammednek nagy alkalmá nyílt, hogy utazásai közt a monotheistikus vallások eszméivel és hagyományaival megismerkedjék. De maga Mekka is elég alkalmat nyújtott ily tapasztalásokra. Mekkában sűrűen fordultak meg arab zsidók, kik északi Arábiában Jathribban, Kheibarban, nagy számmal voltak megtelepedve és igen tekintélyes községeket alkottak, melyeknek tagjai különben az arab nemzeti étellel teljesen egybeforrtak. Voltak igen nevezetes költők, kik közül többen, p. o. Sámuel b. Ádija, Áron papi nemzetségből származó zsidó, a Mohammed előtti nevezetes arab költők sorában találtak helyet. Nagy számmal találkoztak Mekkában Délarábiából és Aethiopiából ide utazó keresztyén kereskedők is, kiket Mekka fontossága a kereskedelmi életben ide vonzott. Voltak itt nagy számmal keresztyén rabszolgák is. Midőn egyszer a kureisitáknak a tűzvészől megrongált kábat kellett helyreállítaniok, az építési dolgokban nem igen járatos mekkaiak keresztyén munkásokat használtak.

Mohammed nem is volt a legelső mekkai ember, kinek lelkében az ezen különféle pontokból kiinduló hatások érvényre jutottak. A régi nemzeti vallás hanyatlása sok vallásos lelkű embert, kit a mekkai cultus nem elégitett ki, e külső befolyások befogadására utalt. Mohammed idejében nagy számmal voltak már Mekkában azok, kik a pogány istenekről teljesen lemondtak, az Alláh egységét vallották és asketikus életfelfogásukkal különböztek az anyagiás életben elmerült mekkai társadalomtól. Minden rendszer nélkül mindenféle zsidó és keresztyén eszméket kaptak fel, melyek révén a legdurvább pogányságba merült polgártársaikkal ellentétbe helyezkedtek. *Hanif*-eknek nevezték magukat; ugyanazon szóval, melyiely az orthodox keresztyének az eretnek irányok követőit jelölték, kiktől ezek a mekkai monotheisták eszméiket kölcsönözték. Azon számos ember közül, kiket mint a hanif-ság követőit emlitenek, legjellemzőbb e kapcsolatban Varaka b. Naufal, Khadidsának unokatestvére, mint tanuja azon ténynek, hogy a monotheista hajlandóság nem volt idegen azon körből, melyben Mohammed egyénisége kialakult.

Rajongó lelki iránya e körökben elég táplálékot nyert arra, hogy kiforrjon benne az az élénk ellentét, mely az utazásai alatt

befogadott hatások és a mekkai frivol társadalomban tett tapasztalatok között alakult. Körülbelül élete 40-ik évében ez ellentét már oly gyötrelmévé fejlődött lelkében, hogy kereskedői hivatásától, melyet nagy sikerrel folytatott vala, teljesen visszavonulva, vallásos szemlélődéssel töltötte idejét. Úgy látszik, izgatott lelki állapota fel-dulta egészségét is, idegei beteges rohamoknak voltak alávetve. A Mekkától északra elterülő hegységben szeretett magányosan bolyongani; minduntalan látomásai voltak, melyek közt egy magas életezél, egy nagy hivatás domborodott ki számára, melyet mekkai polgártársaival szemben teljesítenie kell.

610 körül, ramadhán hónapban, a Hirá hegy egyik barlangjába vonult vissza; itt nyugtalan álmában egész határozottsággal isteni felszólítást vélt hallani, mely őt arra kényszerítette, hogy lelki tépelődésének véget vessen és kilépjen az emberek közé «hirdetni». Itt nyilvánult neki legelső darabja az isteni könyvnek, mely később, midőn e könyvét összeszerkesztették, abban mint 96-ik fejezet foglalt helyet. Lelke izgalmát és látomása tartalmát nem titkolta Khadidsától, kit rokona, Varaka b. Naufal, megnyugtatótt férje állapota iránt. A Mózesnek megnyilatkozott Szent Lélek nyilvánulásának jellemezte Mohammed állapotát, sőt már most azon prófétának hitte, kit Alláh az arabok közé küld.

Ettől kezdve mindinkább ismétlődtek Mohammed visioi és mindig határozottabb tartalommal nyilvánultak. Különösen két eszme jutott bennük kifejezésre: a mekkai pogány fetisek hiúsága és az egy Alláh kizárólagos istensége; a közeledő nagy *világítélet* sejtelme. Az egy Alláh romba dönti, felforgatja a bűnös világot; nagy büntető ítéletet tart az emberek fölött. E két eszme foglalkoztatja őt prófétai pályája első idejében; a világítélet rajongó rajzával vannak eltelve a legrégebb hirdetések, melyek a Mohammedtől hozott isteni kinyilatkoztatás tartalmát teszik. Ez isteni kinyilatkoztatás a *Korán* neve alatt ismeretes könyvet foglalja magában, melynek egyes fejezeteit *Szúráknak* nevezik.

75-ik Szúra (7-19.)*

7. Ha a nézés megmerevül,

8. a hold ködbe merül,

* Az itt következő két szúra sikerült fordítását, mely lehetőleg vissza tükrözi az eredeti rhythmusát, Hornyánszki Aladár tanár urnak köszönjük.

9. a nap és a hold egyesül :
10. akkor kérdi az ember, hogy merre menekül?
11. De mi sem szolgál menhelyül.
12. Uradnál lesz az időzés egyedül,
13. s az ember mit kezdett s mit végzett, arról értesül.
14. Igen, az ember felett van egy, ki tanuskodik.
15. Bár előadná mentségeit!
16. Hogy siess vele, ne pörgesd nyelvedet,
17. a mi dolgunk, hogy hirdesd s szivedbe vésd :
18. de ha nyilvánítjuk, kövesd a hirdetést.
19. Gondunk lesz rá, hogy jól megértsd.

82-ik Szúra.

1. Ha az ég majd kettéhasad,
2. ha a csillagok széthullanak,
3. s egymásra szakadnak a tengerek
4. s kifordulnak a sírhelyek:
5. akkor tudja meg a lélek, hogy mit kezdett és mit végezett.
6. Ó ember! vakmerőségre mi ragad fenséges Urad ellen?
7. A ki teremtett s egyformának alkotott,
8. A milyen néki tetszett, oly kinézést adott.
9. De ti a vallást hazugságnak vélitek,
10. pedig örök vannak felettetek,
11. feljegyzők, fenségesek,
12. kik tudják, mit tettetek.
13. A kegyesek majd boldogságban,
14. a gonoszok a gyehennában,
15. ítéletnapkor ott fognak sülni,
16. s nem tudnak tőle menekülni.
17. Csak Isten a megmondhatója, mi az ítéletnap!
18. Igen, csak Isten tudja, mi az ítéletnap!
19. Egy nap, melyen más lelken nem segít a lélek,
20. csak Istennél lesz az ítélet!

Ez ítéletből csak azok menekülnek, kik idejekorán elhagyják romlott életüket és Alláh útjára térnek; Ábrahámnak, az ős prófétának és első hanifnak vallását követik, melynek helyreállítására Alláh őt, Mohammedet, küldte az emberek, első sorban pedig arab polgártársai közé.

Ábrahám helyreállított vallását, a saját hirdetésének teljes tartalmát *iszlámnak*, azaz «*Alláh iránti önmegadás*»-nak nevezte; e hitvallás követője *muszlim* (magát megadó, ugyanazon igének participiuma, melynek iszlám az infinitivusa).

E vallásra készítettek elő az embereket időről-időre az Ó-Testamentom prófétái és Jézus, kit Mohammed, bár erélyesen tiltakozik a keresztyén dogmatika felfogása ellen, magas polczra helyez és Alláh «szavának» (λόγος) nevez, kit Alláh az ő szellemével, a *szent lélekkel* erősített. Végre Alláh Mohammredet választotta követéül az emberiséghez; ő a legutolsó próféta, a próféták «pecsétje», kit Alláh ezentúl megmásíthatatlan akarata legvégső hirdetőjeként a régi próféták után mindig újból és újból erkölcsi romlásba visszasülyedt emberek javítására ébresztett. Az ő megjövedele és küldetése a régi könyvekben, a zsidók és keresztyének szent irataiban, a próféták számos nyilatkozataiban félremagyarázhatatlan módon van előrelátva. Ő a Mózeshez hasonló próféta a zsidók testvérei közül, kinek Isten az ő szavát szájára adja (Móz. V. könyve 18. fejjel 18. v.), az ő koránjával tündököl Jehova Párán (Arabia) hegységéről (u. o. 33. fejjel 2. v.); és ő az Új Testamentom *Paraklétosz*-a. A zsidók és keresztyének meghamisították és elferdítették szent irataik értelmét. De az ő fellépésével nyilvánvalóvá lett, a mit papjaik jobb tudomásuk ellenére konokul rejtegetnek és titkolnak híveik elől.

Bár Mohammed küldetésébe az egész emberiséget belefoglalta, eleinte mégis csak a mekkai viszonyok voltak azok, melyek ellen intéseivel fordult. Nem győzi eléggé ostromozni a mekkai gazdag patriciosokat, kiket mint a szegények elnyomóit korhol, kik csak a világ anyagi érdekeivel törődnek, csakis vagyonuk gyarapítására gondolkodnak és nem vetnek ügyet a szegényekre és szűkölködőkre. Tanításának ez irányából érthető, hogy első hívei leginkább a mekkai szegényebb osztályokból, a gazdag kereskedők házáinál levő rabszolga népből kerültek ki, kik benne felszabadítójukat üdvözölték. Hirdetéséből nem hiányzott valami socialista zamat, mely jól esett a szegény népnek, de annál inkább felbőszítette a gazdagokat, kik amugy is előkelő megvetéssel vettek tudomást a társadalmi fokozaton náluknál kevésbé becsült Hásim családból való férfitól beszédéről. Majd félkegyelmű hóbortosnak, kin dæmonok (dsinn) vettek erőt, majd másoktól kitanított költőnek, s beszéde modorával a kuruzslókat mimelő rajongónak mondták. Míg az első időben megvető gúnynyal nézték viselkedését s ártalmatlannak tartották, s még arra sem

méltatták, hogy prédikálgatásától eltiltsák, aggodalmuk komolyabb szint öltött, midőn tanai a kureisita törzs előkelőbb körei között is terjedni kezdtek.

A tekintélyes Teim családhoz tartozó Abu Bekr, sőt magából az Omajja családból való Othmán is hozzája szegődtek. S a legnagyobb sikerrel ért fel megtérése Omarnak, ki eleinte Mohammed legvadabb gúnyolóihoz szegődött volt. Csak most ébredt a hatalmas Abd-samsz család arra, hogy az ellenük fellépő rajongó ember hirdetése valódi veszedelmet jelent Mekka közérdekére és első sorban a saját öröklött hatalmukra nézve.

Különösen attól is félhettek, hogy az a tetemes haszon, melyet a hagyományos ügyek vezetéséből huztak, veszendőbe mehet, ha a Kába istenei tekintélyüket el találják veszteni. A veszélyes mozgalmat már most azzal óhajtották megakadályozni, hogy az egész hásimita családot tilalom alá fogták, a mi annyit jelentett, hogy megvonták tőle a törzsi életből származó összes jogokat és elszigetelték a többi arab-sággal való érintkezéstől (617—619). Egyre szorultabb lett most Mohammednek és híveinek helyzete a Mekka uralmát kezükben tartó Abd-samsz családdal szemben.

Szorult helyzetéből öt és híveit az iszlám alakulására elsőrendű fontosságú esemény szabadította fel.

Midőn Mohammed a mekkai bucsújárás alkalmával vajmi csekély sikerrel terjesztette hirdetéseit az Arábia minden részéről oda sereglő népség között, az új tanok iránt különös érdeklődést mutattak azon zarándokok, kik Északarábiából, Jathrib városából és környékéről vettek részt a mekkai országos bucsuban. A jathribi arabság zömét két törzs alkotta: az Ausz és a Khazrads. Ezek az évszázadokkal ezelőtt Délarábiából kivándorolt törzsek közé tartoztak. Részint délarab hagyományaik révén, részint pedig azért, mert nagyszámú zsidó és keresztyén lakosságtól voltak környezve, hajlandóságot mutattak az iszlám befogadására. A hazájában üldözött prófétát és híveit maguk közé hitták, nekik ótalmat és védelmet ígértek, biztosították arról, hogy városukban bátorságban élhetnek.

A prófétának kapóra jött e meghívás, mert csak ez új környezetben remélhette, hogy híveinek kis gyülekezete a kureisiták bántalmazásától meg lesz óva; meg azt is, hogy a vallásos lelkületű jathribi lakosság közt tanainak terjesztéséről is gondoskodhatik. El is fogadta a jathribi zarándoklók ajánlatát és miután híveinek nagy része a vendégszerető városba költözött át, utolsóknak maga Mohammed és Abu Bekr,

végül unokaöccse Ali, Abu Tálib fia, vándoroltak ki Mekkából Jathribba; Ali azzal volt megbízva, hogy Mohammed és Abu Bekr családjait hozza magával. E *kivándorlást*, mely 622. nyarán történt, *hidsra*-nak nevezik (rosszúl nevezik *szökés*-nek).

Így tehát a próféta Jathribba tette át működése színhelyét. Jathrib vált «a próféta városává» *medinat al-nabi*; ezentúl csak *Mediná*-nak hívják a várost, régi Jathrib neve elavul. Mostantól fogva ellenséges viszony áll be az iszlámot befogadó Medina és az iszlámot kiüldöző Mekka között. A Medinában egybegyült muszlim gyülekezet ezentúl két részből áll: egyik a *Muhádsirín* (participium-alak ugyanazon igéből, melyből a *hidsra* szó származik) azaz: a *kivándorlók*, a Medinában megtelepedő mekkai muszlimok; másika az *Anszár*, azaz: segítők, a medinai muszlimok, kik a prófétát és híveit befogadták.

Csak a medinai nyugalmas viszonyok között láthat hozzá Mohammed az iszlám rendszerének pozitív szervezéséhez. Az iszlám Medinában alakul meg; itt születik a mohammedán *vallás* és a mohammedán *állam*. A *hidsra* a tulajdonképeni kezdő pontja az iszlámnak. Jól érezte ezt Omar khalifa, midőn a *hidsrát* tette meg a *muszlimok időszámítása* kiinduló pontjának.

A Korán kinyilatkoztatása nem szűnik meg Mohammed prófétai pályájának e második korszakában. Sőt szemben az első mekkai korszak kinyilatkoztatásainak apokalyptikus irányával, most pozitív törvényeket és intézményeket hirdet a próféta, melyek alapján az iszlám gyülekezetét szervezi. A medinai zsidó községgel és irástudóival közel kapcsolatba lépven, mintát nyer a községi szervezet alkotására, parancsoló és tiltó vallástörvények megállapítására; a szent történetekre is bővebb anyagot nyer azok alapján, a miket medinai érintkezéseiből elsajátíthatott. A próféta azon téves reményben ringatta magát, hogy az Anszár embereken kívül leginkább a medinai zsidókra számíthat. Mindent elkövetett, hogy őket az iszlám ügyének megnyerje: hisz ő maga azt hitette el magával, hogy vallásos hirdetésének nincsen egyéb célja és tartalma, mint Ábrahám tiszta vallásának helyreállítása. Akadtak is medinai zsidó irástudók, kik e nézetében megerősítették, sőt a bibliából ki is olvasták, hogy ő a szent iratokban hirdetett utolsó próféta. A zsidók megnyerése céljából törvényalkotási művében tekintettel is volt a zsidó szokásokra. Az imádkozók iránypontjául (kibla) Jeruzsálemet tűzte ki; nagy bójtnek a zsidók bójt napjának megfelelő napot állapított meg; egyéb törvényekben is zsidó mintára indult, így p. o. a disznóhústól szigorúan eltiltja híveit;

a bor tilalmát a keresztyén asketismusból kölcsönzi. De nem sikerült neki a zsidókat őseik vallásához való hűségükben megingatni; csakhamar vis. za is vonja nagy részét azon engedményeknek, melyeket a zsidó vallásnak tett; a kiblát Mekka felé irányítja; a zsidó böjtnapot is másféle intézménnyel helyettesíti. Vad dühvel üldözi most a zsidó törzseket (Nahir, Kureiza, Kainúkaa) és külső sikereit arra használja fel, hogy a legnagyobb kegyetlenséggel torolja meg elveszett reményeit.

Alig lehetett meg lábát Medinában, első gondjai közé tartozott, hogy a mekkai hitetlenek ellen háborút indítson; mert végső célja az volt, hogy a mekkai szent házat, a kábát az iszlám számára megnyerje; másként nem remélhette, hogy az arab törzsek szavára hajtsanak. Eleinte a Mekkából észak felé induló karavánokat nyugtalanítja; a portyázásokból aztán valóságos ütközetek fejlődtek. Az első nagyobb ütközet a Bedr melletti csata volt (624), mely a muszlimok részére dőlt el; ezen vereségért a mekkaiak (625) az Ohod hegy melletti csatában álltak bosszút, mely a muszlimok vereségével végződött. Ez ütközetekben a mekkaiak élén Mohammed elkeseredett ellensége, Abu Szufján állott, Moávijának, a majdani khalifának atyja. Az Omajja családban, melynek Abu Szufján volt ez idő szerint a legelső embere, (i. a törzstáblát) elkeseredett gyűlölet uralkodott a hásimita atyafiak ellen a Bedr mellett elkövetett öldöklésért, mely arab szempontból a legnagyobb hűtlenséggel ért fel. Hisz a vérbeli kötelék felbontása és a törzstársaknak egymás irányában tartozó kötelezettségnek gyökeres megszegése nélkül nem intézhette volna a támadást a Kureis törzs egyik ága a másikkal tagjai ellen. Ez érzület magyarázza meg azt a boszúálló dühöt, mely az ohodi ütközetet vezette. Az arab becsület szempontjából elengedhetetlen vérboszúról volt szó. Még az Omajja család hölgyei is részt vesznek a bosszú nagy művében. Abu Szufján felesége, Hind, költői ihletét a vérengző háború szolgálatának ajánlotta föl. Barátnőivel szövetségbe, a harczyterre kísérte a férfiakat és dobszó mellett véres ízű harczyi énekekkel buzdította őket arra, hogy a Bedr mellett megölt testvéreik halálát bosszulják meg az elpártolt muszlimokon. Az arab források megőrik e harczyias énekek szövegét. Az arab nők barbár lelkesülése még tovább is ragadta őket: valóságos embertelen kegyetlenségre a harczyterén elesett muszlimok ellen. Hind Mohammed híveinek levágott füleiből nyaklánczokat és karpereczeket fűzött és az ohodi csata után hazatérve a szent háborúból, ily piperével kedveskedett a háztűz mellett maradt mekkai nőknek. Meg az ütközetben elesett Hamzának, a próféta nagybátyjának, kit

bátorsága miatt az «iszlám oroszlánja»-nak nevezték, kivágatta a máját és evett is belőle.

Nem oly szerencsés volt a mekkaiaknak több beduin törzstől elősegített azon vállalata (627), hogy Medináig előnyomulván, magát a várost ostrom alá fogják. Mohammed egy Medinában élő perzsa rabszolga, Szelmán tanácsára a város védtelen oldalait árkokkal vette körül, a mi által sikerült is neki a beduinok és kureisiták szövetséges ostromhadát visszaverni («az árok csatája»). Ezentúl Mohammed mind nagyobb sikerrel járt el a mekkaiak ellen; 628-ban tíz évre fegyverszünetet kötöttek, melyet azonban a mekkaiak megsértettek. A béke megszegése 630-ban Mekka meghódítását vonta maga után.

Mekka, az arab pogányság központja, most az iszlám központjává vált; a bálványoktól megtisztított Kába az iszlám szent épülete lett. Most, miután a Kába és a fekete kő az ő kezei között voltak, a győzelmes próféta könnyű szerrel láthatott hozzá az arab beduin törzsek alávetéséhez. Legnagyobb részük önként küldött követséget Medinába, mely a törzsek hódolatát mutatta be. Sőt elbizakodottságában az idegen államok fejedelmeit is felszólította az iszlám elismerésére.

A byzánczi császárságot már régebben kiszemelte a próféta támadásai egyik céljául. Már 629-ben 3000 embert indított Syria ellen; ezek azonban Múta mellett (a Belka tartományban) kudarcot vallottak. Most mekkai diadala után ismét kedve kerekedett a keresztyén nagyhatalom megtámadására. 30,000 embert indított útnak a császárság ellen; de nem jutottak tovább Tabúk határvárosnál (a Vörös-tenger északkeleti csúcsa mellett). Mindamellett nagy sikernek vették, hogy a próféta halála után az iszlám hódító háborúiban oly nagy szerepre hivatott Khálid a keresztyén vidékek ellen intézett támadásokból magával hozta Medinába Ukeidir keresztyén fejedelmet, ki ünnepélyesen az iszlám vallását vette fel.

632-ben teljesítette Mohammed legutolsó mekkai zarándoklását; ez alkalommal tartott bucsúbeszédében, mely különféle szövegekben maradt reánk, a hívek lelkére kötötte az iszlám legfőbb tanait. E «bucsúszónoklat» neve alatt ismeretes tanítás legkimagaslóbb és az iszlám erkölcsstanára legfontosabb részében Mohammed az arab törzsszisztemmel kapcsolatos társadalmi felfogást eltörli és helyébe az egyenlőség tanát helyezi. Már a Korán egy helyén (49, 13) hirdette Alláh nevében: «Ó emberek! mi teremtettünk titeket férfiből és nőből és csináltunk belőletek népfajokat és törzseket; ezért ismerjétek el

egymás irányában, hogy köztetek a legnemesebb az, ki a legisten-félőbb». Mintegy magyarázata e tannak az a pár szó, melyet bucsúbeszédében az iszlámhívők egyenlőségéről mond: «Ó emberek! — úgymond — ime Alláh eltávolította tőletek a hitetlenség korszakának híreskedését és a származásból merített pöffeszkedést. Mindnyájan Ádamtól származtok, Ádám pedig porból vette eredetét. Az arab embernek nincs semmi előbbrevalósága a nem arab fölött; Alláh csak az igaz hitet tekinti.»

Ily tanokkal véget akart vetni azon gögös felfogásnak, melyen az arabok társadalmi élete alapult. De véget akart vetni egyúttal a törzsek folytonos torzszalkodásának is. Valamint egyrészt az összes muszlimoknak, törzs, faj és nemzetiség különbsége nélkül, teljes egyenlőségét hirdette, úgy másrészt az iszlám által egy nemzeti testté foglalta össze az arab törzseket.

Mindeddig az arabok tudatában egységes arab nemzet nem volt. A száz meg száz apró törzsből, melyek folytonos háborúskodásban álltak egymással, nemzeti egységet csakis Mohammed hozott létre az által, hogy egy közös nagy ügyet teremtett számukra: *az iszlámot*.

Ez utolsó zarándokolásról Mohammed Medinába tért vissza, a hol három hónappal azután lázas betegség támadta meg testi erejét. Még egyik hadvezérének, Uszámának, a byzanci császárság ellen intézendő háborút kötötte lelkére. 632. június 8-án, kedvencz feleségének, Ájisának, Abu Bekr leányának karjai közt meghalt.

III. FEJEZET.

Az iszlám.

Az iszlám tanai részint a Koránban, részint a mohammedának között a próféta és társai hagyományaként forgalomban lévő, az iszlám 2. századától kezdve írásba is foglalt tanító mondásokban és elbeszélésekben (hadith) vannak letéve. Mind a Korán, mind a hadith tartalmának részletes ismertetését az *Arab irodalom történeté*-ben végezzük.

Az iszlám már azon alakjában, melyet maga a próféta kölcsönzött neki, kevés eredeti eszmét nyújtott az emberiség azon részének, melyhez tanításával fordult. Eredetisége nem tanaiban, hanem azon hatásokban nyilvánult melyeket előidézett; abban, hogy erkölcsi világnézetével, legalább elméletileg, véget vetett azon állapotnak, a melyet ezután joggal *dsáhilijjának*, azaz *barbárságnak* neveztek.

Ezentúl már nem a boszúállás, nem a féktelen szenvedély, nem a ki-méletlen megtorlás megy erény számba.

Az erkölcsi tanításokat és intézményeket, melyekkel Mohammed polgártársainak reformátorává lett, kevés kivétellel mind kívülről kölcsönözte. Első sorban azon vallásokból, melyeknek vallóit *ahl-al-kitáb*-nak nevezte, azaz: *vallásos könyv birtokosainak*; közéjük sorozta a zsidókat és keresztyéneket, kiknek három szent könyvét (*taurát* azaz tóra (pentateuchus), *zabúr* azaz zsoltár, *indsil* azaz evangelium) ő maga is isteni eredetűnek ismeri el, bár folyton hangoztatja, hogy a zsidók és keresztyének e könyvek értelmét elferdítették.

A törvényeken és intézményeken kívül a Koránban foglalt bibliai történeteket is tőlük kölcsönözte át. De azon személyek, a kiknek közléseiből e történetekkel megismerkedett, nem mindig a bibliai kánonnak megfelelő alakban közölték vele azokat. Mohammed bibliai elbeszélésein sokszor átlátszik élő forrásainak elégtelen tudása, melyet aztán Mohammed gyakran még zavaros alakban ad tovább (p. o. szűz Máriát Imrán lányának mondja; a bibliai Imrán Mózes atyja volt, Amrám). Sok helyütt meglátszik, hogy a keresztyén egyház tanait a keleten elterjedt gnostikus felekezetek felfogásában ismerte meg. Jézus haláláról szólván, (4-ik szúra, 156-ik v.) — a doketisták tana értelmében — kereken visszautasítja azt az állítást, hogy Jézus lett volna az, kit keresztre vertek; ellenben azt hiszi, hogy egy hozzá hasonló alak lépett helyébe, Jézus pedig életben maradt. — A Szentháromságot úgy adja elő, hogy benne Mária mint isteni személy foglal helyet, mint a collyridianusoknál, kiknek tana a régi egyháztörténeti írók tanúsága szerint az arabiai keresztyének között volt elterjedve. Hasonlóan a keresztyén-ség egyéb tanait is oly értelemben adja elő, hogy ez ismereteinek forrásaiként az orthodox dogmatikától elszakadt sectákat ismerjük fel.

Ezenkívül a bibliai elbeszéléseket saját ezéljai értelmében dolgozza fel, azért, hogy a régi pogányok küzdelmében profétáik ellen a mekkaiak viszonyát az ő hirdetéséhez tükröztesse.

A zsidó és keresztyén befolyásokon kívül még a *perzsa* vallás hatása is félreismerhetlenül tapasztalható azon tanításokban, melyekkel Mohammed hiveit ellátta. E hatás az iszlám ily korai idejére nézve még nem szolgált alapos kifejtés tárgyául. De magának a Koránnak tartalmából is világosan mutatkozik.

A perzsa befolyás érvényesülésére több ponton kínálkozott alka-

lom, első sorban déli Arábia felől, mely Mohammed idejében a perzsa cultura hatása alatt állott. Arábia egyéb részeiben is, különösen a keleti partvidéken, sűrűen voltak perzsa gyarmatosok, kik a kereskedelem révén könnyen közvetíthettek perzsa eszméket azon körökkel, melyekből az iszlám prófétája kikerült. S a hirai államból is, mely a tulajdonképeni Arábiával az iszlámot közvetlenül megelőző századokban sűrű kapcsolatban volt, nem csak keresztyén, hanem perzsa eszmék is átszivárogtak az arabok azon köreibe, melyek mohón kaptak fel minden új dolgot, a mivel üres lelküknek némi tartalmat adhattak.

Hogy mindezen kapcsolatok a pogányság idejében nem hagyták érintetlenül az arab műveltséget, szemünkbe ötlük, ha tekintetbe vesszük azon számos perzsa idegen szót, melyekkel az arab sivatag írni-olvasni nem tudó költőinek verseiben találkozunk; még pedig nem csak azokéban, kik sűrű utazgatásaik alatt, talán kereskedőktől is felszedhették a perzsa kitételeket, hanem még azoknál is, kik Arábia földjéhez tapadtak és csak a tősgyökeres törzsek között pengették lantjukat. Gyakoriak a perzsa idegenszavak a koránban is. Perzsa elnevezésű ruhákba és ékes szövetekbe öltözteti Mohammed képzelete a földi kínlódásért a paradicsomban gyönyört és elégtételt élvező igazhitűeket. Még az édeni bort is perzsa elnevezésű serlegekből (melyek neve a török révén hozzánk is eljutott: ibrik) szörpölteti velük.

Hogy Mohammed tana a végső dolgokról (eszkatológia) telisteli van perzsa elemekkel, az kezdettől sem kerülhette ki az iszlám kutatóinak figyelmét. Mohammed a perzsák eszkatológiájának p. o. egy jellemzetes vonását kölcsönözte át, a «mérleg» (mizán) képzetét, melynek serpenyőiben a túlvilági bíró az emberek jó és rossz cselekedeteit megmérlegeli.

De nevezetes, hogy még oly képzetet is, melyet a biblikus valóságokból vett át, a perzsák vallásos eszméi szerint módosít. Ennek példájául a *szombat* intézményének felhasználását említjük. Mohammed is arra tanítja hiveit, hogy «Alláh hat nap alatt teremtette az eget és a földet», de mintegy czélzatosan hozzá teszi, hogy «nem ért bennünket semmi fáradság» (50. szúra, 37. vers). És midőn az isten tíz parancsolatainak a bibliai felsorolás hatása alatt keletkezett vázlatát adja elő (6. sz. 152. és kk. vv.) mintegy szándékosan hallgatással mellőzi a szombati nyugalomra vonatkozó igét; a szombat intézménye, egy másik hely szerint, csakis a zsidóknak adatott (16. sz. 125. vers), de nincs érvénye a Mohammed hirdetése alapján alakult

vallásközösségben. S tényleg a mohammedánok heti ünnepe, a pén-tek, *gyülekezési nap* (dsumua), de nem nyugvó nap. A munka nincs tilalom alá fogva, csak az ünnepi istentisztelet órájában köteles az igazhívó a köznapi foglalkozástól távol tartani magát. Ebben a bibliai intézménynek perzsa izü módosítását látjuk. A perzsák vallása is hat időszakra osztja fel a világ teremtését; de nem ismer heti nyugvónapot, különösen azon a czímen, hogy isten is a teremtés befejezése után kipihente fáradságát. Sőt midőn a perzsa papok a bibliai iratok ellen egyenes vitatkozásra kelnek, a biblia teremtés-történetében találják polemiájuk legnyomatékosabban kifejtett mozzanatainak egyikét.

Mohammed medinai korszakában rakta le az iszlám vallásának és törvényeinek alapköveit. Rendszerré azonban csak az ő halála után következő nemzedékekben tömörült az iszlám vallása. Intézményei fokozatosan fejlődtek. A kezdettől fogva szétágazó gyakorlat csak későn jut némi megállapodásra; a részletekben még mai napig sem uralkodik teljes egyformaság. Dogmatikáról pedig csakis az iszlám 2. századától kezdve lehet szó és ettőlfogva vagy két századig tart, míg a pártok és iskolák harczi közül az orthodox formula véglegesen érvényre emelkedik.

Már az ős iszlám is a következő öt kötelességet tekinti a vallás oszlopainak, a miknek mind mai napig megmaradtak az iszlám tanításában. Ezek a következők:

1. Annak vallása, hogy nincsen istenség csak egy *Alláh* és hogy Mohammed *Alláh követe* (raszúl Alláh).

Ezen hitvallást az iszlámban a *tanúságtétel* (sahádat) két szavának (Alláh, Mohammed) nevezik, és a mohammedán credo sarkalatos alapjának tekintik. A részletesebb hitvallás így hangzik: «Hiszek Alláhban, angyalaiban, szent könyveiben, prófétáiban, a túlvilági életben, az isteni határozatban (decretum divinum), akár a jóra, akár a rosszra nézve, és a holtak feltámadásában.»

2. Az *istenszolgálat*, mely naponkint öt, szoros időpontokhoz kötött imádság-szertartásban (szalát) nyilvánul; ez időpontok: a dél, délután, nap lenyugta, az éjjel, reggel. A naponkint ötszöri istentisztelet is perzsa befolyás eredménye, a mennyiben a koránban előbb két (reggel és este), később egy «középső ima» betoldásával a zsidó szertartás mintájára három napszakra rendelt kötelességszerű imaszertartást a perzsák 5 gáh-jának (ima és áldozás időpontjai) példájára öt imádságra egészítették ki. — Ez imádságok mindegyikét már na-

gyon korán szabályozták mindenféle formaszereésekkel; a térdhajtások (rak'a) és földreborulások (szudsúd) köteles száma mindegyik imára nézve pontosan ki van szabva.

Az imádkozási szertartás kimagasló mozzanata a *pénteki* (jaum al-dsumua, azaz: a gyülekezési) nap *liturgiája*, olyan helyeken, a hol rendes gyülekezet található, minden pénteken a déli ima ideje körül tartatik. A szalát ez alkalommal ünnepélyes szónoklattal (khubta) van egybekapcsolva, melyet régi időben maga a khalifa tartott a székvárosban. Mohammed a zsidók szombati és a keresztyének vasárnapi ünnepének helyébe a pénteket rendelte nem ugyan nyugvó, hanem gyülekezési napnak.

3. A *kőzadó* (zakát) szolgáltatása, melylyel minden mohammedán ember a gyülekezet közcéljainak (vallásháború stb.) előmozdítására, úgymint a szegények felségítésére a közpénztárhoz hozzájárulni köteles.

4. A *bőjtölés* (szijám), melyet Mohammed a zsidó nagybőjtöt utánozva eredetileg az első hónap (moharrem) 10. napjára (ásúrá) rendelt, de később, midőn az arab zsidók támogatásáról teljesen lemondott, a régebbi intézkedés eltörlése mellett, a 9. hónapra (ramadhán) tett át. Ezen teljes hónapot böjthónapnak rendelte, melynek összes napjain, a hajnal hasadásától a nap lenyugtáig a mohammedán hívőnek minden világi élvezettől szigoruan tartózkodnia kell.

5. A *mekkai zarándoklás* (hadds), melyet a mohammedán ember egyszer életében, a mennyiben komoly akadály nem gátolja, végezni köteles. A zarándoklás szertartásaira a 12. vagyis zarándoklási hónap (dzu-l-hiddsa) tíz első napja van rendelve. Ez intézményt, a vele járó szertartásokkal a próféta kénytelen volt az arab pogányságból átvenni, melynek sarkalatos vallásgyakorlatai közé tartozott. Némi monothéistikus módosítással, a pogány istenekre irányuló vonatkozásoknak az Alláh-hit értelmében történt átmagyarázással és egy e célra költött Ábrahám-legendához való kapcsolással lényegében a pogány időből átöröklött formák között maradt meg a hadds szertartása az iszlámban is. Központja a Kába, melyet a bucsújárók népe hétszer megkerül; a pogány arabok hagyományaként fentartotta magát a fekete kő tisztelete és a Kába-cultus egyéb járuléka. A pogányok bálványainak lerontásától a próféta nem riadt vissza; hisz ezeknek fetis-tiszteletén, mely inkább az egyéneknek, semmint a közösségnek ügye volt, könnyen adtak túl a vallásos tekintetben meglehetősen közönyös arabok. A mekka-i hadds nagy nemzeti ünnepét, mely a

pogány arabság ősi szunná-ihoz tartozott, még oly gyökeres reform sem volt képes eltörölni, minő az iszlám volt.

Ezen minden egyes egyént egyenkint illető vallásos kötelességeken kívül vannak parancsolatok, melyeknek végrehajtása nem az egyéneket illeti, hanem a teljes mohammedán egyházat és melyek teljesítéséért első sorban az igazhitűek kormányzója (emír al-múminín), a khalifa felelős. Ezen kötelességek között legelőkelőbb helyen áll a *vallásháború* (dsihád), a hitetlen (káfir, ebből eltorzítva gyaur) világ elleni harc, a czélból, hogy Alláh szava legyen a legmaga-

Az imádkosás mozzanatai.

sabb», hogy az iszlám hatalmának érvényt és elismerést szerezzenek.

E parancsolat, mely eredeti szándéka szerint az arab félsziget makacs törzseinek az iszlám jármába hajtására vonatkozott, az iszlám hatalmának fejlődésével mind nagyobb körökre terjedt. A mohammedán fejedelem kötelességévé vált minden évben háborút indítani az iszlám területével határos nemmohammedán államok ellen.

Az egész világ e szempontból két félre oszlott: iszlám-területre (dár al-iszlám) és háború-területre (dár al-harb), azaz olyanra, mely ellen a mohammedán fejedelem kötelessége háborút indítani.

A *dsihádnak* nem az volt a czélja, hogy a nem mohammedán

világot kard erejével az iszlám vallására térítse, hanem hogy az iszlám politikai uralmát terjeszsze. Csak a bálványimádóktól követte Mohammed a feltétlen áttérést és az iszlámmal járó kötelességek elvállalását; a zsidóktól, keresztényektől és perzsáktól — vagy mint ő nevezi *madsúsz*, azaz mágusoktól kiket egyszóval *könyvembereknek* (ahl al-kitáb) tudniillik kinyilatkoztatott valláskönyvek birtokosainak nevez, csakis az iszlám hatalmának elismerését követeli és bizonyos feltételek között megengedi nekik, hogy régi vallásukat háborítlanul gyakorolják a mohammedán hatalom védelme alatt. E vallástürelem

As imádkosás mozzanatai.

első feltétele a fejadó (*dsizja*) fizetése, melylyel azon általuk nem teljesíthető kötelességet váltják meg, hogy az iszlám vallásháborúiban részt vegyenek. A *dsizja* intézményét is a perzsáktól kölcsönözte az iszlám. A perzsáknál is külön adó volt kiróva azokra, kik bármely okból nem voltak képesek a nemzeti háborúban cselekvően részt venni.

IV. FEJEZET.

A négy első khalifa.

(632—661).

Abu Bekr	632—634	Othmán	644—656
Omar	634—644	Ali	656—661

Ámbár Mohammed a Korán számos helyén nagy súlylyal nyilatkozta ki, hogy ő épp oly gyarló ember, mint gyülekezetének legcsekélyebb tagja; hogy sem rendkívüli tudással, sem természetfölötti tehetséggel nem rendelkezik; hogy ő csakis Alláh akaratának hirdetője, Alláh szolgálja és «követe» az emberekhez: mindamellert a köz-nép lelkéből nem volt kiirtható azon hit, hogy természetfölötti tehetségei vannak, csuda képessége, mindentudása.

Mikor meghalt, sokan nem is akarták elhinni, hogy halandó emberként múlt ki. Azt hallották Mohammedtől, hogy egykoron Mózes is eltűnt Izrael népe elől és negyven napig a Szinai hegy csúcsára költözött Isten közvetlen közelébe és hogy a negyven nap elteltével ismét visszatért hívei közé.

Ilyennek nézték az ő mesterük eltűnését is. Nem halt meg: csak eltűnt egy időre; ismét visszatér.

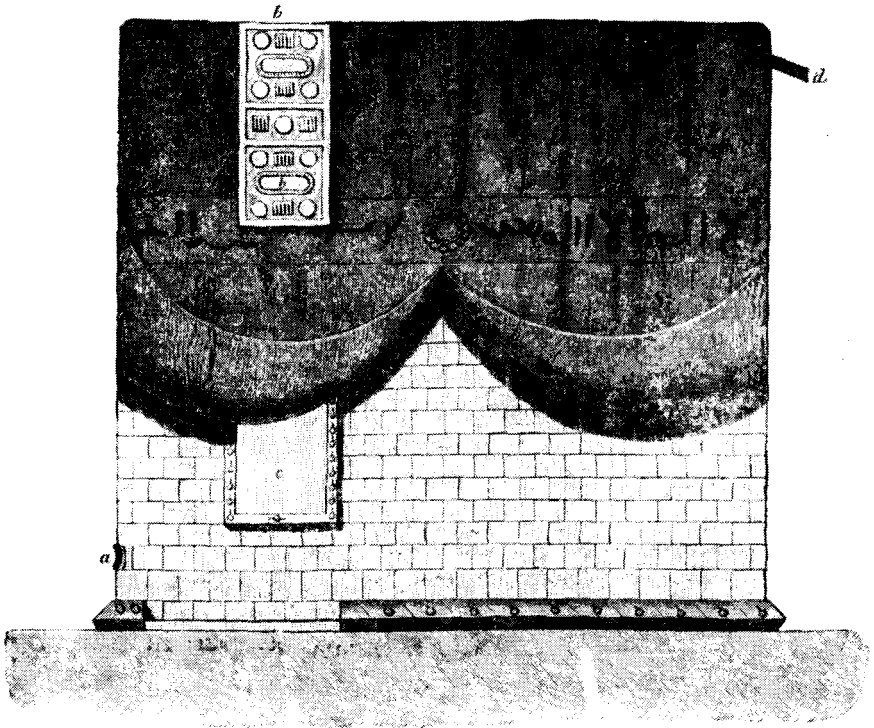
Maga Omar is a hitben ingadozóktól költött hazugságnak mondotta a próféta halálának hírét; a visszatérő próféta mindenkit keményen megbüntet, ki e hazug hírek hitelt ad. Nem is akartak tehát egyelőre abba a kérdésbe bocsátkozni, hogy ki legyen a próféta utóda az igazhitűek gyülekezetének vezetésében.

Néhány higgadt ember erélyessége azonban véget vetett e hit terjedésének és az iszlám ügyének érdekében, mely erős vezető kéz hiányában az elzúllás veszélyének volt kitéve, csakhamar belátták annak szükségét, hogy mentül előbb egy e nagy feladatra hivatott férfiút kell az iszlám élére állítani. Mert nem egy oldalról annak jelei mutatkoztak, hogy, különösen a beduinok között, nem csekély azoknak száma, kik a kard erejével reájuk erőszakolt igát és az iszlámmal járó szokatlan kötelességeket, a hódító halála után szívesen lerázták volna.

Aztán Mohammed sikerétől felbuzdítva, az arab félsziget különböző részein egyéb próféták is felléptek, kik egyes törzsek között már csak azért is nagyszámú követőre találtak, mert e verseny-próféták elismerése és támogatása által, kik nem kívántak annyi

áldozatot, mint a mennyit az iszlám rótt reájuk, legkönnyebben megszabadulhattak az iszlám terheitől.

Különösen két dolog ellen nyilvánult nagy ellenszegülés a sivatag beduinjainak tetemes része között. Sokan a világért sem tudtak megbarátkozni a tőlük követelt istentiszteleti gyakorlatokkal, a szabott intézményül reájuk rótt imádkozással, melyet szabadságukat

A Kába.

a) Fekete hó. b) Diszes függöny. c) Ajtó. d) Vizsurgó.

korlátozó neveléséges ceremóniának tartottak s melyhez fogható pogány-korokban egyáltalán nem ismertek; mások még nagyobb hévvel szegültek a vagyonukat érzékenyen károsító Zakát kötelessége ellen: nem akartak adót fizetni oly célra, melyért lelkesedni egyáltalán nem tudtak. Aztán az sem ment az aristokratikus gondolkodásban felnevelkedett beduinoknak a fejébe, hogy ők, kik mindenek fölött a saját törzsüket tartották a legkitünőbbnek és előre valónak,

a szegényes *Hásim* családból való ember javára lemondjanak minden igényükről.

Már ha kell, szívesebben hajolnak meg egy saját törzsükből, vagy egy azzal rokon törzsből való próféta előtt. Látjuk, mily kevésérzéke volt a beduinoknak még ez idő szerint a Mohammedtől alkotott egységes nemzeti eszme iránt. Nem ismertek arab *nemzetet*, hanem csakis egymással folyton farkas szemet néző arab *törzseket*.

A Jemáma vidékén tanyázó arabokat egy Muszeilima néven ismert próféta gyűjtötte maga köré, ki mindenben Mohammedet utánozta; a hagyomány egy tőle hirdetett, alakra és tartalomra a Mohammed hirdetéseit mímelő korán töredékeit is fentartotta. Muszeilima rövid idő alatt sok hívet gyűjtött maga köré és komolyan veszélyeztette az ifjú iszlám ügyét. Már annyira ment, hogy pénzeket is veretett a maga nevére; ezekből egy példány a Koburg Fülöp herczeg gyűjteményében van meg.

Muszeilimán kívül egy Tuleiha nevű próféta a Ghatafán törzshöz tartozó arabok között lépett fel. A sokféle ágazó nagy Temim törzsben egy prófétanőnek, Szadsáhnak, adtak hitelt, ki csakhamar Muszeilimával állt össze és így egyesült erővel a Temim törzsben veszedelmes ellenhatalmat támasztott, az iszlám ellen.

Mohammed halála előtt nem nevezett ki utódot (khalifát). Ily kinevezés nem egezett volna az arab szokással.* Az arab törzsek seikh-jeik halála után szabadon választják meg utódját.

A seikh méltósága nem öröklődik át apáról fiúra, vagy ilyenek hiányában (ez eset állt Mohammed halála után, kinek fiai mind zsenge korukban haltak el) egyéb közeli rokonra. Az arab törzset a seikh választásában nem korlátozza semmi örökösödési szabály. Azt választja meg főnökének, kit kora (a seikh szó annyit jelent, hogy: öreg), tapasztalása, a törzs érdekében szerzett érdemei, az előbbi seikh életében mellette elfoglalt bizalmi állása és mindezen körülményekből önként következő tekintélye e méltóságra legalkalmasabbnak mutatnak. A seikh méltósága nincsen a törzs egyugyanazon ágához kapcsolva. Ámbár, a dolog természete szerint, valamely törzs sok ága között az egyik vagy másik különös tekintélyre szokott emelkedni, úgy, hogy a seikhek, a szabad választás fentartása

* Kremer Alfrédé (1868) az érdem, hogy a történet e részében a Mohammed utódjának választása körül felmerülő mozzanatokot az arab törzsek ősi intézményeivel hozta kapcsolatba.

mellett, közüle kerülnek ki, nem nagy ritkaság számba megy, hogy néhány nemzedék után a seikhet a törzs más-más ágából válaszszaák.

A próféta utódjának megválasztása ugyan más szempontok alá esett, mint egy elhalálozott törzsfőnök helyének betöltése. Mindamellett a mekkai és medinai arabok e fontos állami tény elintézésénél is csak az arabok évezredes szokásait alkalmazhatták az új viszonyokra. Az volt a kérdés, hogy tekintélyenél, az iszlám ügyében kifejtett érdemeinél és a próféta bizalmánál fogva a gyülekezet mely csoportját illeti meg az elsőbbség és ezen belül mely férfiút; ki lesz a legalkalmasabb arra, hogy az iszlám egységét a széthúzó törekvések ellen megvédelmezze?

Az iszlám híveinek legtekintélyesebb körei három csoportra oszoltak. Ezen közvetlenül a próféta halála után mutatkozó csoportosulás a későbbi időben kifejlődő pártharcoknak csiráját foglalja magában. Legelőször e fontos kérdésben mutatkozik a muhásir-ok és anszár-ok vetélkedése. Amazok az iszlám első hiveiként, kik Mohammednek a mekkai pogányok ellenében már fellépésének első idejében mutatták ki hűségüket és ragaszkodásukat, tartottak igényt az elsőbbségre; emezek mint az iszlám hathatós védői, kik a prófétát és híveit körükbe fogadták, midőn az ifjú iszlám ügyét a kureisita pogányok üldözései között végső veszély fenyegette. Amazok között a legtekintélyesebbek közel rokoni kötelékkel voltak a prófétához kapcsolva: Abu Bekr és Omar a próféta apópai voltak, Ájisa és Hafsza, a próféta feleségei, az ő leányaik; Othmán és Ali, a próféta vejei, amaz Rokkajjának, ez a próféta kedvencz gyermekének, Fátimának férje. Az anszárrok élén Szád b. Ubáda állott, a legelőkelőbb ember Mohammed legelső medinai hívei között, ki az iszlám legrégebb csatáiban nagy érdemeket szerzett a próféta körül.

Csekélyebb reménye lehetett még ez időben egy harmadik pártnak: a Hásim családnak, mely csak az iszlám későbbi fejlődésében fog nagy jelentőségre vergődni. Ezen párt súlyt helyezett arra, hogy a próféta khalifája az ő családjából kerüljön ki. E párt jelöltje Fátima férje volt, a próféta unokaöccse Ali, kit a próféta édes gyermekeként szeretett, s kinek atyja, Abu Tálib, volt az elárvult Mohammed atyai gondozója. Mily kevéssé felelt meg az arabok felfogásának az uralgó méltóságának öröklés útján történő betöltése, abból is kitűnik, hogy mindezen nyomós jogcímek ellenére a hásimiták igényeinek ez idő szerint csak vajmi kevés pártolója akadt.

A pártok versenyében csakhamar a muhásir párt kerekedett

felül. Omar, kit a közvélemény több alkalommal kimutatott bölcsesége és erélyessége miatt a legalkalmasabbnak tartott, Abu Bekrnek ajánlotta fel a khalifaságot; az ő megválasztása mellett azon kívül nagy buzgóságot fejtett ki ügyes és okos lánya, a fondorkodásokban tapasztalt Ajisa, kit a muszlimok mint az *igazhitűek anyját* (umm al-múminín) nagy tiszteletben tartottak és kinek véleménye nagy fontosságú volt tanácsukban. Abu Bekr mellett különösen azon körülményt is felhozták, hogy a próféta több ízben őt bizta meg helyettesítésével nyilvános functióiban; a próféta akadályoztatásakor ő vezette mint *imám* az igazhitűek imaszertartását. Így tehát Abu Bekr, kit az igazhívók a *Sziddík* (igazságos) disznévvel tisztelték meg, lett a próféta első khalifája.

Nagy buzgósággal hozzalátott az iszlám ellen az arab terület különféle részén megindult forradalmi mozgalmak leveréséhez. Khálid b. al-Velid hadvezér segítségével megsemmisítette az iszlám egységét fenyegető hamis prófétákat; engedelmességre szorította a Nedsd (arab fensik, a hol mai nap a vahhábiták uralkodnak) beduinjait, kik a zakát megtagadása czimén az iszlámtól elpártoltak (ridda a. m. visszaesés, e forradalmi mozgalom neve). A belső forradalmak sikeres leverése mellett ő kezdte meg az iszlám hatalmának kiterjesztését Arabia határain túl. Utódja nagy hódítási munkájának ő vetette meg alapját, rövid két évi uralkodása alatt, a mennyiben a byzanci császársággal Syriában, a perzsa hatalommal Mesopotámiában már az ő hadvezérei mérkőznek. Khálid a déli Babylonia helytartójának, Hormizdnek vezérlete alatt álló perzsa hadsereget a Kázima (a későbbi Baszrától két napi távolságban) mellett vívott *láncz csatában* (így nevezve, mert a perzsa harcosok egy része lánczczal volt egymáshoz kapcsolva) győzte le és ezzel utat nyitott az iszlám hadseregének Irákba, a hol egészen Hiráig nyomult előre és az alsó Euphrates nyugati vidékét az iszlám számára meghódította. E hadjáratral útját egyengette a nagy perzsa hódító háborúnak, mely ő utána Perzsiát az iszlám számára megszerzi. Nagyban fokozta a hadakozó beduinok harczí kedvét az a gazdag zsákmány, mely hatalmukba került. A győzelmes háborúból Medinába, mindenféle arany, ezüst ékszeren kívül, azt beszélik, egy elefántot is küldhettek. Jó szerencsével indult a muszlimok serege a byzanci császársághoz tartozó Syria ellen is; halála előtt maga a próféta kötötte szívékre e támadó hadjáratot. Khálidnak Irákból visszasiető serege Bosztrát, a byzancziak syriai védvárát megadásra kényszerítette. Csakhamar a

Syriába küldött muszlim hadsereg zömével déli Palesztinában egyesülnek. Adsnádein mellett, délfelé 3 $\frac{1}{2}$ mérföldre Jeruzsálemtől (634 jul. 30-án) a Theodoros, Heraklios császár testvérének vezérlete alatt álló görög hadsereget megverték.

Ez volt, még Abu Bekr idejében, a muszlimok első nagy döntő győzelme a byzanci császárság fölött. Abu Bekr csak rövid ideig örvendhetett két hadserege nagy sikereinek, melyekkel az iszlám nagy hódításainak alapját mevetette. 634 augusztus 23-án lázas betegség következtében meghalt.

Életmódjával példát nyújtott közvetlen utódjainak arra, hogy méltóságukat ne fejedelmi pompa igénylésével mutassák ki. A legnagyobb polgári egyszerűségben folytatta életét Medinában, mely a próféta halála után megmaradt a khalifaság székhelyének. Eleinte kereskedői jövedelméből tartotta fenn családját. Midőn az állam ügyei miatt régi foglalkozását abban kellett hagynia, csak csekély mértékben vette igénybe az állam pénztárát; csak annyit fordított saját céljaira, a mennyi az iszlám minden harezosának kijárt. Gondoskodott róla, hogy halála után még e csekély összegek is hagyatékból a közkincstárnak visszatéríttessenek. E szempontból joggal az iszlám patriarkhális korszakának nevezik azt az időt, melyben az ő általa kitűzött módon kormányozták a kezdődő hódítások által mindinkább kiszélesedő mohammedán birodalmat.

Rövid uralkodásának egyik fontos ténye volt, hogy a koránt, melynek egyes darabjait nagyon megbízhatlan alakban és eltérő szöveggel őrizték Mohammednek a belső és külső háborúk alatt mindenfelé elszéledt társai, az által mentette meg az elkallódástól, hogy Zeid b. Thábitot, a próféta egyik íródeákját, a szétszört korándarabok összegyűjtésével és megszerkesztésével megbízta. De még ez nem az a szerkezet, melyben a korán most kezeink között van. Végleges szerkezete csak később, Othmán uralkodása alatt (650) keletkezett, midőn a khalifától kirendelt bizottság a Zeid munkája mellett fennmaradt variánsok felhasználásával a Korán kánoni szövegét megállapította. Abu Bekr, az uralkodását megelőző pártküzdelmek kikerülése céljából, halála előtt Omart ajánlotta utódjául, kit a tekintélyes muszlimok gyülekezete meg is választott khalifának.

Omar uralkodásának ideje a fiatal iszlám hőskorának mondható. Elődjének művét nagy sikerrel folytatta. Ő volt az iszlám legnagyobb hódítója. Megdöntötte a saszanidák birodalmát, a byzanci császárságtól elhódította Syriát és Egyiptomot, innen nyugatra egé-

szen Tripoliszig terjesztette ki az iszlám hatalmát. Keleten csaknem India határáig ért el.

Hódító szerencséjét a görög és perzsa birodalom egymás ellen folytatott pusztító harcrai és ezek következtében a két keleti nagyhatalom belső elgyengülése nagyban előmozdította. A Konstantinápolyban dúló trónvillongás lefoglalta Heraklios erejét és ellankasztotta képességét az ellentállásra; azonkívül a görög birodalmat a Balkán-félszigeten az avarok és szlávok előrenyomulása nyugtalanította és haderejének nagy részét lekötötte. A helytartók kíméletlen kormányzása s azon türelmetlenség, melyet a hivatalos egyház a keleti tartományokban elterjedt schismatikus felekezetek ellen kifejtett, e tartományokban gyűlöletessé tették Byzancz uralmát. E tartományok lakossága nem igen fejtett ki ellenállást a hódítás ellen, mely őket a görögök hatalma alól felszabadítja és a vallásgyakorlat

Khalid b. al-Valid rászepe.

(Körülbetül 636-ban Tiberiasban verték.)

dolgaiban kellő szabadságot biztosított. Már Abu Bekr azon utasítással bocsátotta el vezéreit a syriai hadjáratba, hogy a keresztyén lakosság vallásos ügyeit ne bántás, hogy kímélettel legyenek papjaik iránt. A dszija pontos szolgáltatása árán teljes bátorságban gyakorolhassák vallásukat.

Az adsnadeini ütközet után a muszlim seregek Palæstinából északi irányban nyomulhattak elő. Győzelemről győzelemre haladva Syria legfontosabb erősségei, legféltettebb városai megnyílnak előttük. Egészen Damaskusig nyomulnak elő, a Merds al-suffar mellett vívott győzelmes ütközet után hatalmukba kerül Syria ósrégi fővárosa; észak felé előre haladva Bálbekig jutnak el. A byzancezi kormányzat nyomásától szívesen szabaduló nép alig mutat látszólagos ellenállást; sőt nagy számmal az iszlám táborába tódulnak, melyet felszabadítójuknak tekintenek. A császár birodalma becses tartományának megmentésére Theodoros Szakellarios vezetése alatt ismét lábra állít egy hadsereget, melylyel a muszlimok hadai a Hermon hegységből a Tiberias tó felé siető Jarmúk (Hieronax) folyó mellett találkoznak. Itt történt (636 augusztus) a döntő ütközet, mely Palæstinát és Syriát végképen kitörülte a byzancezi császárság tartományainak sorából. Egymás után nyíltak meg a byzancezi birodalom vallásos kegyelettől környezett városainak kapui az arab vallás harczo-

sai előtt. Antiochia elbukott. Legfényesebb diadaluk Jeruzsálem meghódolása volt. Jeruzsálem lakossága hősiessal elszántással védelmezte e várost, melynek bírása Omar khalifának különös vallásos fényt kölcsönzött. A zsidóság és keresztyénség legyőzése symbolumának tekintette a világ legszentebb városának meghódítását, melybe már Mohammedet is éjjeli álomlátásában a szárnyas Borák ló hátán vitték az angyalok. Az ellenállás eredménytelensége Sophronius patriarkhát arra kényszerítette (638), hogy a személyesen jelen levő khalifával a város átadása iránt alkudozzék. Ezentul Mekka és Medina mellett egy harmadik szent városát ismerik az iszlámnak: Jeruzsálemet. Az Omar mecset, a keresztyénektől és zsidóktól egyaránt tisztelt templom-hegyen, máig a Haram al-serif (a nemes szentély) névben osztozik Arábia szent helyeivel.

Valóságos tragédiának nevezhető az a hősiess elbukás, melylyel ezalatt keleten a szaszanidák birodalma is elpusztult. A hajdan oly hatalmas szaszanidák, kik abban találták világtörténeti hivatásukat, hogy az achæmenidák birodalmát helyreállítsák, elpusztultak Omar seregeinek kiméletlen előrenyomulása alatt. Kétségbeesett erőlködéssel eleinte sikerült nekik a reájuk rontó araboknak ellentállni (634 a *hidcsatában*), de e csekély győzelem mámorából csakhamar ki kellett jőzanodniok, midőn Kadesziánál (637) egy döntő ütközetben az elszánt muszlimok javára dőlt el a hadi siker kockája. E szerencsétlen ütközet volt az iráni királyság végső órája. A legutolsó szaszanida fejedelem megrémülve hagyja el ragyogó székvárosát, Ktesiphont; egyre országának az araboktól még el nem foglalt keleti kerületeibe vonult vissza. Itt rövid ideig sikerült uralmának utolsó foszlányát fentartani, sőt 642-ben hadi készüléteket is eszközölt a hajdani birodalom nyugati részében megtelepedett arabok ellen. Ezek a régi Ekbatana vidékén, Nihavend mellett álltak eléje és a perzsák utolsó hadseregét végképen megsemmisítették. A khalifa seregeinek nem állott már útjában semmi. Az Oxus és a Kaspi tenger partjáig terjesztik ki hódításukat; délfelé is az egész perzsa területet bekebelezik az iszlám birodalmába. Nincs is most már Jezdedsirdnek hová menekülnie; csekély számú hivei, kik futásában kísérik, nem bírják megvédelmezni. Végre Mervben egy molnár nyújt menedéket a szaszanidák sarjának; itt (651) ellenséges gyiloknak esik áldozatul. Zoroaster vallásának szent tüzét még csak rövid ideig ápolhatják titokban. Az egész területen, melyen az achæmenida királyok óta Ahúra-mazdáónak áldoztak, már mostantól Alláh nevére hangzik az ima. Már nem Zarathustrát, hanem

Mohammedet kötelesek isten prófétájának tisztelni. Az Aveszta helyett a Koránt ismerik el isten törvényének.

Omar nagy katonai belátásának bizonyítékát adta azzal, hogy már a hódítás első részének befejezése után a meghódított gazdag tartomány biztosítására nyomban két nagy katonai gyarmatot alapít: Kúfát és Baszrát; későbbi fejlődésükben az iszlám művelődésére is nevezetes két várost. Kúfa, Mesopotámiában Kádeszia közelében, délre a régi Babylon romjaitól, Baszra az Euphrates alsó folyásánál (Satt el arab), nemcsak mint katonai városok, a miknek szánva voltak, tettek szert nagy fontosságra, hanem csakhamar a mohammedán szellemi életnek is nagy csomópontjaivá lettek; Baszra azonfelül még a perzsa tenger kereskedelmének is egyik előkelő tényezőjévé vált és a kereskedelmi forgalmat India és China felé előmozdította.

Egyidejüleg Perzsia meghódításával a byzanci birodalom egy másik tartományára, Egyiptomra is rátört a muszlimok serege. Amr b. el-Ász, ki Palæstina meghódításában is mint Omar egyik hadvezére vett részt, volt az egyiptomi hadjárat hőse. 640-ben nyert a khalifától engedélyt arra, hogy aránylag csekély hadsereggel Palæstinából Egyiptom meghódítására induljon.

Az egyiptomi lakosság, melynek zömét a kopt nemzet alkotta, meglehetősen közönyösséggel nézte az idegen hatalom betörését. Nem érzett nagy ragaszkodást görög uralkodói iránt, kik a maguk részéről sem igen kimélték volt Egyiptom népét. Ez érzület nagyban megkönnyítette Amr sikereit. Úgy látszik, hogy az ország egy kopt tisztviselője, kit az arab források Mukaukisznak czimeznek és kiről mint valami hatalmas helytartóról szólnak, de ki Karabacek kimutatása szerint csak egy pagarcha (kerületi főnök) tisztségét látta el, alkudozásba is bocsátkozott az arabokkal. De habár a lakosság részéről nem találkoztak komoly ellentállással, kik mint monophysiták szívesen is látták a görögök veszélyét, az arabok nem könnyű szerrel ejtették hatalmukba Egyiptom erősségeit. Eleinte csekély számú volt a vakmerő Amr hadserege arra, hogy a görög katonaságot leverje. A Nilus áradása is, mely ép ez időtájt következett be, akadályul szolgált előnyomulásában. De a görögök még sem védekezhetek soká. Heliopolis elfoglalása volt az arabok első sikere; ezután Memphist fogták ostrom alá, Alsó-Egyiptom legfontosabb városát. A khalifától küldött segédcapatok megérkezése után hét havi ostromra sikerült a várost elfoglalni. Azon a helyen, a melyet Amr tábora az ostrom alatt elfoglalt, Fosztát, (most Ó-Kairó) városát alapította; középpontjában, ugyan-

ott, a hol a fővezér sátra (arabul fosztát) állott, egy még mai romlott állapotában is bámulandó mecsetet alapított, az Amr-mecsetet. 642-ben, Heraklios halála után, Alexandria is a muszlimok birtokába jutott.

A győzők, úgy mint Syriában, Egyiptomban is dicsérendő ki-mélettel jártak el a meghódolt lakosság irányában. Szigorúan bekövetelték az iszlám egyházjogától kiszabott dsizját, de ennek ellenében meghagyták egyházuk régi alkotmányát, sőt politikai autonóm jogaiknak nagy részét is. Nem zavarták ki a legyőzötteket földbirtokukból és tisztségeikből. A közigazgatási állásokat leginkább görögök és kop-tok kezeiben hagyták meg, kik még évtizedeken át saját nyelvüket használták az adminisztráció teendőiben. Az adót nem a győző önkényével rótták ki a lakosokra, hanem méltányos eljárást tűzvéni ki célul, a régi lakosság bizalmasainak hozzájárulásával szabták meg. Eljárásuk minden részletére nézve bő felvilágosítást nyújtanak a Rainer főherczeg Bécsben őrizett papyrusgyűjteményében talált okmányok, melyek a hódoltság első évtizedeiről gazdag adatokat tartalmaznak. A hódító hadvezér, bár egész múltja a mekkai aristokratia szűk lát-körében folyt le, minden intézkedésében nagy államférfiui képességet tanusított. Bebizonyította ezt azzal is, hogy a meghódított Egyiptomnak nemzetgazdasági jelentőségét sem hagyta figyelmen kívül.

Valamint Omar Perzsia meghódolása után Baszra megalapítása által a perzsa tengeren mozditotta elő a kereskedelmi forgalmat, úgy Amr, kire a khalifa mint első helytartójára bízta Egyiptom kormányzatát, az ókor eszméinek nyomán haladva, egy csatornáról gondoskodott, mely a Vörös-tengerrel való közlekedést közvetítette.

Míg Omar hadvezérei Perzsiában, Syriában és Egyiptomban diadalról diadalra viszik az iszlám fegyvereit, addig ő maga Mediná-ban, Abu Bekr egyszerű életmódját folytatva, az uralkodása alatt alakult nagy mohammedán állam belső kormányzatának, közigazga-tásának alapjait rakja le.

E tekintetben is Abu Bekr példáján indul, az ő kezdeményezé-sét folytatja és tökéletesíti. A viszonyok teljes kialakulása csak most tüntette fel igazában szükségét az állandó rendszabályok megalkotá-sának.

Mindenben az iszlám szunnáját tekintették cselekvésük irány-elveként. A khalifa maga járt elől a jó példával. Minden évben sze-mélyesen vezette a mekkai zarándokolást és a hads szertartásait. Teljes következetességgel törekedett, az arab társadalomból nehezen

kiírtható nézetek ellenében, az iszlám *egyenlőségi elvét* gyakorlati érvényre emelni. Nem engedte, hogy az iszlámra tért ghasszánida fejedelem származása czímén több jogot igényeljen a maga számára, mint bármely más szerény tagja a muhammedán társadalomnak.

Ámbár a meghódított tartományokban a régi vallások jogait elismerte és nagy tolerantiát tanúsított irányukban, magán az arab félszigeten nem akart megtérni más vallást mint az iszlámot. Az összes zsidókat, kik pedig nagy számmal laktak északi Arábiában, s a keresztényeket, kik Nedsrán tartományában (déli Arábia legészakibb részén) voltak megtelepedve, egy szigorú rendelettel kiutasította az országból. «E félszigeten nem egyesülhet két vallás», Mohammed ez állítólagos mondását idézték Omar kegyetlen rendszabályának igazolására. Nagy szigorúsággal követelte a mohammedán törvény pontos megtartását, mely a tábori élet körülményei között sok tekintetben ellankadt. Hiszen a hódító háborukba induló beduinokat nem is annyira az iszlám hite lelkesítette, mint a sok zsákmány reménye, mely a kelet leggazdagabb országaiban nézett rájuk. Omar szigorúan megkövetelte a féktelenségre hajlandó embereitől az iszlámtól megkívtant vallásos fegyelmet, melyet első sorban saját közvetlen környezetében, Medinában honosított meg. Kérlelhetlenül alkalmazta az iszlám törvényeiben kiszabott büntetéseket a kihágók ellen. Nem igen szigorúnak vették idáig a bortilalmat, Omar a törvényben kiszabott korbácsbüntetéstől nem kimélte meg azokat, kikről e tilalom átlépése tudomására jutott. Ezért a «korbács emberének» szokták őt nevezni. Az arab források több esetet említenek fel arra, hogy előkelő állású arabok inkább a görög birodalomba kivándoroltak és keresztényékké lettek, semhogy azon tartózkodásoknak vessék magukat alá, melyeket Omar az iszlám törvénye nevében tőlük megkövetelt.

Aztán positiv alapra fektette, részletei szerint szervezte azon ügyeket, melyekről Mohammed törvénye csak egész általánosságban szól. Ezek között különös fontossággal birnak a zakát és a dsizja ügyei.* Midőn Omar adószedőit Arabia különféle részeibe szétküldötte, pontos adókulcsot adott kezükbe a zakátra nézve, akár készpénz, akár a juhtenyésztés, akár a földművelés eredményei után. Készpénz után 2¹/₂ százalékot, vagy a mint ő kifejezte, «a huszadrész felét»

* A khalifátus közigazgatási szervezetére nézve Kremer Alfréd *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (I. köt. Bécs, 1875) cz. nagy munkájának eredményeire támaszkodhatunk.

követelte. A kinek 24 tevéje volt, 5—5 tevéként egy juhót, 25—35 után egy tevéüszöt szolgáltatott a zakát-kincstárba; 40—120 juh után 1 juh járt; 30 tehén után 1 borju stb. Érdekes az a törvénye, hogy lovak után nem kellett zakátot fizetni. A kinek rabszolgája volt, annak e birtokát nem tekintette zakát-alapnak. — Szántóföldek után a jövedelem tizedét hajtotta be az igazhitűektől; a meghódított tartományokban a birtokukban megmaradt más vallásuk külön földadóra (kharáds; innen jó a magyar harács) voltak kötelezve.

Hogy a meghódított tartományokban a zsarolásnak és fosztogatásnak elejét vegye, a dsizja magasságát is kiszabta. Minden felnőtt ép testű férfitól (gyermekek, aggastyánok és betegek kizárásával) vagyona viszonyai szerint évenként 1—4 denárt követelt dsizja címen (1 denár körülbelül 4 frt). Egyiptomban a hódítás idejében 8 millió dsizjaköteles ember volt; ezek a közpénztárnak 16 millió denárt, azaz átlag fejenként 2 denárt szolgáltatottak.

A háborúban ejtett zsákmány $\frac{1}{5}$ részét a hadvezér az állampénztárnak köteles átadni; a megmaradt $\frac{4}{5}$ rész a háborúban résztvevő katonák között méltányosan kiosztandó.

Omar nagyon fontos intézkedése volt: az iszlám hiveinek jutó dotatio szabályozása. Az állampénztár jövedelméből ugyanis rendes évi járandóságot osztott ki az alattvalók között. E járandóság az Omartól felállított szempontok szerint 100—12,000 drachma között váltakozott. A próféta még életben levő özvegyeinek 10,000-t juttatott; csak Ájísával tett kivételt; az ő fizetését 12,000 drachma erejéig emelte fel. Szintügy, érdemességük szerint, kisebb-nagyobb járandóságokat rendelt az életben levő muhádsirok- és anszároknak és családjaiknak. A járandóság magasságának meghatározásában tekintettel volt arra, vajon az illető család feje az iszlám első ütközeteiben, Bedr vagy Ohod mellett, vagy egyéb csatákban részt vett-e. E körülmények szemmel tartása céljából külön törzskönyveket (diván) rendezett be, melyekben a muszlim hiveket és családjukat a fentemlített szempontok feltüntetése mellett nyilvántartották. E törzskönyvek aztán a fejlődő genealogia tudományának is erős segédeszközéül szolgáltak.

Nem engedte meg Omar, hogy győző hadseregének tagjai a meghódított tartományokban földbirtokot szerezzenek. Fenn akarta tartani bennük a katonai szellemet, s ezért, mint láttuk, katonai gyarmatokat alkotott számukra. Ilyen volt eredetileg az Egyiptomban alapított Fosztát városa is. A fegyveres erővel meghódolt tartományok teljes fekvősegeit, a mennyiben gazdáik nem vették fel az iszlámot,

elvben állami birtoknak nyilvánította; de nem zavarta ki belőlük hagyományos tulajdonosaikat. Az állami jelleg fentartásával örökös hűbér czimén bennmaradtak régi javaikban; csak a kharáds fizetésére voltak kötelesek.

Azon szigorú következetesség, melylyel Omar a tőle alkotott rendszabályokat, különösen az adózás dolgában, alkalmazta, volt oka erőszakos halálának. Egy Firúz nevű Kúfában lakó perzsa keresztyén mesterember a reá rótt adó magassága ellen panaszt emelt a khalifánál. Ebben a patriarkhális időben bárki ügyes-bajos dolgaival személyesen hozzáfért a fejedelemhez. Ez teljesen jogosnak mondta a kúfai helytartó, Mughira b. Súbától kiszabott összeget és nem akart belőle engedni. Az elkeseredett perzsa másnap reggel, midőn Omar a mecsethe ment, hogy a nép imáját vezesse, törrel halálosan megsebezte. Halálos ágyán az iszlám államának jövője töltötte el gondolatait. Mélyen érezte, hogy utódjának czélszerű választásától most még sokkal inkább függ az iszlám sorsa, mint akkor, midőn Abu Bekr halála után ő vette át a kormánypálczát. Uralkodása alatt egy nagy világbirodalomná bővült az Abu Bekr hagyatéka. Annak szükségét érezte, hogy még életében rendezze a khalifaválasztás életbevágó ügyét. Legszívesebben látta volna, ha utána Abderrahmán b. Auf, egyike a próféta legmegbízhatóbb társainak, ki az iszlám első háborúiban részt vett és mindenkor bátor harczosnak bizonyult, foglalja el a khalifa székét. Az volt a meggyőződése, hogy Abderrahmán ugyanazon szigorú és önzetlen szellemben vezetné az iszlám kormányát, melyet ő maga tűzött ki élete irányelvéül, hogy a tőle erős kézzel alkotott művet mindazon férfiak között, kik ez idő szerint e magas méltóságra igényt tartottak, leginkább képes fentartani. Abderrahmán azonban nem volt rábirható, hogy a khalifaság terhét vállalja vegye. Omar most már úgy intézkedett, hogy Abderrahmán mellé még öt férfiút nevezett ki választó bizottságul. Ők egyezzenek meg a khalifa személye fölött; ha három nap alatt tárgyalásuk nem vezetne eredményre, Abderrahmán jelöltjére szálljon a khalifaság. Ali, Othmán, Talha, Zubeir, Szád b. abi Vakkász, e választó bizottság tagjai, mindannyian önönmaguk számára igényelték a khalifaságot. Közöttük komoly jelölt azonban csak kettő volt, Ali és Othmán; az utóbbi felé hajlott Abderrahmán véleménye is. Alinak nem keveset ártott Ájisa ellenszenve, kinek, mint a próféta özvegyének akarata még mindig nagy súlyú volt a közvéleményben. Hosszas fontolgatás után Othmánban egyeztek meg, miután szentül megfogadta, hogy «Alláh

könyve, a próféta szunnája és Abu Bekr s Omar eljárása szerint» akarja az iszlám ügyét vezetni. Omar megbizottjainak választását, melybe Ali is beleegyezett, tudatták a néppel, mely kivétel nélkül hozzájárult az ajánlathoz és a szokott formák között hódolattát bemutatta az új khalifának.

Ámbár Othmán mindig előkelő helyet foglalt el a próféta bizalmas társai között, választása nem bizonyult a nehéz kérdés sikeres megoldásának.

Hetven éves aggastyán volt, midőn a kormány gyeplőit kezébe vette. Már uralkodásának első tényei gyenge jellemét mutatták. Nem volt a maga akaratának gazdája; mindenben külső befolyásoktól függött és e befolyások közül a leghatalmasabb a saját szűkebb családjának tanácsa és érdeke volt. Nézzük a törzstáblát. Azt látjuk, hogy Othmán az Omajja család egyik ágából származott, atyja, Affán, unokája Omajjának. A hatalmas mekkai család ezen ága nem tartozott a próféta heves üldözői közé; ezek leginkább a családnak Harbtól származó ágából kerültek ki. Mindamellet Othmán választása azt mutatja, hogy ez idő szerint az iszlám fátyolt vetett az első küzdelmek alig két évtizedes multjára. Az iszlám vallásos vezetői Othmán választásával teljesen befogadták a kureisiták Abd-samsz csoportját, sőt egyik tagjának, ki mint a próféta veje a muhádsirok között előkelő állást foglalt el, előnyt adtak nemcsak az Anszár trónigénylői, hanem a Hásim-csoport azon jelöltje fölött is, ki már közvetlenül a próféta halála után bejelentette jelöltségét. Most már harmadízben mellőzték Alit, a hasimidák legtekintélyesebb emberét.

Az Omajja családja, mely a pogányságban kizárólagosan tartotta kezében a mekkai társadalom legfőbb mértóságait és az iszlámban eddigi mellőztetését amúgy is csak haragban tűrte, már most megragadta az alkalmat, hogy gyenge atyafiát, Othmán khalifát körülhálózza és az iszlámot a saját családi érdekeiben használja ki. Omarnak a birodalom bővülésével fel kellett hagynia az összes ügyek személyes és közvetlen igazgatásával. A meghódított tartományokba felelős helytartókat nevezett ki, kik az ő vallásos és közigazgatási eszméit képviselték a medinai központtól távol eső kapcsolt részekben. Othmán atyafiai most arra birták a gyenge khalifát, hogy a legkipróbáltabb embereket visszahívja és a helytartói helyeket és egyéb magas méltóságokat csupa családjabeli emberrel töltsse be. Ezek között akadtak nagyon képes és ügyes, államférfiúi tehetséggel megáldott férfiak is; közéjük tartozott például Moávija. Mohammed elkesere-

dett ellenségeinek, Abú Szufjánnak és Hindnek a fia, kit a khalifa Syria teljhatalmu helytartójául küldött Damaskusba. De voltak közöttük tehetetlen és ily fontos hivatalokra alkalmatlan emberek is. Az ügyes Mughira b. Súbá-t, ki mint Omar iráki kormányzója, nagy erélyességgel tartotta féken a perzsáktól elhódított tartományt, elmozdította hivatalából és helyébe saját mostohatestvérét nevezte ki, Valid b. Okbá-t, ezt az iszákos embert, ki Kúfában részeg állapotban állt, mint imavezető, az ájtatos gyülekezet élére. Amrnak, Egyiptom hős hódítójának, kit Omar a meghódított tartomány első helytartójaként bízott volt meg az ország kormányzatával, át kellett engedni helyét a khalifa rokonának, Abdalláhnak, kitől Mekka bevétele alkalmával a próféta az igazhitűek védelmét megvonta és ki ez által földönfutóvá tett.

Nemcsak a magas méltóságokat adományozta szűkebb családjá tagjainak, hanem az állam pénzeit is reájuk vesztegette. Mily éles ellentétet tapasztaltak a muszlimok az egyszerű, szegényes életmódú első khalifák között, kik még a saját fentartásukra is csak fukaran vették igénybe az állam jövedelmeit, s Othmán között, ki rokonai javára prédálta el az állam kincstárát! Nagybátyját Hakamot (l. törzstábla), kit a próféta és két utóda nem tűrtek meg környezetükben, visszahívta és 100.000 dirhem-(drachma)-mel ajándékozta meg; fiának Mervánnak pedig átengedte az afrikai háború zsákmányaiból az államkincstárt illető ötödöt és még azonfelül a kincstár birtokaihoz tartozó egy északarábiai terjedelmes fekvő jószágot.

A tartományokba kinevezett helytartó atyafiak, kiknek nem volt mit félniök a khalifa irányában tartozó felelősségtől, a reájuk bízott kormányzási körben mértéktelen zsarolást követtek el; mintha csak saját maguknak és családjuknak meggazdagítása volna a céljuk, nem egyéb. Mesés dolgokat beszélnek az arab tudósítók a különben nagyon ügyes Moávija önkényes zsarolásairól a reá bízott syr provinciában.

Aztán a valláshoz hű körök az omajjád helytartók és környezetük vallásellenes magatartásán ütköztek meg. Othmán maga őszinte híve volt az iszlámnak, melyhez családjá szellemének ellenére a legelsők közt csatlakozott volt. Vallásos kegyeletét azzal is kimutatta, hogy a Korán végleges megszerkesztése körül nagy buzgalmat mutatott. Ellenben a családjából való helytartók a mekkai pogány arisztokraczia szellemét vallották; semmibe sem vették az iszlám törvényeit (l. fent Valid b. Okba példáját) és szüntelenül sértették az igazhitűek

örzületét. S maga a khalifa az iszlám leggyűlöletesebb ellenségeit, kiket Mohammed Mekka elfoglalásakor az általános amnestiából kivett, hitta meg közvetlen környezetébe. Hakam fia, Merván volt titkára és első tanácsadója.

Az iszlám külső ügye ugyan kedvezően alakult Othmán uralkodása alatt. Északafrikában tovább terjesztette az iszlám birodalmának határait; az Omar alatt meghódított tartományokban (Khoraszánban, Egyiptomban) kitört nyugtalanságot lecsendesítette és e részek birtokát biztosította. Syria helytartója legelső kísérletet tett egy kis hajóhad szervezésével, melyre neki a Közép-tenger ázsiai partvidékén jó alkalma kínálkozott; 648-ban az ujonnan szervezett kis hajóhaddal Cyprus szigetét hódították meg és 654-ben egy valóságos tengeri ütközetben visszautasították egy görög flotta kísérletét, mely Alexandriában kikötni és innen Egyiptomot az iszlámtól elhódítani törekedett.

Konstantinápoly ellen is készült flottájával Moávija, midőn a Tripolisban kitört zavargás máshol tette szükségessé ereje kifejtését, a mi miatt kénytelen volt e tervétől elállni.

Ezen külső eredmények nem bírták a közhangulatot kibékíteni azon belső, kormányzati és vallásos állapotokkal, melyeket Othmán atyafi-helytartói és kormányzói teremtettek és melyeket a tehetetlen vén khalifa legjobb akarata mellett sem volt képes elhárítani. Az elégyületlenség nőttön nőtt Medinában is, melynek lakói az igazhitű tradíciók őrei voltak, a tartományokban is, melyeknek népességére mindig nyomasztóbb módon nehezedett az önkényes kormány zsarolása és fosztogatása. Mindinkább erősebben tömörültek az elégyületlenek, kik akár vallási, akár politikai szempontból ezéül tüzték ki a jelen kormányzat megbuktatását, első sorban a khalifa eltávolítását. Valóságos összeesküvések támadtak a birodalom különféle pontjain. Az Omartól alapított két katonai gyarmat, Baszra és Kúfa, nyugtalan lakossága köréből indult ki a forradalom eszméje. Egyiptomban, a hol az eltávolított helytartónak, Amrnak nagy pártja volt, nyíltan mutatkoztak a lázadás jelei. Abu Bekr khalifa fia, Mohammed, az Othmán rendszerének esküdt ellensége, a forradalmi elemekhez csatlakozott és hathatós tényezője volt a fenyegető lázadásnak. Élénk levélváltás folyt ezen forradalmi központok izgató emberei között, kik készséggel ajánlkoztak arra, hogy a khalifaság székhelyén a döntő lépéseket megkezdjék és a provinciákban nyilvánuló mozgalmat a helyszínén támogatassák. Első feltételük volt a gyűlölt Mervánnak, a

khalifa titkárának eltávolítása és igazságos, az iszlám szellemében eljáró helytartók kinevezése. A tétovázó khalifát egy pénteken a fővárosba gyűlt izgatók a mecsetben végezett functiói között megtámadták és midőn lakóházába menekülve, ott elzárkózott, több héten át ostrom alá fogták. Hiába várt most külső segítségre. Míg a szorongatott khalifa ostromolt háza előtt az összeesküvők a residenczia őreivel harczoltak, a szomszédházból a Muhammed b. Abi Bekr vezetése alatt álló összeesküvők benyomultak a khalifa lakószobájába és a 82 éves védtelen aggastyánt 656. június 17-én leszúrták. Éppen a korán olvasásával foglalkozott. Ellenségei még holttestét is bántalmazták és tisztességes sirhelyet sem engedtek a meggyilkolt khalifának. Elődei a próféta utolsó nyugvóhelye mellé temetkeztek; Othmán hulláját csak Moávija khalifa idejében takarították a khalifához méltó helyre.

Mindenek szeme most Alira irányult, a próféta eddig makacsul mellőzött vejére. Az Omajja család politikai ellenségei benne a hásimitát kedvelték; a jámbor mohammedánok tőle, a próféta családja tagjától, a próféta legközelebbi rokonától várták a vallásos viszonyok helyreállítását. Othmán halála után reá is állt az uralom elfoglalására; az illetékes medinai körök forma szerint meghódoltak neki.

Voltak azonban hatalmas és fondorkodó ellenségei. A leghatalmasabbak és legveszélyesebbek voltak az Omajja család és ennek csatlósai. Ezeknek élén állott Syria helytartója Moávija, ki kezdettől fogva e párt khalifajelöltje volt. Ali ellen ügyesen izgatták fel az arab nemzeti érzületet. Ámbár a lázadás alatt teljes visszavonultságban élt, igazságtalanul azzal gyanusították Alit, hogy cselekvő részt vett az Othmán elleni forradalomban, a khalifa meggyilkoltatásában. Felelőssé tették az agg khalifa erőszakkal kioltott életeért. Az arab felfogás szerint az Omajja család vérboszúval tartozott meggyilkolt rokonáért. Nóman b. Besir, egy medinai ember Othmán hívei közül, a meggyilkolt khalifa véres ruháját vitte el Damaskusba és a gyilkosság e szemmel látható tanubizonyosságának szemlélése a boszú vágyát ébresztette Moávija környezetében. Előbb a vérboszú szent ügye intézendő el: ez volt Ali ellenségeinek jelszava.

De még azok között is, kik nem éppen az Othmán hívei voltak, de kik Ali megválasztásában saját önző aspirációik meghiúsítását látták, akadtak Alinak heves ellenségei. Talha, Zubeir, Szád, kik az Othmánt választó bizottság tagjai voltak, most ismét reménykedtek a maguk javára. Mindegyiküknek volt titokban némi pártja. Azok

között, kik mint ők maguk is résztvettek Medinában az Ali elismerésében, Omar fia, Abdallah sem nyugodott bele Ali megválasztásába. Mindez elégületlenek most Mekkába vonultak vissza, a hol a fondorkodó Ájisa, Ali régi ellensége állt az élükre. Midőn az ellenállás keletleg szervezve volt, az elégületlenek Baszrába tették át főhadiszállásukat, onnan szítva a lázadást Ali ellen. Ez Kúfába vonult hadseregével. Bár Ali semmi áron sem akart ellenségeivel összeütközni és a véres harczot a legvégső lehetőségig ki óhajtá kerülni, sőt békealkudozásokba is bocsátkozott ellenségeivel, hívei támadólag léptek fel az Ájisa vezérszavának engedelmeskedő baszraiak ellen. Egy Khoreiba nevű helység mellett Baszra közelében valóságos csatára került a dolog. Mintha nem is Mohammed hívei volnának, ki szigoruan eltiltotta, hogy az igazhitű muszlimok egymás ellen fegyvert emeljenek. Itt szegték meg legelőször nyílt csatában az iszlám e törvényét. Ez ütközet eredménye nem kedvezett Ali ellenségeinek. Talha és Zubeir, a mozgalom megindítói elesetek. Ájisa teve hátáról adta ki rendeleteit és igazgatta az Ali ellenségeinek mozdulatait. E körülmény adta meg a khoreibai ütközetnek történelmi nevét: «a teve napja». Maga Ájisa is fogságba került; azon feltétellel bocsátották szabadon, hogy Medinába vonul vissza.

Ez első összeütközés sikere által ártalmatlanná vált az Ali ellenzóiinek egyik csoportja: a mekkai. Ali Kúfában maradt; ide tette át székhelyét. A khalifaság középpontjának már nem maradhatott meg a patriarkhális Medina, az iszlám szülővárosa. A politikai viszonyok a forrongó Irák tartományára utalták az uralkodót; itt volt szükséges a folytonos jelenléte, nem a csendes, nyugalmas és engedelmes Medinában.

Mekkai ellenségeinek leverése után sokkal veszélyesebb ellenféllel kellett Alinak még megküzdenie. Moávija, Syria helytartója, kihívó módon tagadta meg Alitól a hódolást. Ürügyl meggyilkolt rokona, Othmán vérenek megtorlását használta és e jelszó alatt toborozta Syriában a néki engedelmes lakosságot. Vallásos színezetet is kölcsönöztek a pártütésnek, a mennyiben a meggyilkolt khalifát «a két világhosság urát» (két felesége révén volt a próféta veje) a vallás mártyrjának (sahid) nyilvánították. Ezen ürügylt okosan használta ki Moávija arra, hogy az Omajja családnak a hásimiták ellen régi idők óta táplált gyűlöletét az iszlám viszonyai között is feléleszsze és az Abd-samsz ágnak régi, az iszlám elől háttérbe szorult hegemoniáját feléleszsze. Ali, miután mindent megkísérelt a vérontás elkerülésére,

végre kénytelen volt fegyveres erővel indulni a pártütő syriaiak ellen. 70.000 embert állított síkra ellenük. A két hadsereg Sziffin völgyében (az Euphrates déli partvidékén, Rakka közelében) találkozott. — Tulajdonképeni vallásos érzület a két hadseregnek csak egyikét töltötte el, semmiesetre sem a Moávijáét, mely keveset törődött e háború vallásos jelenségével. Inkább még Ali embereinek zömében élt e háború vallásos jellegének tudata. Az *omajjádokat* olybá vették,

Mohammedán viselet.

mint a dsáhilijsa hitetlen pogányait, kik holmi pogány eszmék (vérbosszú) révén akarják megfosztani a szent család tagját, az igazhitű gyülekezet választottját azon méltóságtól, melyet kötelességből foglalt el. Ali hadseregében találkozunk legelőször az úgynevezett *korán-olvasókkal*, a mohammedán pietismus képviselőivel, kik az iráki harcosok bátorságát azon fanatismussal élesztették, melyet ők maguk a szent könyvből merítettek. Ők, kik Ali hadának tetemes részét tették, nem hatalmi kérdést láttak a pártok harcában, hanem az isz-

lám szent törvényének, melyet éjjel-nappal olvasgattak, harczát e törvény ellenségei ellen.

Sokat tárgyaltak egymással, mielőtt a véres harcz, mely elől Ali szívesen kitért volna, elkerülhetlenné vált. Három napi küzdelem után a syrek belátták, hogy a hádi siker Ali elszánt fanatikusainak kedvez. Most cselhez folyamodtak, nehogy a sziffini ütközet az omajjád lázadó kétségtelen kudarczával végződjék. Ismerték az ellenfél

Mohammedán viselet.

Korán-tiszteletét. Ezt használták fel a vereség kikerülésére. Korán-könyveket tűztek lándzsáikra és azokat az ellenség elé tartva, egyre azt követelték, hogy a szent könyvre bizzák az ügy eldöntését, ne pedig kölcsönös öldöklésre. Alig pillantották meg Ali «koránolvasó» harczosai a szent könyvet, máris lelohadt harci kedvük. Nem teheték, hogy a koránnak szegezzenek dárdaikat. Erővel reabírták Alit, hogy a neki kecségtető fegyveres sikert ne használja ki, hanem fegyverszünetet kössön és hogy a két ellenséges párt részéről két választott bíróra bizzák az ügy elintézését. A dolog e fordulatában

nagy része volt Amr b. al-Ász-nak is, Egyiptom meghódítójának, ki csatlakozva azon reményében, hogy Ali őt visszahelyezi Egyiptom helytartóságába, Moávija pártjához szegődött. Őt hatalmazta fel Moávija igényei képviselőjére, míg Ali Abú Músza al Asarira ruházta jogainak védelmét. 658 ramadán havában találkozott a két férfi. Abú Músza azon nézetet nyilvánította, hogy mindkét harezoló fél mellőzésével a khalifaválasztást a népre kellene bízni. Amr e nyilatkozatot az egybegyűlt nép előtt annak kimutatására használta fel, hogy

Mohammedán viselet.

maga Ali képviselője is méltatlannak tartja őt a khalifaságra és ügyes fordulatokkal a meggyilkolt Othmán rokonát és vérbosszúját kiállította ki az igazhitűek uralkodójának.

Ezalatt Ali táborában is kiütött a lázadás. Sokan voltak, kik semmi áron sem akartak belenyugodni a választott bíróság elvébe és rossz néven vették a békeszerető Alitól, hogy ez ajánlatra ráállt.

Leginkább az Ali seregében levő pietista elemek, az «olvasók» és a gondolkodásukhoz közel álló emberek böszültek fel azon gondolatlan, hogy a próféta jogos utódja beleegyezett abba, hogy jogainak

elismerését egy békebiróságra bizza, melyben a vallás ellensége veie egyenlő joggal ítéljen a khalifaság fölött. «Nincs ítélete az embereknek; az ítélet egyedül Alláh-t illeti», így hangzott jelszavuk. Hozzájuk aztán a régi arab eszmék képviselői is csatlakoztak, kik megelégték a kureisiták két nagyravágyó ágának küzdelmét; helyre óhajtották állítani a régi arabok hagyományát, mely szerint a nép szabadon választja fejedelmét. Nem tartották szükségesnek, hogy minden áron a kureisiták közül kerüljön ki a khalifa, mint eddig. Hadd bizza meg a nép a legméltóbbat, és ha méltatlannak bizonyulna, távolítsa el, vagy ha szükséges, végezze ki.

E szempontokból mind Alit mind Moáviját érdemtelennek nyilvánították a khalifaságra, amazt, mert Alláh ügyét emberek döntésének engedte alávetni és ez által árulást követett el az iszlám közügyén, emezt erőszakos istentelen eljárása miatt. Ámbár egymástól eltérő okokból vagy 12,000-en kiváltak Ali hadseregéből és vissza indultak Kúfába. Arra készültek, hogy egy érdemes embert válasszanak khalifának, bármely törzshöz tartozzék is, ha érdemessége miatt a nép bizalma benne találkozik.

E pártot *kháridsiták*knak nevezték, szószerint «kilépők, elpártolók.» Ezentúl sok baja lesz velük a későbbi khalifáknak. Most Kúfából a Tigrist átlépve Nahravánba (a későbbi Bagdadtól északra) indultak és itt ütöttek táborot; khalifának egyik emberüket, Abdallah b. Vahb-ot választották. Innen aztán egy részük a szomszédos vidékekre is elszéledt, hogy a lakosságot a kháridsita lázadó tanoknak megnyerje. E lázadás feltartóztatta Alit azon szándékában, hogy Szíriába, Moávija pártütésének félszke ellen vigye seregét. Előbb a saját hívei között támadt felkelést kelle megsemmisítenie. A kháridsiták nagy része Ali katonáinak közeledtére kereket oldott; vagy 1800 elszánt harcros maradt együtt. Ezeket Ali a nahraváni ütközetben (július 658) egytől-egyig felkoncizolta.

Moávija ezalatt csak egyre folytatta művét a tartományokban is. Legelőször Egyiptomban sikerült neki Ali tekintélyének véget vetni és a maga elismertetését kivinni. Ali Abú Bekr khalifa fiát, Muhammedet, ki az Othmán elleni lázadás lelke volt, nevezte ki Egyiptom helytartójává, mellőzésével a hódító Amrnak, kit ezáltal elkezeredett ellenségévé tett és Moávija táborába hajtott. Amr fondorkodásai folytán sikerült Moávijának Egyiptomban nagy pártot toborozni, úgy hogy Amr, midőn a sziffini ütközet után Syria felől Egyiptomba bevonult (658) és ott mint Moávija helytartója letelepedett, készen

találta a népességet arra, hogy Ali-tól, kinek helytartója számos elkövetett hibái miatt úgy sem bírta a lakosság rokonszenvét, elszakadjon és versenytársát ismerje el. Innen könnyű volt Moávijának Arábia felé terjeszkedni. Mekkában, Medinában, meg Délarábiában is megjelentek seregei és a khalifaság legfontosabb pontjain, ha nem is sikerült nekik egyelőre állandóan lábukat megvetni, de legalább érezhetően nyugtalanították Ali uralmát.

Két éven át a birodalom mindenféle részén dúlt a fegyveres harc a két követelő seregei között; Ali vitéz hadseregével átalán jól tartotta magát. Ekkor egy kháridsita összeesküvés tűzte ki célul, hogy az iszlám birodalmában uralkodó zavaroknak az által vessen véget, hogy ez állapotok három okozóját láb alól elteszik. Ez által lesz csak az igazhitűek módjában, hogy a khalifaságról az isteni törvénynek megfelelő módon gondoskodhassanak. Hárman vállalkoztak, hogy egy ugyanazon pénteki napon, 661 január 22-én mérgezett törrel meggyilkolják Alit, Moáviját és Amrt. A két utóbbit az életükre törő kháridsita összeesküvők gyilkolja nem találta halálosan; csak Ali esett áldozatul Kúfában Abderrahmán b. Muldsam törének.

Ali hívei a khalifa halála után sem akartak Moávijának meghódolni. Tovább folytatták ellenállásukat. Ali nagyszámú gyermekei közül, a Fátima gyermekeit, mint a próféta unokáit, Haszant és Huszeint ismerték el a meggyilkolt khalifa jogutódainak. A kettő közül az idősebbre, Haszanra vitték most át a khalifai hódolatot. Ali fiának nem volt jellemében a harc folytatása. Épp ellentéte volt atyjának, kit az iszlám hős harcosai között a legelső helyen említenek és kinek *Dzu-l-fikar* nevű kardja az iszlámban a hősiesség jelképe maradt. Már a próféta háborúiban is előkelő részt vett; mindenütt bátorsága által tűnt ki. Azóta sem nyugodott kardja; a maga ügyének védelmezésében, melyet a sziffini békealkudozás akarata ellenére szakított félbe, mindvégig bátor kitartást tanusított, mely által katonáit is lelkesítette a harc folytatására.

Haszan közönbösen fogadta atyja híveinek hódolatát. De a helyett, hogy 40,000-nyi serege élén az Irákot fenyegető Moávija ellen indult volna, a sereg egy részét Keisz b. Szád vezérlete alatt az ellenség ellen küldte; ő maga azonban Madáinba vonult vissza, hogy a perzsa királyok fényes palotájában nyugalmas életet rendezzen be a maga számára. Midőn Keisz vereségének híre Haszan környezetében elterjedt, körülötte levő katonái fellázadtak ellene és csak néhány hú arab törzsnek köszönte életét.

Könnyű volt most Moávijának ily ellenféllel tárgyalásokba bocsátkozni. Haszan Moávija javára a khalifaság jogairól lemondott. Többre becsülte a jómódú nyugalmas életet mint a próféta családja jogaiért való harcztot. Jellemét a kikötött feltételek mutatják. Azonkívül hogy Moávija saját és Ali volt híveinek biztonsága iránt kötelező ígéretet tett, még azt is kikötötte, hogy néki a Kúfában egybegyűjtött államkincstárból öt millió drachmát kiszolgáltassanak és e mellett élethossziglan tetemes évi járadékot biztosítsanak. Ő maga pedig hat havi dicstelen szereplése után Medinába vonult vissza és élete hátralevő részét nagy csendben, vallásos szemlélődés között töltötte el. Haszan gyávasága már most minden nagy nehézség nélkül Iráknak is urává tette Moáviját.

Az igazhitűek azonban ezentúl sem nyugodtak bele, hogy a próféta öröksége az istentelen Omajja-család e bitorló képviselőjére szálljon. De egyelőre nem volt férfiú, a ki körül mint a vallás ügyének vezére körül csoportosulhattak volna. A Haszantól teremtett helyzet gyarapította Moávija jogzímeit. Öcscse Huszein most Medinába vonult bátyjával. Csak később fog rövid időre előtérbe lépni. Egyelőre a négy «jó úton induló» khalifa után Moávijával ez Omajjád dynastia áll az iszlám élére.

V. FEJEZET.

A szekták. — Az Omajjád khalifaság jelleme.

Az Ali uralkodása alatt kitört pártharczok, úgy mint az Omajjádok uralmának kezdetétől fogva az elégtelenek között kifejlődött belső mozgalmak az iszlám vallásos egységét felbontották. Bár a hatalomtól visszaszorítva, az iszlám főáramlatától schismaticus törekvések ágaznak el. Ezek eleinte csupa elméleti jelentőségűek és nem voltak elég erősek, hogy a közügyek alakulásában érvényesüljenek. De előkészítik a talajt arra, hogy későbbi korszakokban határozottan kidomborodott alakban léphessenek elő és az iszlám alakulására a birodalom különféle pontján döntő befolyást gyakoroljanak.

Az iszlám szektái *közjogi* vitákból indultak ki. A politikai tételekhez csak később járulnak dogmatikai tanok is, melyek e szektákat az általános orthodoxiától megkülönböztetik.

Az iszlámban kifejlődött harcok a khalifaság kérdése körül csoportosulnak. A szekták azon felelet szerint különböznek egymástól, melyet e kérdésre adnak: ki van jogosítva arra, hogy mint a próféta khalifája az igazhitűek élén álljon?

1. A patriarkhális korszakban senki sem kételkedett abban, hogy a khalifaságot szabad választással kell betölteni, tekintet nélkül a választandónak származására, törzsi illetőségére. Az iszlámnak első kezdeteitől fogva mélyen gyökerezik az igazhitűek ösztönében az a felfogás, melyet az elméleti theologia nemsokára határozottan formulázott, hogy t. i. a törvényes állapotnak egyik forrása az *idsmá*, a közmegegyezés, consensus omnium. Az összesség, úgy mondánák, vagyis az egyház nem egyezik meg téves dologban. A mi a mohammedán egyház közakarata, az egyúttal az iszlám helyes gyakorlata.

Igy tehát a khalifa is a hívők közmegegyezéséből meríti jogát az uralkodásra, semmi egyébből. Az örökösödés, mint uralkodási jogczim teljesen ismeretlen volt. Az események eddigi menetében azt láttuk, hogy Abu Bekr és Omar halála után senki sem gondolt arra, hogy a meghalt khalifák fiait ültessék a khalifai székbe, bár nagyon élénk részt vettek az állami mozgalmakban; mindenkor másfelé irányult a választók figyelme. Ali, ki rokonság dolgában legközelebb állt a próféta családjához, három választás alkalmával mindig a leggyengébben állt a többi jelölttel szemben, és midőn negyedszer sikerült neki a khalifa méltóságát elfoglalni, e tény az iszlám egységének felbontására adott alkalmat. De már Haszan megválasztásában annak jelét látjuk, hogy ez idő körül az igazhitűek széles rétegeiben már megfogamzott az a gondolat, hogy a khalifai méltóságot a próféta családjában való örökléssel kell betölteni. S ez eszme aztán Moávija uralkodása és az omajjád dynastia szilárd térfoglalása alatt mindinkább megerősödött a jámbor mohammedánok lelkében. Erre alapítják oppositíójukat a tőlük gyűlölt omajjádok ellen.

Az iszlám első két évszázadi történetének szemlélete határozottan megczáfolja azon nagyon elterjedt téves felfogást, mely szerint a mohammedán állam első alakulásától fogva a theokratikus állam bélyegét viseli homlokán; hogy az állam vallásos intézmény volt az iszlámban és hogy az állam feje vallásos hatalomnak volt a kifejezője és hordozója; hogy világi uralkodói jellege mintegy beleolvadt túlnyomólag vallásos hivatásába és attributumaiba. Ez teljesen helytelen felfogás. A négy első khalifa alatt a mohammedán állam katonai szervezet; pusztán a militarismus alapján áll. Az omajjád dynastiának idejében pedig a lehető legtávolabb áll a theokrátiától. Ez idő alatt az uralkodónak és az államnak vallásos feladatai jóformán háttérbe szorulnak; az uralkodók és képviselőik, a helytartók, határozottan és tudatosan megtagadnak minden kapcsolatot az iszlám

vallásos feladataival. A theokratikus irány e korszakban nem a hivatalos iszlámban jelentkezik, hanem csupán azon ellenzéki áramlatokban, melyek az uralkodó szellem ellen kifejlődnek. A theokratia egy elnyomott kisebbség politikai hitvallása.

Az omajjád uralkodók nem a medinai szellem képviselői és folytatói, azon szelleméi, mely a Medinában alakult iszlám vallásos életében nyer kifejezést, mely a «próféta városában» ébredt, ott erősödött meg és onnan sugárzott ki a hódítások által Ázsia és Afrika nagy részén kiterjedő mohammedán államra. Ők a mekkai hagyományokat képviselik. A mekkai aristokratia, bár fővárosuk a kényszernek engedve kénytelen volt kapuját a győzelmes iszlámnak megnyitni, és az ősi pogányság szentélyét, a kábát, az új vallásnak átengedni, bensőleg még soká folytatta ellenállását a számos csatában győzedelmes iszlám ellen. Nem annyira ősi vallásukat védtek az ujitók ellenében, nem isteneik és cultussuk volt ragaszkodásuk és féltékenységek tárgya, mint inkább társadalmuk ősi intézményei és különösen azon hegemonia, melyet mint ez intézmények igazgatói a félsziget társadalmi életében is gyakoroltak. Azon elsőbbséget, melyet a mekkai kureisiták az arabság körében elfoglaltak, a leghatározottabban veszélyeztette most az iszlám azon tana, hogy «a legelölkelőbbek köztettek azok, a kik a legistenfélőbbek».

S a mekkai családok között éppen az Omajjádok voltak azok, kik itt a leghatalmasabb állást foglalták el. Az Alláh nevében beszélő profétának ők okozták a legnagyobb bajt és az arab eszményekkel ellentétbe helyezkedő iszlámot ők üldözték a legkeményebb erőszakkal.

Ez ellenséges érzelem volt a család közös érdeke. S lelkök ez iránya csak színleg szenvedett változást az iszlám győzelme után. Mekka meghódolásán túl nem bírták ugyan a kard erejével folytatni ellenállásukat. De a külső hódolattal együtt nem tettek le a mekkai szellemről a medinai szellem javára. Az iszlámot ők most hatalmi, nem dogmatikai ügynek nézték és a pogányságban gyakorolt hatalmukról a megváltozott viszonyok között sem volt szándékuk lemondani. A harmadik medinai khalifa, Othmán, már az ő emberük volt; alatta az Omajja családból való helytartók, kik az iszlám törvényeivel vajmi keveset törődtek és ez által az igazhitűek megbotránkozására nyújtottak okot, osztozkodtak a mohammedán állam területében és vagyonában. S Othmán halála után e hatalom megtartása volt a család törekvése. Az iszlám csak más alakba öltöztette a pogányság idejében gyakorolt hatalmukat.

E hatalom tehát teljesen világi érdekekben gyökerezett és kevés tekintettel volt az iszlám vallásos céljaira. Az omajjád khalifák *világi fejedelmek* és nem is kívánnak más színben feltűnni, mint világi fejedelmek színében. Ők magok, a jámbor lelkek nagy boszúságára, «királyok»-nak szeretik magokat czimeztetni és uralkodásukat teljesen világi alapokra fektetik. Az állam, ez az ő gondjok: az egyház csak annyiban tényező az ő rendszerökben, a mennyiben egynehány tekintélyes képviselő által, kiket sikerült az udvar körébe vonni, jogcímeiket kovácsoltatnak eljárásuk számára; mert a medinai hagyományokhoz szokott nép szemében ilyenekre mindenkoron szükség volt. Világi uralmuk tudatában nem helyeznek semmi súlyt azon folytonosságra, mely a próféta uralkodása között és az ő hatalmuk között van, azon folytonosságra, melyet a khalifa szó fejez ki és melyet Medina szelleme képvisel. Magaviseletök mintegy visszautasítja azt a gondolatot, hogy a mohammedán állam, melynek ők a fejei, azon győzedelmes harcz eredménye, melyet Medina a mekkai pogányság ellen vívott. Hiszen ők azon emberek utódai, kik e harczban elbuktak. Hind, e hirhedt pogány asszony, ki dobszóval és buzdító énekkel kísértte volt őket a harcz mezejére, az első omajjád király tulajdon édes anyja volt. E dynastia uralkodásának egész korszaka, kevés félbeszakítással azon benyomást teszi, mintha a medinai szellemtől, mely az iszlámot megteremtette, teljes elszakadás jellemezné. Odáig mennek, hogy magát Medinát, melyet a nép kegyelele «az illatos»-nak nevezett el, «piszkos»-nak gúnyolják. Üldözik a próféta családját és megalkotják ezzel a későbbben kifejlődő reactio számára a martyr-alakokat. Az iszlám első győzelmei emléket képviselő ország ellen nagy az ellenszenvök; gyűlöletökben annyira mennek, hogy pusztításuktól még a «szent házat», a Kábat sem kimélik. Közülök sok oly uralkodó támadt, kiket még külsőleg sem lehetne az «igazhitűek» sorában fölemlíteni és kik pogány érzületeikkel és iszlám-ellenes lelkületök nyílt kimutatásával kaczér módon híreskedtek.

Még hivatalos fellépésük azon mozzanatait is, melyek a *vallásos gyülekezet* vezetésével álltak kapcsolatban, teljesen *világi* célzattal érvényesítették, mint *királyok*, nem mint *imámok*.

A próféta ideje óta az a szokás gyökeresedett meg, hogy a birodalom székhelyén a pénteki liturgiát (ez a mohammedán vallásos élet legünnepélyesebb mozzanata) a khalifa vezette; maga az uralkodó intézte az ünnepi szónoklatot (khutba) az egybegyűlt ájtatosokhoz.

A tartományok fővárosaiban e tisztségét a helytartóra ruházta; egyéb nagy városokban azon férfiakra, kik ott a khalifa hatalmát képviselték. Még mai napig is a nagy mecsetek pénteki szónokait a khalifa nevezi ki. Az omajjád uralkodók és helytartóik már most mindent elkövettek arra, hogy e functióknak világi színezetet kölcsönözzenek és nem annyira a vallás előtt való meghódolásukat, mint inkább büszke királyi jellegüket tüntessék fel. Nem óhajtottak mint vallási functionáriusok lépni a nép elé. A szószéket (minbar), mely a vallásos szokás szerint egyszerű faalkotmány volt, fejedelmi díszszel ékesítették, kőből és ércből építették. A vallásos szokás azt kívánta meg, hogy állva mondják el szónoklatukat; ők azonban ezt nem egyeztethették össze fejedelmi méltóságukkal, a régi «jó úton induló» khalifák szokásaihoz ragaszkodó jámborok boszankodására leültek a minbar legmagasabb lépcsőjére és így szóltak az előttük álló néphez. A mecsetben nem egyszerű arab öltözetben jelentek meg, mint a régi khalifák, hanem fehér fejedelmi palástban és teljesen fölfegyverkezve. Nem a vallásos khalifa tisztségét akarták folytatni, hanem a pogány arab fejedelemét, ki a nép *szólója* volt. E cím a pogány társadalomban a legelőkelőbb férfiakat illette meg, azokat, kiknek fejedelmi rangok volt a törzsben. Az omajjád khalifák szónoklásukkal nem egyházi, hanem világi rangjokat mutatják ki. Nem is vallásról és a próféta dicsőségéről beszéltek, hanem saját hatalmukról. Ha elégtelenséget sejtettek a gyülekezetben, reájuk ijesztettek és megfélemlítették őket. Az ezen időből fenmaradt pénteki szónoklatok sok bizonyítékot nyújtanak e tényről.

Ez állapotok sok fájdalmat okoztak a medínai szellem képviselőinek, azon jámbor mohammedánoknak, kik az iszlám vallásos életének elhomályosodását és elgyengülését a legnagyobb szerencsétlenségnek tekintették. Sajgó szívvel nézték, hogy a próféta legnagyobb ellenségeinek, Abu Szufjánnak és a «májévo» Hindnek gyermekei kezébe került az iszlám hatalma, és hogy hatalmukat az iszlám igazi vallóinak elnyomásával érvényesítik.

E jámborok nagy része azonban megelégedett azzal, hogy az uralkodó állapotok ellen bensőleg, mint mondani szokták, «szívével» protestált; óva intette a hiveket a nyílt lázadástól, a viszonyok megváltoztatását Alláhtól várta. Ezek az *idsmá* alapján állottak; nem tartották megengedhetőnek, hogy a mohammedánok közmegegyezése alapján uralkodó férfiak ellen fellázadjanak. Felfogásukat a próféta szájára adták és azon kor szokása szerint, saját

meggyőződésüket *hadith*-ek alakjába öntötték. Ily mondásokat hirdettek a próféta nevében: «A kik az iszlám egységét szét-
hasítják, a hódoló esküt megszegik, a közösségből kiválnak és a muszlimok biztonságát veszélyeztetik, azokat hitetleneknek kell tekinteni». — «A ki az uralkodók cselekedeteit rosszalja, tőrjön békében, mert a ki az engedelmességből akár csak egy arasznyira kilép, az úgy hal meg akár csak pogány volna.» — «A ki a közösségtől elpártol, az az iszlám kötelét vetette le nyakáról.» — «A pokolnak hét kapuja van; egyikök azoknak van rendelve, kik a kardot viszik gyülekezetembe.» — «Bármily emirnek engedelmességgel tartozik az ember, akár jó, akár rossz; ne daczoljatok a felsőbbiséggel: ha nem jár isten utjában, bizzátok az ítéletet Alláhra. Tekintsétek az istentelen kormányt büntető páczának, melylyel Alláh benneteket megpróbál; de a világerért se lázadjatok fel ellene. Tűrjétek alázattal és bizzátok Alláh segítségében.»

2. Az uralkodó szellem felszíne alatt azonban ellenáramlatok is lappangtak, melyek a pogány szellem folytatólagos hatása ellen vajmi erőtlen, a hatalom vaskarától erőszakkal visszanyomott ellenzékét fejtettek ki.

A vallásos irányzatot az omajjád-dynastia uralkodásának évszázadában első sorban egy bár nem minden befolyás nélküli, de mindenesetre semmi hatalommal nem bíró kisebbség tartja fenn, mely a lábra kapott világiasság ellenében a medinai eszméket tűzte zászlajára.

Theologusokból állott e párt, kik a hitetlen világias időkben a mohammedán vallásos tant fejlesztik és kimutatják azon ellentétet, mely közötté és az uralkodó szellem között fennáll. E pártnak hívei nem igen zavarhatták a vizet, ámbár azon tiszteletnél fogva, melylyel a nép e szent férfiak irányában viseltetett, nagyban járultak hozzá az omajjádok fejlődő népszerűtlenségéhez.

Voltak közöttük olyanok is, kik nyíltan kiálltak a síkra és a vallástalan uralkodókkal nagy merészséggel szállottak szembe. Hogy ily bátor emberekkel miként bántak el az omajjádok és uralmuk képviselői, mutatják az egyik hatalmas helytartó, a félelmes Hadssáds b. Júsufnak egy ily erkölcsstanítóhoz, a nagy tiszteletben álló Anasz b. Málíkhhoz, intézett dorgáló szavai. Ha nem hagyna fel vallásos alkalmatlankodásával, «úgy örli meg, mintha malomkö alatt feküdnék és czéltáblául állítja oda nyilai számára». S Hadssáds és az iskolájához tartozó omajjád államférfiak ily kitételeket nem épen metaphora-

ként használtak. Kiméletlenül bántak el azokkal, kik a vallás nevében háborgatták hatalmukat.

Minél türehtetlenebbeknek találták vallásos szempontból az uralkodó viszonyokat, annál sóvárgóbban vetették reményüket a jövőre nézve, a próféta családjába, a nélkül azonban, hogy ők ezt a családot tartanak a khalifaságra egyedül jogosultnak. Mert a multakra nézve nagy méltánylással ismerték el a khalifaság történeti fejlődését a négy első khalifa alatt, kik egytől-egyig a próféta *társai* voltak és a próféta társainak köszönték méltóságukat. Mint isteni akarat előtt meghajoltak még az omajjád dynastia hatalma előtt is; hisz forma szerint az idsmában gyökerezett. Nem támasztottak ellene nyílt lázadást.

Ez a mohammedán orthodoxia álláspontja: *a szunna*. Bármiként itélik meg vallásos szempontból a khalifák magaviseletét, egyházjogi tekintetben a khalifaság tényleges alakulását törvényesnek és jogosnak ismerik el. Kibékülnek a meglett tényekkel. A «társak» cselekedeteit pedig egyáltalán nem engedik semmiféle rosszállással illetni; ők legjobban ismerték a próféta akaratát; a vele folytatott mindennapi érintkezés őket a szentség körébe emelte. A szunna hive szemében nincsen magasabb tekintély a «társ»-nál.

3. Minden tekintetben veszélyesebb volt az omajjádokra az oppositionnak egy másik köre: a *legitimisták* pártja. E párt hite szerint az első omajjád uralkodó Mohammed unokájának trónját bitortolta és így tovább minden uralkodó egy másik *imámét* (így nevezték őket a jogos khalifákat), a kiket ők magok között, mint az államegyház jogos fejeit ismerték el. A hatalom szerintök nem világi jogalapokon nyugodott. Nem a nép választottja az, a kinek a nép közérzölete hódol, nem ő az állam jogos uralkodója: hanem az, ki a próféta egyenes örököse, méltóságának jogos utóda. Az ő trónjelöltjeiknek jogzimei a próféataság kiváltságaira mentek vissza, vallásos mozzanatokból indultak ki; ehhez képest imámjaikat a közönséges emberi tehetségeket felülmuló sajátságokkal (p. o. csalhatatlansággal) is felruházzák, melyek az állam fejét az isteni akarat kifolyásának tüngették föl, ki nem a nép jogait egyesíti személyében — nem tőle van választva — hanem az isten uralmát képviseli az emberek között.

Látjuk, mily radicalis elvi különbség volt az omajjád khalifák jogzimei között és azon alap között, melyre a legitimisták imámjaik jogköveteléseit építék. Az Omajjádok világi uralkodása ellenében a theokratia a maga teljes kifejlődésében.

E párt azonban nem elégedett meg azzal, hogy a khalifaság jogtalan bitorlására vonatkozó felfogását a Moávija győzelmét követő korszakra alkalmazza. A kik következetesen vallják elveiket, a három első khalifát is jograblóknak mondják, minthogy a próféta halála után az utódlás joga egyesegyedül Alit illette, utána meg fiait. A szunna hiveinek azon tanítását, hogy a próféta nem intézkedett arról, ki legyen utódja, merész hazugságnak és hamisításnak jellemzik. Szószertint idézik a próféta azon mondásait, melyekkel egyenesen Alit jelölte utódjának. E rendelkezések eltitkolását és meghamisítását a «társaknak» tulajdonítják, kik a próféta akarata ellenére ejtették meg a khalifa választását, s a kik okozói az iszlámot megrontó bűnténynek, hogy a «próféta háza»-nak jogait elkobozták. A társaknak ennél fogva semmi tekintélye az ő vallásos rendszerükben; e tekintély csakis a ház embereit (ahl al-beit), azaz a próféta családjának tagjait és utódaikat, első sorban az egyenes örökösödés útján jogosult khalifákat, vagy mint ők — a theokratiai jellem világosabb feltüntetésére — szívesebben nevezik, az *imámok*at illeti.

Azokat, kik e tant vallják, szemben a *szunnitákkal*, azaz az iszlám tényleges histórai fejlődésének elismerőivel, *síták*nak nevezik, e szóból *síta*, azaz: valakit követő, hozzá ragaszkodó társaság, ez esetben: *Ali síta*-ja.

4. A síiták maguk között többféle felekezetre oszolnak. Mint-hogy Alinak sok felesége és ezektől egy egész sereg gyermeke volt, könnyen szétághazhattak a vélemények arra nézve, hogy az Alidák melyik ágában öröklődik át az imámság apáról fiúra.

II. Törzstábla.

† 1. Ali.

2. Haszan	3. Huszein	Mohammed
II. Haszan	4. Ali (megh. 712)	(a Hanafijja fia (megh. 700))
Abdalláh	* Zeid	5. Mohammed al-Bákir (megh. 734)
*** Idrisz		6. Dsáfár al-Szádik (megh. 765)
	** Iszmáil	7. Múza al-Kázim (megh. 799)
	Mohammed, Ali	8. Ali el-Ridá (megh. 816)
	Iszmáil, Dsáfár	9. Mohammed al-Dsavád (megh. 835)
Ahmed, Mohammed		10. Ali al-Aszkari (megh. 868)
Obeidalláh ††		11. Haszan al-Aszkari (megh. 873)
		12. Mohammed al-Mahdi (eltünt 879)

† A sorszámok az imámaita síiták 12 imánjának sorrendjét jelölik.

* Ez a zeiditák őse.

** A fátimidák őse.

*** Az idriszidek őse.

†† A fátimid dynastia megalapítója.

A siiták többsége a Fátima (Mohammed leánya) gyermekeire korlátozza az imámság öröklését. A II. törzstábla megmutatja, hogy mely vonalban öröközik át e jogot apáról fiúra egészen a 12. imámig. Ez még gyermekkorában eltűnt a földről; nem halt meg, lappangva él valahol, s az idők leteltével mint *Imám Mahdi* fog előlépni, hogy az igazságtalansággal eltelt világon a jogos viszonyokat helyreállítsa. Ezért a «rejtőző imám»-nak nevezik. Ez imámokat, kik közül többen tényleg elő is léptek jogaik érvényesítésével, ismerték el a siiták mindenkor az iszlám egyedül jogos fejedelmeinek az orthodox egyház khalifái ellenében, kiket az imámok jogai bitorlónak tekintettek. Híveik a khalifáknak sok bajt okoztak lázadásaikkal. A siita népek uralkodóikata a 12. imám eltünése óta a lappangó imám időleges világi helytartóinak nézik.

A siiták azon felekezetét, melynek hívei az imámságot e 12. alida ivadék sorában öröközik át, *imámitáknak*, vagy *tizenketteseknek* nevezik (ithná asarijja). E felekezethez tartozott mindenkor a siiták többsége; mai nap is ezt a rendszert vallják p. o. Perzsiában, a hol a szefevidák dynastiájának uralkodása óta (1512) a siitaság van uralkodó egyháznak elismerve.

5. A siita hívek között azonban alakultak egyéb felekezetek is. Ezek közül csak azokat említjük, melyek az iszlám történetében valamikor nevezetesebb szerepet vittek.

A harmadik imám, Huszein halála után az alidák ügyének hívei közül sokan a jogos öröklést nem a többiektől 4. imámnak elismert Ali (Zein al-ábidin)-ra öröközik át, hanem az örökösödést a Fátima ágáról átvíszik Ali egy másik nejének fiára, Mohammed b. al-Hanafijjára. Ezt ismerték el imámnak az omajjád khalifa ellenében. Mint-hogy ezen Mohammed igényeit különösen Alinak egy Keiszán nevű felszabadított rabszolgája képviselte, e rövidéletű felekezetet *keiszánitának* nevezték. Mikor ez a Mohammed 700-ban meghalt, hívei között róla ugyanazon hit állapotodott meg, melyet az imámiták később a lappangó imámról vallottak.

6. Törzstáblánk az 5. imám mellett ennek testvérét Zeidet tünteti fel. Erre ruhazza a 4. imám halála után a *zeidita* siiták felekezete az imámi méltóságot, melyet ivadékaira is átörökít. E felekezet még mostan is fennáll Délarábiában. Minden siita felekezet közt a szunnita khalifasággal szemben ez a legtürelmesebb, a mennyiben azt tanítja, hogy az oly uralkodó, ki a khalifaságra jog szerint legmég több egyén kizorításával jut uralomra, a nép engedelmességére

igényt tarthat. E tétel révén elméleti tanukat mindenkoron kiegyeztethették e velük ellentétben álló tényleges politikai alakulásokkal.

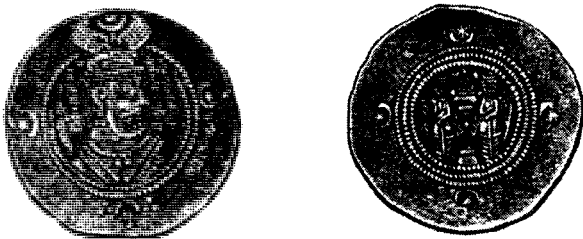
7. A 6. imám, Dsáfar után a legitimitás törvényei szerint elsőszülött fiát Iszmáilt illette az imámság. Ez azonban a mohammedán törvénnyel nem igen törődő ifjú volt; azért atyja őt kizárta az imámi jog örökléséből, melyet öcsésére Múszára ruházott. Az imámiták már most ez utóbbit ismerik 7. imámnak és az ő utódai során örököltik az imámságot. Ezt a kizárást és átruházást a siitáknak *iszmáéliták* nevezete alatt támadt felékezete nem ismeri el érvényesnek; a jogos imám — úgy mondanak — nem lehet bűnös, ha a látszat ellene szólna is. Iszmáil csak látszólag vétkezett az iszlám törvényei ellen. Az imámság az illető egyénnek veleszületett immanens határozottsága, melyből semmi körülmények között ki nem lehet őt vetkőztetni. Ennélfogva Iszmáil a legitim 7. imám, és e méltóság az ő ivadékaiban öröklődik apáról fiúra. A *tizenkettesekkel* ők csak a hat első imámra nézve egyeznek. Vallástani tekintetben is külön váltak a közönséges imámita siitáktól. Az iszmáilita legitimitáson alapszik a fatimida dynastia és ezzel kapcsolatban még egyéb az iszlám történetében előlépő mozgalom.

8. A siiták között már nagyon korán találhatók azon törekvés csirái, hogy az imámok elismerésével és a szunnita iszlám khalifáinak visszautasításával nemcsak közjogi tekintetben különböznek az orthodox iszlámtól. Az alida ellenzékben kezdettől fogva előlép egy oly irány, mely Aliban és utódaiban nem közönséges uralkodókat látott, hanem az emberiség köréből kiemelkedő lényeket, kik az istenség sphaerájához állanak közel. Az imámok csalhatatlanságának tana is e törekvés következménye. Voltak azonban siita hivek, kik e tannal nem elégedtek meg. Még Ali életében egy Abdalláh b. Szabá nevű, Délarábiából származó zsidó, ki előbb az iráki zavargásokban részt vett, aztán Egyiptomba tette át lakóhelyét, azon tant hirdette az egyiptomi mohammedánok közt, hogy Ali a messiás, hogy az isten szelleme szállt reá; hogy halála után majdan visszatér a földre. Időközben az égben él a felhők között; a mennydörgés az ő hangja, a villámlás az ő ostroma.

A siita ügyet Ali halála után különösen az iszlám perzsa elemei karolták fel. Az omajjjádok, kik uralkodásuk szellemével az arab nemzeti hagyományokat jelenítették meg, nem kedveztek az iszlám idegen, nem arab nemzetiségeinek, sőt a pogány arabság göggyével lenézték a meghódított nemzetiségeket, kiket arab szempontból

adsam, azaz barbároknak tekintettek. Nem engedtek nekik semmi érvényesülést az állam közügyeiben, elnyomták és háttérbe szorították őket. Könnyen érthető ennél fogva, hogy az omajjádok ellenségeihez csatlakoztak és a *sia* ügyét karolták fel. Ennek tanai amúgy is a legközelebb álltak az ő régi hagyományaikhoz.

A perzsa királyság isteni intézmény; a legkövetkezetesebb theokratia. Maga a király «isteni» férfiú; *bághi* (isteni), ez a szaszanida király állandó jelzője az érmeiken. «A mazdáhítű, *isteni* . . . Irán és Anirán királyainak királya, Jezdán (isten) magvából való (minocsetri)». Az istenséghez oly közel viszonyban áll, hogy, mint erre nézve a perzsa birodalom legrégebbi korszaka, az achæmenidák ideje, a legkésőbbi szaszanid korszakkal megegyezik, isteni hódolatot igényel a maga számára. Aeschylus a *Perzsák*-ban *Istennek* ne-

III. Jezdedsirid ezüstpénze.

vezeteti a perzsa királyt alattvalóival, és II. Jezdedsirid a fanatikus szaszanida uralkodó azt a hitet terjeszti magáról, hogy az istenséggel személyes kapcsolata van. Az isteni substantiának elődről utódrá való átöröklése csakis a legszigorúbb legitimitás alakjában történhetik. Csakis a közvetlen örökösödés mellett tartható fenn a királyi személynek isteni természetéről szóló hit. Az isteni királyt a *Karéno*, azaz az isteni gloria külső jele kíséri; ez csakis a királyi személy valódi ivadékára szállhat át. A nem legitim királyt nem övedzi az isteni karéno. A szaszanida dynastia megalapítóján, Artakhsir Pápakán-on, ki a legitimitás czimén döntötte meg a parthus uralmat, épen az őt kísérő karénón ismerték fel achæmenida származását.

Ez eszméket vitték be a perzsa muszlimok a mohammedán királyság felfogásába is; ez eszméket csakis a síita legitimismus körében fejthették ki. A prófétába már őseiről szállt az isteni szikra, ez nemzedékről nemzedékre legitim utódaiba, vérbeli leszármaz-

zóiba szállt apáról fiúra. Csakis ők képesek rá, hogy a khalifaságot, már most, mint isteni intézményt, megjelenítsék. E körben fejlődött az imámok természetfölötti minőségének tana. Különösen Huszeinnak a martyrium fényével övezett halála, az alidáknak folytonos üldöztetése a hatalmon levő omajjádok részéről, mindig új meg új táplálékot nyújtott arra, hogy az emberistenítés körébe emeljék a próféta szentelt családját. A mit régi nemzeti hagyományok beszéltek az Ahrimán seregeinek harczeitől a jó isteni lények ellen, azt most átvitték az omajjádoknak kegyetlen harcára az alidák isteni személyei ellen. Mennél inkább kellett az omajjádok üldözéseit elszenvedniök, annál hathatósabban fokozódtak e tanok azon perzsa körökben, melyek az iszlámot az ő régi nemzeti hagyományaik szellemében vették fel lelkükbe.

E tanok, melyek már a rendes imámiták dogmatikájába is utat találtak, a siitaság némely elágazásában aztán a legvadabb túlzásokba mentek át. Alig van dogmatikai rendszer, melyben szaporábban burjánzott a szektaalakulás, mint a siitaságban. Maguk a siiták boszankodással szólnak az ő rendszerükből kinőtt *túlzó* tanokról (ghulát), melyeknek vallóit maguk is eretnekeknek tartják. Sokan az emberistenítést a legféktelenebb módon alkalmazták. Az isteni incarnáció hite leginkább az ismailita szekta dogmatikai rendszerében jutott kifejezésre. Mások Alit egyenesen istennek nevezik (ez a még most is fennálló Ali-iláhi szekta) és előbbrevalónak mondják magánál Mohammednél, a ki csak ember volt. A Ghurábijja szekta meg azt állítja, hogy Ali Mohammedhez úgy hasonlított, mint az egyik holló (ghuráb) a másikhoz; nem lehetett egymástól megkülönböztetni. Innen van, hogy Gábor arkangyal, kit Isten a maga kinyilatkoztatásával Alihoz küldött, tévedésből Mohammednek adta azt át. Ezek a legitimitást nem is annyira Mohammedhez, mint inkább Alihoz kapcsolják. Az úgynevezett *ötösök* (mukhammisza) azt hiszik, hogy Mohammed, Ali, Fátima és két fia Haszan és Huszein egy elválaszthatatlan isteni pentaszt alkotnak; mindegyikük ugyanazon egy isten incarnációja.

9. Ugyancsak a közjogi harcokban gyökerezik a *kháridsiták* szektája, melynek kezdeteivel már megismerkedtünk.

Ha nem is a legitimitás korlátaitól feszélyezve, az orthodox iszlámban idővel az a meggyőződés fejlődött ki és emelkedett törhetetlen szabályvá, hogy a szabadon választandó khalifának a Kureis törzsből való férfinak kell lennie. E vezető törzs széles elágazása még e korlátosság mellett is tág tért engedett a muszlim gyülekezet szabad válasz-

tásának. Tényleg kilencz századon át a khalifa cím viselői, egészen addig, hogy II. Szelim alatt (1517) Egyiptom meghódításával és az ottan lakó utolsó abbaszida árnyék-khalifa elűzésével az othmán szultánság ruházta magára e címet, kureisita emberek voltak. Ha a tényleges uralmat (szultán) más uralkodók gyakorolták is; ez egész idő alatt, bár csak névleg, a khalifa méltóságát mindenkor kureisita ember képviselte.

A kháridsiták a közösségből azon tannal léptek ki, hogy az igazhitűek gyülekezete a legérdemesebbet választja meg khalifának. A származás nem korlátozza a szabad választást. Nemcsak, hogy a kureisitasághoz nem, de még az arab származáshoz sincs kötve a khalifaság. Ha érdemes rá, «akár egy nabatäus rabszolgára» is lehet bizoni e tisztséget. Ha a gyülekezet a megválasztott khalifa uralkodása alatt az uralkodó érdemtelenségéről győződik meg, jogában van őt méltóságából elmozdítani, sőt halállal is büntetni. Abu Bekr és Omar érdemeseknek bizonyultak az igazhitűek vezetésére; ők jogos khalifák voltak. De Othmántól kezdve a khalifaságot jogtalanul töltötték be. Sem ő, sem Ali, Moávija és utódai pedig éppen nem voltak méltók arra, hogy az iszlám élén álljanak.

A kháridsiták, maguk köré gyűjtven az elégületlen elemeket, sokszor a közös negatív alapon a siitákkal is egyesülve az omajjád uralkodás első felében folyton nyugtalanítják az uralkodó dynastiát és lázadásaiikkal zavarják az állam belső békéjét. Minthogy az ő tanuk tisztán demokratikus alapon áll, szívesen csatlakozik hozzájuk a köznép, midőn szabadon választott khalifa-vezéreik alatt, hol magában Arábiában, hol a folyton forrongó Irákban, hol az állam keleti részeiben lázadásokat idéznek elő. Az ő közjogi thésiseihez csatlakoztak az északafrikai berberök is, kiknek ősi demokratikus alkotmánya semmiképpen sem fér össze azon absolutismussal, mely a khalifaság kormányformája volt. A berberök között maradt fenn legtovább a kháridsiták szektája. Francia fenhatóság alatt a Szahara néhány oázisában, melyek Franciaország algeriai gyarmatának legdélibb határát alkotják és melyeken a *Beni Mzáb* néven ismert berber törzs lakik, még mai napig is fennáll egy kháridsita elveken alapuló közösség, melynek intézményei, a mennyire idegen uralom alatt lehetséges, e szekta tanait tükrözik.

A kháridsita szekta kapcsolatban demokratikus közjogi tanaival puritán erköléstant is hirdet, melynek szigorú következményeiben sem osztozik az orthodox iszlám. A szunnita iszlámban azon tau

uralkodik, hogy muszlim ember csak az esetre válik a kárhozat mar-talékává, ha az iszlám alapdogmáit tagadja meg; addig míg ezekben hisz, muszlimnak kell őt tekinteni, akár ha gyakorlati életében az iszlám törvényeit meg szegi is. Ezen kiméletes tannal az omajjád khalifákat és képviselőiket, kik minden pillanatban áthágták a törvényt, akarták megmenteni az iszlám számára és egyúttal fentartani képességüket arra, hogy muszlim fejedelmek legyenek. Ennek ellenében a kháridsiták az iszlám törvényei ellen elkövetett kihágásokat is olybá veszik, hogy az ember általuk *hitelenné* válik. A hitelenség pedig a halálbünteté-
tést vonja maga után. Ezen szigorú tan különbözteti meg őket a *murdsiták* iskolájától, kik azzal, a mit az üdvözülés és elkárkozás dolgában tanítanak, a türelmesség legszélsőbb határáig elmentek.

A kháridsiták azon önálló fejlődésénél fogva, melyen szektájuk függetlenül az orthodox közösségtől, keresztül ment, jogi intézmé-
nyeik dolgában is sok ponton különböznek az iszlám nagy egyházától. Tanaik részletes kifejtésére nézve már korán oszoltak számos al-
sőbb ágazatra. Vezérek, kiket időről-időre demokratikus alapon a gyülekezet élére helyeztek, a kháridsita alaptanokat más-más módon alkalmazták. Vannak közöttük enyhébb világnézetűek, s vannak más-
részt olyanok, kik demokratikus és puritán tanaikat a legszélsőbb végtelékig óhajtják alkalmazni. Sokan közülök a kháridsiták világ-
gyűlölő tanai alkalmazásában odáig mentek, hogy mint p. Náfí b. Azrak hivei azt követelték, hogy a hitetlenek kiskorú gyermekei is halállal lakoljanak, míg más kháridsita gyülekezetek csakis a nagy-
korúakat foglalták be azon fanatikus elbánásba, melylyel tanaik sze-
rint a törvény áthágóit sujtani kell. Ily eltérésekben nyilvánulnak a kháridsita felekezeten belül a részletekben egymástól különböző szek-
ták; vannak szifriták, azrakiták, vahbiták, ibádhiták sat. Ezek közt leginkább az enyhébb ibádhiták terjedtek el. A Mzáb-kháridsiták, úgymint az Ománban és Zanzibárban mai napig fennálló kháridsita gyülekezetek e szekta alapján állanak.

A kháridsita elnevezést az iszlám történetírói nagy szabadság-
gal használják. Bármilyen, a fennálló állami tekintély ellen irányuló forradalmi mozgalmat, mely nem siita alapon indul, sokszor a khá-
ridsita elnevezés alá foglalják, ha semmi belső kapcsolatban nem áll is az Ali táborából kivált pietisták forradalmával, a nahraváni útközet áldozataival.

Ezek voltak azon belső mozgalmak, melyekkel az omajjád dynastiának számolnia kellett.

VI. FEJEZET.

Az Omajjád khalifák.

(661—750.)

I. Moávija	661—680	II. Omar	717—720
I. Jezid	680—683	II. Jezid	720—724
II. Moávija	683	10 Hisám	724—743
I. Merván	683—685	II. Velid	743—744
5 Abdelmelik	685—705	III. Jezid	} 744
I. Velid	705—715	Ibráhim	
Szuleimán	715—717	II. Merván	744—750

A kormányzás szellemében beállott változás Moávija trónra lépte alkalmával mindjárt azon külső tényben jutott kifejezésre, hogy a khalifaság székhelyét Medinából, mely az iszlám vallásos életének forrása, az első khalifák patriarkhális rendszerének színtere volt, a fényes Damaskusba helyezte át, Syria fővárosába, melynek lakosságában az első Omajjád khalifa helytartó korában, majd később pártütése idejében erős támaszát ismerte fel. Az itt letelepedett arabok között nem igen honosodott meg az iszlám pietista szelleme. Az iszlám nem szorította ki a pogány arabság életfelfogását. Legjobban tehát itt érezhették magukat az omajjádok. E dynastia teljes korszakában Damaskus maradt a khalifaság székhelye, a hol fényes udvart tartottak és az iszlám tanaitól csak csekély mértékben megváltoztatott arab élet környezte őket.

A medinai hagyományt legszívesebben teljesen kipusztították volna a nép lelkiületéből. Még vallásos tekintetben is Syriát szerették volna az iszlám középpontjává tenni Arábia helyett.

Ő alattuk a hidsázi szent helyek rovására nagyon emelkedik Jeruzsálem tekintélye is a mohammedánok között. Udvari theologusaik rakás számra gyártják a próféta azon mondásait, melyek szerint a jeruzsálemi zarándokolás egyenlő értékű Arábia szent városainak kegyeletes felkeresésével, a Siloam vize felér a Zemzem forrás szentségével. Kísérletet tettek még arra is, hogy a próféta kathedráját, melyet a medinai mecsetben nagy kegyelettel őriztek, mint az iszlám tanainak legelső látható symbolumát, Damaskusba hozzák át. Ez áthelyezéssel Medinát alább szállítani és Damaskust

emelni akarták a vallásos nép kegyeletében. Függetlenné akarták tenni az iszlámot gyermekkori emlékeitől, melyekben az ő családjuknak az iszlámhívők szempontjából nem éppen épületes szerep jutott. E kísérlet azonban hajótörést szenvedett, hihetőleg a medinai nép legyőzhetetlen ellenzésén, melylyel az okos omajjádok épp e kérdésben nem akartak a végletekig szembeszállni. A jámbor legendában mindenféle csudás események lépnek közbe, melyek az omajjádok szentségtörő szándékát a legutolsó pillanatban megakadályozzák.

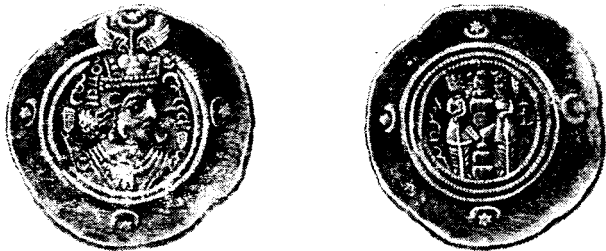
Az arabok Damaskusba magukkal hozták nemzetök régi szenvedélyeit is, melyek ellen hiába küzdött az iszlám.

A törzsek egymás elleni versengése itt a muszlim khalifa közvetlen környezetében épp oly erővel folyt, mint csak valaha a sivatag pogány beduinjai közt. Nevezetesen az arab törzsek két nagy csoportja, az *északiak* és a *déliak* álltak szemben. A megváltozott viszonyok között az állami életre való befolyás s bizonyára első sorban a magas állami hivatalok és a velök járó hatalom és előny elnyerése is szerepelt versengéseik céljai között. Syriában a délarabok, kiket legelőkelőbb törzsük szerint *kelbiták*-nak neveztek, voltak többségben az északiak fölött, kiket ugyanazon szempontból, a potiori, *keisziták*-nak neveztek. E két törzscsoport egymás elleni harca az omajjád dynastia egész uralkodásán áthúzódik és a két törzscsoporttal való okos elbánás sokszor nagy feladatokat tűzött a khalifák elé. Moávija, kit minden cselekedetében nagy államférfíui ügyesség jellemez, példát adott utódainak abban is, hogyan kell a versengő arabság szenvedélyeit féken tartani.

Moávija nagyon szerencsés belátást mutatott azon egyének megválasztásában, kiket a nagy birodalom tartományaiba mint helytartókat küldött. A személyválasztás fokozódott fontosságú volt azon tartományokban, a melyeknek lakosságát a lázadás szelleme töltötte el. Különösen Irák volt a nyugtalanság fészke. Baszrában a kháridsiták, Kúfában a siiták ütötték fel fejüket; az Iráktól keletre fekvő régi perzsa tartományok sem voltak eléggé megbízhatók. Itt erős kézre volt szükség. Ezen erős kezet Moávija Zijád b. Obeid-ben ismerte fel. kinek egységes kormányzására bizta azt az egész nagy területet, mely kiterjedéséhez képest azelőtt több helytartónak volt kiosztva. Zijád egy rabszolganő fia volt, kinek Abú Szufjánnal, Moávija atyjával való törvénytelen viszonyából származott. Moávija oly ragaszkodással viseltetett irányában, hogy az iszlám törvényeinek ellenére és a jámbor körök nagy boszúságára nyilvánosan testvérének ismerte el; kété-

származása miatt ezentúl e néven ismerték: *Zijád ibn abihí*: «Z. atyjának a fia». Sokan azon gyanuperrel éltek, hogy Moávija e kedvenczét utódjául szemelte ki; de e szándékának valóvá tételeét Zijádnak kora elhalálózása (673) megghiusította. Zijád jól értett hozzá, hogyan kelljen a baszrai kharidsitákkal és a kúfai siitákkal elbánni. Szigorú rendszabályokkal, az izgatók bebörtönzésével, kegyetlen büntetésekkel, melyeket az e területeken régebben uralkodó perzsák intézményeiből vett át, rövid idő alatt sikerült neki a nyugtalan elemeket megfékezni és mindenféle félelmet terjeszteni.

Medinában is mutatkoztak már csirái a jámbor muszlim elemek fészkelődésének a hitetlen uralom ellen. Hisz Haszan halála után itten élt Huszein, Ali fia, kibe, mint a próféta unokájába, nemcsak

Moávija khalifa ezüst dirhemje.

távolban a siiták, hanem a vallásos körök általán (a kharidsiták kivételével) reményüket helyezték; itt élt továbbá Abdalláh b. Zobeir, annak a Zobeirnek a fia, ki az Othmánt választó tanács tagja volt és maga is igényt tartott a khalifaságra. Ezek voltak a pietista pártok támaszai a győzelemre jutott mekkai szellem ellenében. Közibéjük a khalifa Mervánt küldte helytartónak, ugyanazt, ki Othmán khalifának belső tanácsosa volt és később a teve-ütközetben az Ali ellen küzdő mekkai elégületlenek között vett részt. Erre bizta a khalifa a medinaiak fékentartását, a mi jól sikerült is a helytartónak.

Míg így ügyes helyettesei a belső nyugalomnak megszerezték biztosítékait, a khalifa a birodalom határai felé fordíthatta figyelmét. Már helytartó korában kedvencz eszméje volt, hogy az iszlám birodalma határait a byzanczi állam felé kiterjeszti. Az Ali ellen viselt háború arra kényszerítette, hogy Byzanczczal fegyverszünetet kössön.

Most 663-ban, midőn uralkodását biztosítottnak tekinthette, e fegyverszünetet megszegte. Hadvezérei, s ezek között a nagy Khálid fia, Abderrahmán, győzelmesen harcolnak Kis-Ázsiában, meghódítják Tarsust, Amoriumot és Chalcedonig haladnak előre. Moávijának az volt a gondolata, hogy Konstantinápolyba is bevonuljon és elhódítsa a byzanci birodalom fővárosát az éppen ez idő körül a II. Constans nyugtalan uralkodása után trónra jutott IV. Constantinustól. Legelőször lép fel e hadjárat alkalmával az uralkodó fia Jezid, ki a khalifa flottáját az európai partra hajóztatta át és innen Konstantinápoly ostromához fogott. De sikertelenül. A téli hadjárat nehézségeivel nem bírtak Moávija ázsiai katonái; másrészt a görögök az épp ez idő körül felfedezett görögtűz alkalmazásával meghiusították az arabok minden erőlködését; sőt a változó hadiszerenese közt a Kis-Ázsiában tett hódítások nagy részét sem tarthatták meg a győző arabok. Ellenben Rhodus szigetét az egyiptomi hadsereg 673-ban elfoglalta Okba b. Ámir vezérlete alatt.

Amr b. el-Ász hódításai óta a khalifák nem igen foglalkoztak volt az északnyugati Afrikával. Most Okba b. Náfi, az afrikai hódítások hőse vitte a muszlim seregeket Libya felé. A Fezzán tartomány oázisainak lakóit az iszlám birodalmának adófizetőivé tette; innen a mai Tunis déli részébe vonult és ott a mai Kairavánt alapította, az észak-afrikai iszlám szent városát, mely még mai napig is Okba nagy mecsetjével büszkélkedik. Az afrikai iszlám e legszentebb épületének alkotására nagyban használták építőanyagul a Kairaván közelében éjszakra fekvő hajdani Colonia Sabrata épületromjait. Az Okba mecsetének minaretjéhez vezető lépcsőzet tövében még mai napig is néhány római felirat olvasható (Corpus Inscriptionum Latinarum, VIII. köt. 80. sz.).

A berber lakosság szívós ellenállása mellett azonban a győzők nem tudták az újonnan meghódított területeket tartósan megszállva tartani, ámbár Okba még 683-ig folytatta harczait a Szahara szélén. Az iszlám afrikai tartományának biztos nyugati határa Barka maradt. A szaharai háborúk hősi esepisodjaikkal gazdag legendafüzér alkotására nyújtottak alkalmat az arabok képzeletének. A rettenthetetlen Okba a hőse e legendáknak, melyek még mai napig is megfordulnak az arab mesemondók száján. A legendák számos vonása még a történelemben is beszívárgott.

Szerintük Okba a mai Marokko tengerpartjáig, egészen Tangerig nyomult volna elő és csak a világtenger szabott volna határt

győzelmes előrenyomulásának. Bizonyos azonban, hogy Marokko területére csak jóval később terjesztette ki az iszlám uralkodását.

Fényes eredményeket ért el a khalifai birodalom keleti határán Obeidalláh, ki atyjának, Zijádnak utódja volt Irák és Perzsia helytartóságában. Átlépve az Oxust, hadserege a keleti törökséggel ütközött össze s Beikendig és Bokharáig hatolt előre. Szaid, Othmán khalifa fia, kit Obeidalláh a tartományok helytartójául hagyott itt, Szamar kandig folytatta a hódítást; az iszlám országa most e vidéken a Jaxartesig terjedt. E hadjáratok egyik kiváló hadvezére Mohallab b. abi Szufra Kábulból egészen a Pendsábig vitte az iszlám seregeit. Ám bár nem voltak egyelőre képesek itteni hódításaikat Kandaháron túl állandóan biztosítani, e háborúk az iszlám befolyásának kezdeteit jelzik Észak-Indiában.

Bár Moávija uralkodásának szellemét arab eszmék hatották át: egy lényeges pontban eltért tőlük; épen abban, melyre nézve az iszlám az arab hagyomány nyomdokaiba lépett. — Láttuk, hogy az eredeti iszlám államszervezete nem ismerte az uralkodói méltóság átöröklését apáról fiúra. Választáson alapuló monarchiát állapít meg az iszlám régi közbjoga. Moávija eléggé ismerte az állami élet feltételeit, hogy belássa, hogy ily nagy birodalom fennállását kétségessé tenné a minden uralkodó halála után felmerülő utóválasztás kérdése. Biztos utódlási rendszert akart megállapítani s ezzel együtt azt a vágyát is ki akarta elégíteni, hogy az uralkodást az Omajja családban tegye állandóvá. Fiára, Jezidre akarta hagyni a khalifaságot. Ezen kívánásának teljesítése azonban sok akadályba ütközött. A nép különböző rétegei más más szempontból elleneztek Jezidet. Az irákiak és a jámbor körök hatalmasan izgattak a khalifa azon törekvése ellen, hogy a khalifaság a «Herakliosok és Khosroesek módjára» töltsék be. Medinában nem akartak belenyugodni a könnyelmű Jezid kinevezésébe. Midőn a helytartó Merván a medinaiak hajthatatlanságáról tett jelentést, Moávija személyesen elindult Arábiába, hogy az ellenkezőket megfélemlítse. Sikerült is neki az ellenkezőket csellel és erőszakkal megtörni és még életében fia számára általános hódolást kieszközölni. Halála után (aprilis 680) *I. Jezid* mint jogos khalifa foglalhatta el a damaszkusi trónt.

Moávija uralkodásának ideje alatt az Omajja-család két legjelentősebb ellenfele nem lépett ki a cselekvés terére. Most a gyenge jellemnek ismert Jezid trónraléptével ezek is elérkezettnek vélték az időt, hogy megfigyelő helyzetüket elhagyják és támadólag lépjenek fel

az új khalifa ellen, kinek elismertetését úgy is semmisnek tekintették.

Medinában élt ugyanis Huszein, Ali khalifa második fia, a siiták szerint Haszan lemondása után a prófétai család jogainak örököse. Ugyanott tartózkodott Abdalláh b. Zubeir, az omajjád-dynastia másik ellensége, ki ha nem is az örökösödés czimén, a khalifaságra vágyódott és a medinai jámborok között nagyon népszerű volt. Semmi szin alatt nem bírhatták rá, hogy Jezidet khalifának elismerje. Huszein hívei leginkább a siita hagyományokkal telített Kúfában voltak. Moávija halála után alkalmasnak találták a körülményeket arra, hogy Huszeint jogainak érvényesítésére felhívják. Meglehetősen optimista szinben nézték a dolgot Huszein hívei, kik a Medinába küldött levelükben vagy százhuszonnégyezerre tették azok számát, kik készen állnának arra, hogy Huszeint nyílt fellépésében támogassák. A hásimita család józanabb tagjai (köztük Abdalláh b. Abbász) tanácsának ellenére Huszein engedett kúfai barátai csábító szavának és egész családjával, ugymint medinai híveivel útnak indult Kúfa felé. Előre küldte unokatestvérét, Muszlim b. Akilt, ki szintén unokája volt Abu Tálíbnak és kinek az lett volna a feladata, hogy a talajt a Huszein vezérlete alatt intézendő támadásra előkészítse, másrészt hogy Huszeint az ügyek állásáról értesítse. Az Irákba érkező Muszlimhoz tényleg számosan csatlakoztak az alida ügy pártolói közül; míg Kúfába ért 12,000-re szaporodott fel hadserege. Ezen első sikerre buzdító hírt küldött Huszeinnek. Muszlim és Huszein azonban nem számítottak a helytartó Obeidalláh okos erélyességével, ki atyjának, Zijádnak iskolájában megtanulta, hogyan kelljen iráki lázadókkal elbánni. Obeidalláh a kúfai lázadásról értesülvén, székhelyéről, Baszrából a lázadás színhelyére sietett és ott annyira megfélemlítette Muszlim embereit, hogy csak kevesen maradtak meg mellette és ő maga is a párt egyik tagjának házában keresett menedéket, a honnan azonban felkutatták és mind őt, mind pedig az őt házában elrejtő barátját a vesztőhelyre vitték.

Ámbár Huszein útközben a dolgok e fordulatáról értesült, nem hajtott azokra, kik reménytelen küzdelmének abbanhagyását tanácsolták neki. Irákba érkezvén, szívesen bocsátkozott volna tárgyalásokba Obeidalláhval, ki hajlandóságot mutatott arra, hogy a próféta unokája ellen intézendő, a lakosság között nagyon népszerűtlen véres harczot kikerülje. De akadt egy tanácsadója, a prófétai család engesztelhetlen ellensége, *Samir* személyében, ki arra bírta, hogy

semmi más feltételre, mint Huszein feltétlen megadására, rá ne álljon. Így tehát elkerülhetlen volt az összeütközés az ommajád helytartó hadserege és Huszeinnek már 150-re lefogyott hívei között. Kerbela völgyében volt a döntő ütközet 680 október 10-én (a hidra szerint 61 moharrem 10-én). A minden oldalról bekerített Huszein minden hívével együtt áldozatául esett a meggondolatlan küzdelemnek. Samir gondoskodott róla, hogy egyikök se maradjon életben. Huszein fejét a diadal jeléül elküldték Jezid khalifának; testét azon a helyen, a hol elesett, eltemették. Sirja fölé a siiták kegyelete egy fényes mecsetet emelt, mely köré idővel egyéb alida imámok siremlékei is csoportosultak és mely mai napig a siita muszlimok legszentebb zarándokoló helye (Meshed Huszein). Fejét — a legelterjedtebb vélemény szerint — Aszkalonban temették el. Midőn a keresztések e várost elfoglalták, Talāi b. Ruzsik, az utolsó fátimid khalifa vezére, a siiták e szent ereklyéjét Kairóba hozatta és a tiszteletére épült Huszein-mecsetben helyeztette el, a hol mai napig a nép ájtatos kegyeletének tárgyául szolgál.

A kerbelai csatanapot, a melyen a próféta család tagjai, maga a család feje Huszein és a kíséretében levő asszonyok és ártatlan gyermekek Samir kegyetlenségének estek áldozatául, a siita felekezet az iszlám leggyászosabb emléknapijának tartja. Moharrem hó 10. napja az ásúra-ünnep, melyre maga a próféta eleinte a nagy évi böjttöt rendelte a Huszein martyromsága emlékének szentelt gyásznapi, melyet a siiták a régi babyloni Tammuz-cultusra emlékeztető féktelen gyászszertartásokkal ünnepelnek. A Huszein martyrologiuma, melyet a siita legenda a legsötétebb vonásokkal rajzolt meg, teszi e gyászoló ünnep tárgyát; passiójátékban, a mohammedán irodalom egyedüli kísérlete a dráma terén, jelenítik meg a nép előtt az ommajádok kegyetlen gyűlöletét a próféta unokája és családjának tagjai ellen. A siiták felekezete a kerbelai csatanapon született meg. Ezután már nem lehetett az ommajád-uralommal való kibékülésről szólni. Meg kellett boszúlni a próféta unokájának véréért és a családja tagjain elkövetett kegyetlenséget; visszaszerezni a próféta családjától elkobzott jogokat. Jezid khalifa és Samir b. Dzi Dsusan ezentúl a legundokabb nevek minden siita ember szemében; nem veszi szájára a nélkül, hogy e nevek említését a leggyűlöletesebb átkokkal ne kíséresse. Még a szunnita iszlám is, bár nem függeszti fel a kerbelai eseményekért az ommajád khalifaság jogfolytonosságát, Jezid uralkodását az iszlám gyászos episódjának tartja.

A Huszein vállalatának meghiusítása után Jezid uralmának most komoly veszélye támadt az időközben a medinai szigorú helytartó elől Mekkába vonult Abdalláh b. Zubeir és híveinek mozgalmában. Annál könnyebb volt nekik az omajjád khalifa ellen izgatni, minthogy a Huszein meggyilkolása most egy okkal többet nyújtott az omajjád család méltatlanságának bebizonyítására. A körültekintő Abdalláh, ki eddig óvakodott a nyílt pártütéstől, most lázadásra hívta fel a két szent város, Mekka és Medina lakosságát is; különösen az utóbbiban nem került valami nagy erőlködésbe, hogy az igazhitű társadalomban amúgy is lappangó ellenállás szikráját fellobbantsa. A khalifa egy vén, kipróbált katonáját, Muszlim b. Okbát küldte a szent város ellen; halálának esetére mindjárt utódjáról is gondoskodott Huszein b. Numeir-ben. Mindkettő az Omajjádok ügyének feltétlen híve, kik nagyon gyöngye lábón állottak az iszlámmal. Feladatuk olyan is volt, hogy jó muszlim bajosan vállalkozik rá; Muszlim Medina városa ellen intézte támadását és a Moávija háborúiban tapasztalt katonáival az elszántsággal védekező lakosságot megadásra is kényszerítette. (Harrai ütközet, aug. 683.) Három napon át dúltak, pusztítottak a szent városban; sem életet, sem becsületet nem kíméltek. Vagy 5000 embert gyilkoltak meg az iszlám első harcainak élő tanúi közül; az anszár családok tisztelt alakjait kiméletlenül pusztították el. Még a muszlimok szent kegyeletének emléke, a próféta mecsete előtt, a melynek falai között nyugosznak Mohammed és a két első khalifa tetemei, sem álltak meg. Az arab pogányság megújult harca volt ez a medinai vallás ellen.

Innen aztán délnek indultak Mekka ellen, a hol Abdalláh b. Zubeir, kit hívei nyíltan khalifának kiáltottak ki, a Kába környéken ütötte fel táborát. Míg a harrai ütközetben nyílt mezőn folyt a küzdelem, itt a megerősített várost valóságos ostrom alá kellett fogniok. A muszlimok szent háza ellen fordították hajító eszközeiket. Össze-lövöldözték a Kábát; a fekete kővön látszó repedések e pusztításból valók. Ez ostrom alatt érte Huszein b. Numeir-t, az omajjád sereg hadvezérét, Jezid khalifa halálának híre (nov. 683). E hír megakasztotta mekkai műveletét és megmentette a muszlimok szent városát Medina sorsától.

A hirtelen kimúlt khalifa halála előtt nem gondoskodott arról, hogy legidősebb fiának, Moávijának, a befolyásos körök hódolatát biztosítsa. A régi közjogból az új rendszerbe is átment az a felfogás, hogy még az örökösödés törvényei szerint trónra jutó khalifát is a

hatalom birtokába csakis az intéző körök (mint mondani szokták, «a kötés és oldás embereinek») formaszerinti hódolása (bai'a) helyezi. Ezt nehéz volt kieszközölni. Ebből nagy zavarok keletkeztek a fejtelten birodalomban. Mekka ostromlója most még Abdalláh b. Zubeirt is szívesen megkínálja a khalifasággal, ha az az omajjád ügyvivővel minden érintkezést vissza nem utasít. Nem akar szóba állani oly emberrel, ki a világ legszentebb helyének szorongatására vállal megbízatást, a ki Alláh szentségei ellen intézte dúló fegyverét. A muszlimok közmegegyezésétől, nem az ellenség kínálatától várta a hatalom elnyerését. Syriában pedig most volt alkalom arra, hogy az északi és déli arab törzsek, a keisziták és kelbiták versengése vegyüljön a khalifa székvárosában uralkodó zavarba. Mindkét fél a maga embereit akarta előtérbe tolni. Túlsúlyban a kelbiták voltak. Maga Mekka ostromlója is, ki most Damaskusba sietett, e pártot támogatta. Sikerült is nekik Jezid legidősebb fiát, a 21 éves II. Moáviját khalifául elismertetni (683), ki azonban pár hét múlva meghalt. Halála előtt az igazhitű gyülekezet kezébe adta vissza a khalifaválasztás jogát; nem tudott családjában senkit, kit jó lélekkel utódjául jelölhetett volna.

Ez események nem csekély mértékben gyarapították az ostromlótól felszabadult Arábiában ismét megerősödött Abdalláh b. Zubeir reményét. A beállott fejtelenség között ő volt tulajdonképen az egyedüli biztos pont, melyre a khalifaság jövőjét alapítani lehetett; rövid idő alatt egyre szaporodtak is hívei, Arábián kívül Irákbán és Egyiptomban őt tekintették most a sorra kerülő khalifának; még az omajjádok hagyományos fészkeiben, Syria számos városában is neki hódoltak. Különösen a Keiszita-párt hajolt feléje; míg a kelbiták egyre csak az Omajjád családban kerestek jelöltet. Eleinte a 16 éves Khálidra, Jezid ifjabb fiára gondoltak, egy végtelenül jelentéktelen ifjúra, a kire nézve elég jellemző, hogy az utókor tudatában csakis mint alchimisztárol maradt vissza némi homályos emlékezete.

A lábrakapott zavart az Omajjád család egy másik ága használja fel hatalomvágyának kielégítésére. Az eddigi khalifák az omajjádok Harb ágából (l. a törzstáblát) kerültek ki. Merván, kit már Othmán khalifa történetéből, majd később mint Moávija medinai helytartóját ismerünk, az uralkodó család Abu-l-ászi ágához tartozott. E ravasz és becsvágyó férfiú most magára irányítja a kelbiták figyelmét és sok tárgyalás után el is éri célját, miután a Khálid híveinek mindenféle engedménnyel kedveskedett. Megígérte, hogy nőül veszi Khálid any-

ját, Jezid özvegyét és halála után Khálidra szállítja a khalifaságot. Így az omajjádok pártja 684. június 22-én Mervánt ismerte el khalifának. E méltóság ezentúl a dynastia bukásáig az omajjádok ez ifjabb ágában maradt meg. Az arab történetírók ezentúl *mervánidáknak* is nevezhetik az omajjád-dynastia híveit.

Első dolga volt az új khalifának, hogy a keiszita ellenpártot tegye ártalmatlanná. Ez sikerült is neki; a Damaskustól keletre elterülő Merds Ráhit mezején csapott össze Merván a keisziták kis seregével, melyet húsz napon át ismétlődő csetepaték után egy döntő ütközetben tönkre tett. E győzelem Syria urává tette Mervánt, Egyiptomon kívül azonban a birodalom egyéb tartományaiban Abdalláh ibn Zubeir-t ismerték el khalifának. Mielőtt Merván az ellen-khalifával a harczot az egész vonalon felvehetné volna, felesége Meiszun, Jezid khalifa özvegye, megmérgezte őt, boszúból azért, hogy Merván, ki idejekorán akarta a trónöröklést családjának biztosítani, nem Khálidot, Jezid öcscsét, hanem saját fiát, Abdelmeliket jelölte ki utódjául (apr. 685.)

A Moávija halála után mindenfelé nyilvánuló forradalmi elemek csak most törnek ki vad erővel, midőn Abdelmelik (685—705) ült Moávija uralkodó székébe. Az egész nagy birodalomban lázadás dühöngött. A vallásos és politikai pártok, az apróbb érdekcsoportok, melyek az előző három évtizedben szervezkedtek, mind forrongó helyzetbe ejtik a khalifátus más-más vidékeit. Ott volt első sorban Abdalláh b. Zubeir, kinek több tartományban hódoltak. Ez ellenkhalifán kívül a kháridsiták és siiták az omajjád hatalom megbuktatására törektek. Kelbiták és keisziták versengése dülta fel a híven megmaradt részeknek is belső békéjét. Komolyan volt veszélyeztetve az ifjú mohammedán állam fenmaradása. Abdelmelik, ki a zavaros viszonyok között rendet teremtett, háza legkiválóbb alakjának bizonyult. A siita mozgalom most új alakban nyilvánult. Egy thákifita arab ember Mukhtár, Huszein vére megboszulásának ürügye alatt Ali harmadik fia, Mohammed ibn al-Hanafijja érdekében lázitotta fel a siitákat és valószínű rémuralmat gyakorolt Irákban. Mindenféle szédelgéssel számított fanatizált csapatának felbátorítására. Isteni inspirációkra hivatkozott, melyek őt Huszein boszulójává avatják. Ali székét védő erekléként hordatta körül a táborban csaták idején; a döntő pillanatban gondoskodott róla, hogy galambok röpüljenek fel feje fölé; ezt aztán arra magyarázta, hogy égi angyalok sietnek hívei segítségére. A khalifa katonái a lázadó Mukhtárnak ily eszközökkel egy-

ideig lelkesített seregeitől egy rettenetes csatában vereséget szenvedtek. Az arab történetírók azzal a gyanuperrel élnek, hogy e vereségben része volt a belső pártversengésnek is magában a khalifa táborában és hogy főképen a kesziták árulása volt okozója a Mukhtár diadalának, melynek a syr sereg két leghatalmasabb vezére, Obeidallah és Huszein b. Numeir is áldozatul esett. A keiszita pártnak volt egy elintézetlen ügye. Merds Ráhitért akartak bosszút állni és a szükség pillanatában cserben hagyták vezéreiket. Mukhtár azonban csak rövid ideig örvendhetett e sikerének. Muszab b. Zubeir baszrai helytartó, úgymint a khoraszáni helytartó, Muballab, függetlenül egymástól Kúfa ellen indulván, ostrom alá fogták Mukhtárt; ez hősies küzdelem után fegyverrel kezében elesett (aprilis 687).

Mukhtár bukása egyenlőképpen felszabadította Abdelmeliket és Abdallah b. Zubeirt az uralmukat fenyegető nagy siita veszélytől. E pillanatban ugyanis mindkét khalifa uralkodott még a muszlimok birodalmának más-más részei fölött. A mecsetekben a pénteki szertartás alkalmával nem mindenütt Abdelmelik nevére mondotta az imám a khutbát. Maga Arábia, az iszlám fészke, úgymint a birodalom keleti tartományai, mindenütt tehát, a hol az iszlám pietismusának fészkei voltak, nem egykönnyen hódoltak meg az igazhitűektől gyűlölt Merván ivadékanak. E tartományokban Abdallah b. Zubeirt ismerték el khalifának, bár keleten eléggé haragudtak a fejedelem öcsésére is, Muszabra, ki bátyjának teljhatalmu képviselője volt Irákban.

Hogy tehát Abdelmelik a birodalom legjelentékenyebb tartományaiban elismertetését kívívja, Irák és Arábia felé kellett indítania hadseregét. A kis Tigris partján Meszkin mellett, azon a ponton, melyet az arab geographia *Deir al-Dsáthilik*-nek, azaz a Katholikos klostornak nevez, győzte le (690) Muszab seregét. Irák e döntő csata szerencsés eredménye által ismét az omajjád khalifa birodalmához volt kapcsolva. Nehezebb feladat volt Arábia visszahódítása. Hat hónapi ostromba került Mekka bevétele. Nem volt kikerülhető, hogy úgy mint Jezid idejében, a Kábanak ne szegezzék ostromló eszközeiket és az igazhitűek érzését kiméretlen módon meg ne sértsék. Ez ostrom, a melyet az igazhitű krónikások a szent terület ismételt profanatiójaként jellemeznek, örökös vádként tapad az omajjád hatalom emlékére a kegyes muszlimok lelkületében. Végül a szent város meghódult. Arábia khalifája, Abdallah, Mekka falain hősiesen elesett. Nem volt most már ellenkhalifa Abdelmelik ellenében. S midőn még ugyanaz évben Khoraszán tartományában is lecsendesítették az omaj-

jádok ellen nyilvánuló ellenszegülést, az évet az egyesülés évének (ám al-dsemá'a) nevezhették el. A Moávija birodalma ismét egy uralgó kezében volt.

Nem szűnt meg azonban a belső nyugtalanság, melyet a népeség folyton lázongó eleme: a kháridsiták mindenfelé okoztak. Ezek most *Náfi b. Asrak* vezetése alatt folytatták portyázásaikat. Minden rendes állami hatalomnak, akár az Abdelmelik, akár az Abdalláhnak, vakmerően ellenszegültek. A saját izlésük szerint teljesen demokrata államformát akartak. Még az ellenkhalifa legyőzése előtt volt velük dolga Transoxania helytartójának. Most Abdelmelik nagy hadvezérét Haddsáds b. Juszufot, ki csak az imént szerezte babérjait az arabiai hadjáratban, küldte Irákba, hogy a kháridsita lázadóktól feldúlt tartományban, ugymint az onnan keletre fekvő részekben a rendet helyreállítsa.

Haddsáds az omajjád korszak legkimagaslóbb államférfiúi alakja. A Thakif törzsből származó szegény arab ember volt, ki mint szerény iskolamester kezdte nyilvános pályáját. Nem osztozkodott arabiai környezetének vallásos buzgalmában és az omajjád hadsereghez szegődött. Erélyességéről és bátorságáról már jól ismerték, midőn őt Abdelmelik Arábiába küldötte az Abdalláh elleni harcra; az ellenkhalifa leverése után még itt maradt, hogy Abdalláhnak netán még nyugtalanító híveit féken tartsa. Innen a khalifa Irákba hívta helytartónak; mint ilyennek a birodalom egész keleti részére is kiterjedt hatásköre. Ő nevezte ki az alatta álló keleti tartományok számára a helytartókat. Idővel a khalifa teljhatalmu alkirályává emelkedett. Haddsáds igazi képmása volt Zijádnak; ugyanazon feladat várt rá most, mint hajdan Moávija uralma hatalmas képviselőjének ugyanezen a vidéken. Csakhogy Haddsáds, kinek emléke az iszlám évlapján mint a legfélelmetesebb zsarnokok egyike van megörökítve, még rémitőbb kegyetlenséggel dühöngött nemcsak a nyílt lázadók, hanem bármily egyén ellen, kit Kúfa városában körüljáró lictorai és kémei mint a kormány szempontjából gyanús vagy megbízhatatlan embert jelentettek fel. Mai napig fennmaradt bemutatkozó pénteki szónoklata, melyben nagy ékesszólással fejtette ki kíméletlen kormányprogramját. Telve is voltak Kúfa tömlöczei az ő uralkodása alatt; 120.000-re teszik azok számát, kiket helytartóságának ideje alatt kivégeztetett. Ő volt azzal megbizva, hogy minden alida kísérletet csirájában elfojtsa, s hogy a rá bizott tartományban nyugtalanító kháridsita csapatokat kiirtsa. 695—704-ig a legvadabb khári-

dsita vezérekkel verekedett meg; legyőzte Katarit, ki Farsz tartományát lázitotta fel, Szálih b. Muszarrikhot, Sebib b. Jezidet, kik Mesopotámia népének hirdették a kháridsita tanokat; Szidsisztán és Khúzsztán tartományokban a khalifa ellen fellázadt Abderrahmán b. Asathnak, ki ezelőtt a khalifának szolgált mint hadvezér, hosszan tartó lázadását verte le; a hol csak a khalifátus ellenségei mutatkoztak, vérontástól vissza nem riadva, megjelent, hogy Abdelmelik tekintélyét helyreállítsa. Legtöbb munkát adott neki a nyugtalan-ságra hajlandó Irák, mely vegyes lakosságánál és a sok pietista elemnél fogva, mely itt megtelepedett, soha sem békült ki az omajjád rendszerrel a legnehezebben volt fegyelmezhető.

Haddszádsnak az a jó gondolata volt, hogy az Euphrates és Tigris összekötő csatorna mellett egy katonai szállásnak rendelt új várost alapított, *Vászil*-ot. Az új város fekvésénél fogva alkalmas volt arra, hogy onnan szemmel tartsa egész Irák mozgalmait és az ottan elszállásolt katonaságot elég gyorsasággal vesse bármely gyanus mozgalom tűzhelyére.

Ily háborús viszonyok között a khalifa csak kevés figyelmet fordíthatott a görög határ felé. Leontius 686-ban a muszlimoktól elfoglalt Arméniába vihette a byzáncai seregeket, s onnan egészen a Káspi-tengerig terjedő területből kiűzhette a muszlimokat. Miután a belső béke helyreállt, 693-tól kezdve Mohammed, a khalifa öccse, az elhódított területek visszafoglalására gondolhatott; 703-ban a keresztényektől megszállt tartományok nagy része ismét a muszlimok kezében van.

Nagy nehézséget okozott az afrikai birtok megtartása, a hol egyrészt a byzánziak némely a muszlimoktól meghódított területet visszafoglaltak, másrészt a szabadságukra féltékeny berber törzsek semmi módon nem akartak az iszlám jármába bele törödni. Sem az idegen vallás, sem az idegen uralom nem volt a régi hagyományaik mellett makacsan kitartó törzsek inyére. Most az Auras hegységben egy prófétanője (Káhina) támadt a berbereknek, ki nemzetét maga köré gyűjté és a berber törzseket az arab uralom és az iszlám ellen feltűzelte. Az afrikai tartomány szemmel tartása az egyiptomi helytartó dolga volt; ez idő szerint Abdalaziz-é, a khalifa öccsége. Ez Haszan b. Nómán hadvezért 40.000 katonával küldte Afrikába. Haszan Karthago területén szárazon és vizen győzelmet aratott a byzánziak fölött. Sokkal több nehézséget okozott a Káhina ellenállásának a megtörése, ki kétségbeesett harcot folytatott az arabok

óriási seregei ellen. Haszant egy véres csatában legyőzte és a nagy Syrtis felé vetette vissza. Pusztává tette az egész területet, melyen az arabok előrehaladtak; ezalatt a hegyek közül intézte váratlan támadásait az ellenség ellen. Végre a berberék közt kitört egyenletlenség lehetetlenné tette további ellenállását. Kényszerítve volt saját fiait Haszan táborába küldeni, hogy ott az iszlámot felvegyék. Ő maga seregeinek elpusztulása után az Auras hegység egy kútja mellett találta halálát, melyet még soká a «Káhina kútjának» neveztek.

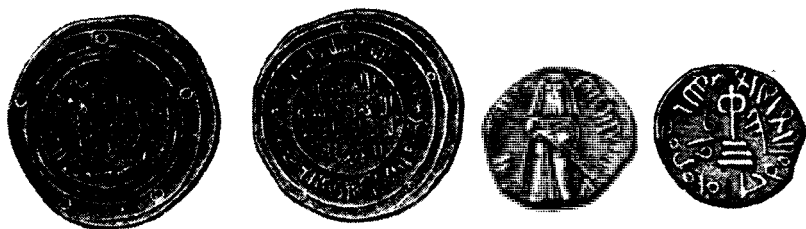
Haszan nem végezhetette be afrikai művét, melyet oly dicsőséggel kezdett meg. Abdalaziz visszahívta őt és helyében Músa b. Nuszeir-t bízta meg Haszan nagy eredményeinek kihasználásával. Músa, már most a berberséggel is kiegészítvén hadseregét, győzelmi utját egészen az Atlanti-tengerig terjesztette ki. A régi Numidia és Mauretania egészen Tangerig most lett muszlim területté; délfelé egészen Szidsilmászaiig vitte az iszlám fegyverét. E hódítások csak Abdelmelik utódjának uralkodása alatt fejeztettek be. (696—709.)

Így sikerült, Abdelmelik 20 éves uralkodása alatt, melynek első hét évében még Abdallahval osztotta meg a khalifaságot, az iszlám birodalmának egységét helyreállítani, határait kiterjeszteni. Szerencsés tapintatot mutatott a khalifa azon versengések kiegyenlítésében, melyek az ő uralkodása alatt is a kelbiták és keisziták között folytak és az omajjád korszak alatt soha meg sem szüntek. Bár ő maga a keiszitákhoz húzott és ezeknek kedvezett, Haddsáds is e párthoz tartozott, — jól értett hozzá, hogy a két párt között az egyensúlyt fentartsa.

A külső háborukban és a belső zavarok leverésében elért sikereit nagy államférfiúi belátásának köszönhette, melylyel hadvezéreit és helytartóit kiszemelte. Mohallab, de különösen Haddsáds, kiket az igazhitűek az iszlám ostorainak tekintenek, azon vérengzés miatt, melyet az omajjád ügy érdekében az igazhitű elégületlenek ellen elkövettek, bármily kifogás alá essék is eljárásuk az iszlám pietistikus szempontjából, valódi megmentői voltak az iszlám világbirodalmának.

Abdelmelik a nagy harczok között, melyek uralkodásának egész idejét kitöltötték, nem feledkezett meg birodalma belső felvirágoztatásáról sem. Pártolója volt a művészeteknek. Kora költőinek bőkezű mæcenása volt. Az omajjádok alatt virágzásnak induló mecsetépítési mozgalom is először az ő uralma alatt érvényesül. Ő alkotta meg Jeruzsálemben görög építők segítségével a «Sziklakupolya» (kubbat

al-szakhra) név alatt ismert diszes mecsetet a bibliai Mória hegyen. Szemben az igazhító tulzókkal, kik az omajjád uralomnak esküdt ellenségei voltak, gondja volt rá, hogy a vallásos élet támogatását ily művekkel bizonyítsa be. A belső közigazgatás rendezésére is nagy figyelmet fordított. Legemlékezetesebb reformja a pénzügy rendezése. Az ő uralkodásáig a görög és perzsa pénzeket használták az iszlám birodalmában; csak arab felírásokat verettek a régi pénzekre, melyeken a görög császár vagy szaszanida király arczképe és jelvényei mellett a pénzeken szokásos keránmondatok és egyéb arab formulák láthatók. Abdelmelik tiszta arab pénzeket veretett és egységes pénzrendszerrel helyettesítette az eddig divott vegyes pénzlábakat. Egyáltalán a nemzetiségek széthúzó törekvései ellenében arabosította a belső administrációt is, és véget vetett a közigazgatás több nyelvüsi-

Abdelmelik dirhemje és ráspenzo.

gének. Uralkodása alatt jutott csak teljes érvényre az omajjád rendszer egyik kimagasló mozzanata: az arab faj szellemi hegemoniája az iszlámban.

A hódítások számos idegen elemet kebeleztek volt be az iszlám társadalmába. Ez idegen elemek megtalálták az utat arra, hogy az uralkodó faj mellett egyenlő joguaknak tekintsék őket. Az iszlámra áttérve, lemondtak eredeti nemzetiségükről. Mint *maulá*-k egy-egy tősgyökeres arab család kötelékébe léptek és ennek jogait élvezték. Az iszlám egyenlőségi taná kedvezett nemcsak az arab társadalomba való beolvadásuknak, hanem annak is, hogy az uralkodó körben teljes elismerést élvezzenek. Minthogy nemzetük nagy művelődési hagyományaival, ugymint személyes képességükkel felülmúlták a csak az imént sivatagaikból világhódításra kelt nyers és műveletlen arabokat, az uralkodó faj azon veszélynek volt kitéve, hogy — a mint ezt az iszlám későbbi története tényleg be is bizonyította — a *maulá*-elem minden téren kiszorítsa az arabokat, az állami életben

éppen úgy mint a szellemi érvényesülésben. Már az omajjád uralkodás kezdetén mutatkoztak annak jelei, hogy a perzsákból lett új-mohammedánok az iszlám arab jellegét veszélyeztetik.

Mindent elkövettek ennek elhárítására Haddsáds erélye a lázadó elemek elnyomásán kívül főleg még a túlkapó *maulá*-elem visszaszorítására irányult. Sokszor volt alkalma fészkelődéseit szigorú intézkedésekkel megfékezni. Az Abdelmelik uralkodása alatt helyreállított egységes mohammedán állam egyúttal arab nemzeti intézményé domborodott ki.

Abdelmelik a khalifa méltóságát az omajjádok Merván-ágának biztosította. Nagyon jelentékeny uralkodó volt közöttük Abdelmelik fia, *I. Velid*, ki a khalifátus hódító útját keleti határain túl folytatta. Uralkodása Európa történetében is emlékezetessé vált. Velid uralkodása alatt lépik át a mohammedánok hadseregei az Afrikát Európától elválasztó tengerszorost.

E hódításaiban hős hadvezérek álltak rendelkezésére. Államférfiui nagy belátását bizonyítja, hogy atyja nagy tanácsadóját, Haddsádot teljes hatalommal meghagyta a keleti tartományok kormányzójának. Ezentul is ő intézkedik a keleti helytartóságok betöltése körül; ő mozgatja a birodalom legfontosabb tartományainak politikáját. Vezére, Koteiba b. Muszlim, kit Haddsáds Khoraszán helytartójává nevezett ki, már Abdelmelik uralkodása alatt betör a törökök országába és meghódítja Tokhárisztánt. Velid alatt folytatja hódító hadjáratát, visszafoglalja a régebb hódításokból elszakadt területeket, átlépi a Jaxartest, behatol Fergánába és Sásba (Taskent), egész Turkesztánt Kasgárig a khalifaság hatalmába veszi. Teljes diadallal küzdöttek a trónvillongások által gyengített Byzancz ellen. Itt a khalifa öccse Maszlama, majd fia Abbász szerzik első babérait. Amaz Kis-ázsiaába hatolt, Kappadokiában győzelmet arat a görögök fölött, és Tyanát hódolásra kényszeríti (707). Innen Arménián és Adzerbaidzánon (Atropatene) keresztül a Káspi-tenger felé indul és az erős Derbendet (Báb al-abwáb) veti alá az iszlámnak. Abbász Pisidiába és Ciliciába hatol, a görögöktől visszafoglalt Tarsost ismét az iszlám hatalmába ejti.

Mohammed b. Kászim ezalatt délkelet felé viszi az iszlám fegyvereit, átlép az Induson és diadalmasan halad elő Multánig. Az iszlámnak ez időtől kezdve vannak indiai tartományai.

A hódítások legfényesebb mozzanatait azonban az afrikai diadalok és ezekkel kapcsolatban a spanyol hadjárat alkotják. Az

afrikai hódításnak határt szabott a byzancziak hatalmában megmaradt Ceuta vára, melynek Julianus Comes volt a kormányzója. A nyugati góthok uralma alatt álló Spanyolország nyugalmát ez időben belső zavarok forgatták fel. Roderich, góth herceg Witika királyt megfosztotta trónjától, minek polgárháború lett a következménye. Julianus gróf, kinek oka volt Roderichra neheztelni, a Witika gyermekeinek pártját támogatta, az arabokkal szövetséget kötött és lehetővé tette nekik, hogy a spanyol parton kikössenek. 711. áprilisban és májusban Tárik arab hadvezér, Músza egy felszabadított rabszolgája, kit a hadvezér e vállalattal, melynek nagy arányait előre nem látta, megbízott, 5000 főnyi hadsereggel déli Spanyolország három pontját foglalta el. A mai Gibraltárban, mely e foglalástól vette nevét (Gebel Tárik, Tárik sziklája), üti fel táborát, a honnan

Músza b. Nuszair repenze.

Arab aranypéncz Spanyolországban.

Kr. u. 717. évből.

Julianustól segítve, az országba betör. Spanyolország lakosságának a góthok kemény uralma alatt elnyomott elemei, úgy mint hajdan Egyiptom lakossága, szívesen látják az idegen hadsereget, melynek előrehaladása felszabadulással kecsegteti őket a góthok nyomasztó igája alól. Xeres de la Frontera mellett nyolcz napi csatában (július 19—26) dőlt el a góth uralom sorsa. Az arabok Roderich serege túlnyomó számerejének ellenére számos vereség után végre legyőzték a hősiesen küzdő, de minden oldalról hűtlenségtől körülvett Roderichet, a góthok utolsó királyát, ki ez ütközetből nyomtalanul eltűnt. A Xeres de la Frontera melletti győzelem alapította meg az arabok uralmát Spanyolországban; 1492-ig maradnak meg a muszlimok Spanyolországban. Hatalmas khalifaságot, nagy kulturát teremtenek ez országban, míg a közöttük lábra kapó egyenetlenségek következtében hatalmuk fel nem bomlik és utolsó maradékukat vissza nem kergetik Afrikába, a honnan Músza seregei a pyrenæi félsziget meghódítására indultak vala.

A xeres-i csatát az Ecija melletti győzelmes ütközet követte; innen Toledo és Cordova felé haladnak. Tárik győzelmeinek hírére

Múza b. Nuszeir, kiben alvezérnek mesés sikerei féltékenységet ébresztettek, maga is a diadalok színhelyére siet, hogy Tárik hódításait kiegészítse. A győző alvezért, kit túlkapásokkal vádolt, lánczra vereti és már most maga és fia Abdalaziz, folytatják a diadalokban gazdag hadjáratot. Észak felé egészen Saragossáig haladnak előre; csak a baszkoktól lakott vidék meghódítását nem kísérik meg; délkeleten Theudemir herczeg ellenállását megtörik; kevés nehézséggel elfoglalják a félsziget nyugati részét. Csak kevés kerülete maradt az országnak, mely függetlenségét az arab és berber hódító seregek elől tartósan megvédehette. Spanyolország meghódolt a muszlim fegyvereknek.

Diadalai között találta Múzákat a khalifa visszahívó rendelete. Mindenféle vád és gyanúsítás előzte meg visszatérését. Belejátszott a kelbiták és keisziták versengése is. Damaskusban ez idő szerint, már Abdelmelik óta, az utóbbiak pártja volt túlsúlyban; Múza a kelbitákhoz tartozott. Kezdetől fogva annak hírében is állott, hogy nyilvános tevékenységében a maga zsebére is dolgozik, s nem híven kezeli a kezén megforduló értékeket. Aztán a Tárikkal való méltatlan elbánás is gyanut ébresztett; Tárikot a khalifa rendeletére a rablánczok alól fel kellett szabadítani Múzának. Damaskusban attól is féltek, hogy a győző hadvezér a központtól tenger által elválasztott új tartományban a khalifától független fejedelemséget alkot. Mesés kincsekkel és nagyszámú foglyokkal vonult be Múza a khalifa székvarosába. De már nem volt módjában a khalifa elé állni, hogy az ellene terjesztett vádak alól igazolja magát; Velid nagy betegen utolsó óráit élte; 715. februárban meghalt.

Velid utóda, a kelbita párthoz tartozó Szuléimán, kibe Múza reményét helyezte, nem kimélte a diadalmas hadvezért. Rosszúl bánt vele és kemény büntetésekben marasztalta el; arról is gondoskodott, hogy Múzának Spanyolországban visszamaradt fiai, nevezetesen a hódításokban részes Abdalaziz, az új tartományban el ne hatalmasodhassanak. Új helytartót küldött Kairavánba, mely helytartói szék-től függött egyelőre az európai tartomány is. Ezzel Múza fiait elfogatta; Abdalazizt nemsokára elégedetlen arabok gyilkolják meg. Maga Múza alig egy évvel élte túl a rajta elkövetett méltatlanságot.

Így tehát Velid nevéhez vannak kapcsolva Omar óta az iszlám legdicsebb hódításai a legszélsőbb Keleten és a legtávolibb Nyugaton. Az állam belső felvirágoztatását tekintve, az ő uralma jelzi az omajjád időszak fénykorát. Nagyban folytatja atyjának művét.

Ő volt a legelső khalifa, ki a nép oktatására intézeteket alkotott, kórházakat is alapított, és fényes épületekkel a diszes Damaskusban és az ország más részein a mór építési művészet kifejtéséhez hozzájárult. Legnevezetesebb alkotása az 1893-iki tűzvész által ismét elpusztult *Omajjádok mecsete* Damaskusban. Ezen már régi időben a pogány vallásnak szolgáló, később a keresztyénség által Szt. János székesegyházává átalakított nagyszerű imaház felét Omar Damaskus meghódítása után a mohammedán-cultus számára foglalta le. Velid már uralkodása legelső idejében a templomnak a keresztyének kezében megmaradt felét ezektől megváltotta és az egészből pazar pénzköltségen azt a fényes mecsetet alkotta, mely évszázadokon át a syriai iszlám büszkesége és az omajjádok dicsőségének híradója volt.

A férfikora virágában elhalt Velidot, atyja Abdelmelik rendelkezése szerint öccse Szuleimán követte az uralkodásban (715—717). E khalifa nem volt annyira ügyes, hogy a keisziták és kelbiták közötti versengést atyja bölcseségével kiegyenlítse és hogy az államtól e belső pártharcznak, mely az omajjád hatalom elgyengülését siettetete, vészes következményeit elhárítsa. Ő alatta a kelbitaké a hatalom; már elődje korában is nyílt bizonyítékát adta Szuleimán annak, hogy a lábra kapott keisziták megalázásába szívesen beleegyeznek. Míg keiszita elődei a bölcs belátású Haddsáds tanácsára a magas állami állásokból az ellenpart néhány kiváló emberének is juttattak, Szuleimán alatt a kelbita párturalom a legtürelmetlenebb alakban érvényesül. A távol keleten tört ki a harc. Kuteiba, Khoraszán meghódítója és helytartója, Mohammed b. Kászim, ki annyi dicsőséget szerzett távol Indiában a mohammedán fegyvernek, mint keiszita emberek, kik Haddsádsnak köszönték befolyásukat, most háttérbe szorulnak a pazar és fényűző kelbita Jezid b. Mohalleb elől, kinek zsaroló kormányzása Khoraszánban nagy elégtelenséget idézett elő.

Szuleimán rövid uralkodásának azonban volt egy kimagasló nagy eszméje is: Konstantinápoly meghódítása, melyet elődei több ízben sikertelenül kíséreltek meg. Testvérére Maszlamára, ki már Velid alatt a byzanci hadjárat fővezére volt, bizta e nagy feladat megoldását. 716-ban Maszlama Kisázsiából, melyben most erősen állott az iszlám uralma, Byzáncz ostromlására indult. A görög császárság fővárosát, mind fekvése, mind védelmezőinek hadi mestersege keményellenállásra tették képessé, míg az ostromlók tábora az élelmezés hiánya és az ennek következtében beállott betegség miatt mindin-

kább kétséges helyzetbe jutott. Több havi ostrom után bizonyossá vált, hogy nem teljesülhet a khalifa kívánsága. Szuleimánt, ki a dözsölésben és érzéki élvezetekben mértéket nem ismert, túlhajtott életmódja korán vitte a sirba. Utódjául unokatestvérét Omart nevezte ki, Abdalaziz fiát, ki bátyja Abdelmelik alatt Egyiptom helytartója volt.

Omar Velid alatt (706—712) az omajjád dynastiát Medinában, mint ennek helytartója, volt hivatva képviselni. E hivatásában Omar, kit omajjád testvéreitől amugy is mély vallásos kegyelet különböztetett meg, a medinai jámbor körökkel benső érintkezést folytatott. Lelkének hajlandósága az omajjádok szellemével kerek ellentétben álló politikai irányba terelték őt. Kiméletesen bánt el azon jámbor férfiakkal, kiket Haddsáds azért, mert nem igen szerették az omajjád uralmat, forradalmi emberekként üldözött. Ezért a hatalmas iráki kormányzó nógatására hat évi működés után Omart visszahívták Arábiából, a hol az elégületlen jámborok kibékítéséhez oly nagy mértékben hozzájárult.

E szellemet juttatta most érvényre, midőn Szuleimán hirtelen elhalálozása után, melyet a háttérbe szorított omajjád nagyok a betegeskedő emberre gyakorolt pietista befolyásnak tulajdonítottak, az uralkodás élére jutott. A jámbor mohammedán közvélemény, mely az omajjád korszakot az istentelenség és jogtalanság uralmának bélyegzi, azt a három évet (717—720), melyek alatt II. Omar ült a khalifák trónján, ez általános ítéletből kivieszi.

Tényleg II. Omar ellentétbe helyezkedik minden eddigi elődjével; elítéli az omajjád kormányzás módját, céljait és eszközeit, s nagy névtársa, I. Omar uralkodásának szellemét tüzi ki a saját kormányzása programjául. Kevés érzéke van a keisziták és kelbiták pártversengése iránt; egyáltalán nem törődik vele. Mohammed hirdetése értelmében nem ismer törzskülönbséget, mely a pogányság szellemében gyökerezik. Igazi híve a próféta mondásának hogy: «közöttetek a legnemesebb az, ki a legistenfélőbb». II. Omar a hat évtized óta háttérbe szorult *szunnát* akarja helyreállítani a lábra kapott önkény ellenében: a szunnát a közigazgatásban és a mindennapi életben, a palotákban és a kunyhókban. Mert bizony nagyon különböztek a damaskusi udvar viszonyai azon környezettől, melyben a próféta közvetlen utódai Medinában kormányozták az igazhitűek ügyeit. Az új khalifák helytartói is más szellemben s más törvények szerint kormányozták a távoli tartományokban, semmint azon

utasítások szerint, a melyekkel I. Omar a tartományokba kiküldött ügyvivőit ellátta volt.

I. Omar nem akart egyéb lenni mint *Emir al-náminin*, «az igazhitűek vezére», parancsolója, választott első tisztviselője az igazhitűek gyülekezetének. Az omajjádok, és ezt már Moávija kétségtelenül kifejezésre hozta, királyi méltósággal óhajtottak tündökölni; ha legyőzték a görög császárt, trónjától megfosztották a perzsa királyt, csak nem lehettek náluknál kisebb urak.

Méltóságuk kimutatására már most valóságos udvari életet teremtenek maguk körül. Megszűnik az a polgári közvetlenség, melyel a megelőző korszakban a khalifa a legutolsó alattvalójával érintkezett. Már Moávija damaskusi fényűző palotájában udvari tisztviselőket alkalmaz, nevezetesen a *hádsibot*, ki a kihallgató terem bejáratát őrzi és élénk ellentétben a mindenek számára hozzáférhető elődeivel, a közönséget visszatartja az uralkodótól. Udvari költőkkel, énekesekkel és énekesnőkkel népesítik be Damaskus fényes királyi udvarát. Midőn a mecsetben megjelennek, Damaskus híres Omajjád-mecsetében, nem akarják ájtatosságukat a nép szemeláttára végezni, mint elődeik; egy páholszerű fülkét kerítettnek külön a maguk számára. Ha kijárnak, testőröktől vétetik magukat körül. A nagyszerű viszonyoknak megfelelnek a paloták is, melyeket maguknak és magas tisztviselőiknek építtetnek. E törekvéssel kapcsolatos az építészet fejlődése e korszakban.

A közigazgatás rendszere is tetemesen fejlődik uralkodásuk alatt. Tíz helytartóságra oszlik a nagy birodalom; a helytartók területei apróbb kerületekre oszlanak, a helytartók alatt álló és nekik felelős tisztviselők (*præfectusok*) kormányzatával. A közigazgatástól elválasztják az igazságszolgáltatást. A helytartók és kerületi helyetteseik mellé külön bírákat (*kádi*) neveznek ki. Azonkívül az adóügyet is külön, a helytartó alatt működő kezelőkre bízzák. Már Moávija szervezi a pecsétek divánját, egy állami kancelláriát, mely a központi kormánytól kiinduló összes rendeleteket nyilvántartja és hitelesíti. Egy külön divánt állít fel a földadó (*kharáds*) igazgatására. Ugyanő szervezi a postaszolgálatot is a birodalom legtávolabbi részeiben; a *barid*-et (a *veredus*-ból származó e szóval nevezik ez idegenből átvett intézményt) első sorban az állami levelezés eszközlése szempontjából szervezi, azért, hogy a patriarkhális korszak hosszadalmas eljárásán segítsen, mely minden híradás számára külön futárt igényelt; ez intézmény egyúttal arra is szolgált, hogy a legtávolabbi helységek eseményeiről elég

gyorsan értesüljön a khalifa. A központi kormányzást ő maga tartotta kezében. A kormányzati ágak ügykörökre való felosztását az omajjád khalifa még nem ismerte. Az irás és számadás teendőiben eleinte még a hódított elemekre szorultak az arab uralkodók; a görögökre, perzsákra Syriában és Mesopotámiában, a koptokra Egyiptomban. Eleinte az idegen nyelveket is használták a közigazgatás némely ágában. Csak Abdelmelik, ki az idegen pénzek helyett is legelőször vevett tiszta arab feliratuakat, arabosította végleg a hivatalos eljárást.

Nagyon súlyos azonban a közigazgatás erkölcsi állása. A kormányzat rendszere alkalmat szolgáltat arra, hogy a különben erélyes, az állam hatalmát minden téren előmozdító és hódításaikkal gyarapító helytartók, saját személyes érdekükről ne feledkezzenek meg és anyagi meggazdagodásukról gondoskodhassanak. Már Moávija eltörli Omar azon intézkedését, hogy a hódított tartományokban megtelepedő harcosok földbirtokot ne szerezhessenek. Sőt a khalifák ezentúl hadvezéreiket és helytartóikat földbirtokkal dúsan megajándékozzák a hódított tartományokban; a legtöbb esetben nagy területeket hűbérjóságokul helyeznek önálló rendelkezésük alá. Ezen intézkedések a letelepedő arabok társadalmi és gazdasági szervezetét gyökerestől megváltoztatják — a katonákból nagybirtokosok lesznek; de az ősi javaikból kizavart lakossággal szemben bitorlással és jogfosztással is jártak.

A patriarkhális időkhöz hasonlítva romlás állott be az adóügy dolgában, melyet I. Omar oly lelkiismeretesen szabályozott vala. A helytartókat nagy hatalommal ruházták fel; ennek arányában növekedett önkényes eljárásuk is. Az adóbehajtás valóságos zsarolássá vált az önkénykedő helytartók és közegek kezében. A népesség adóképessége a szüntelen háborúk és lázadások alatt lényegesen alább szállt; a hadviselési költségek ugyanazon arányban emelkedtek. A tisztviselők nem alkalmazkodtak az Omartól megállapított adókulcshoz. Az első khalifák jogra és méltányosságra alapított intézkedései teljesen dugába dőltek.

Alaposan felbomlott a *dsizja* ügye. A más vallásúak tömegesen tódultak az iszlám körébe, melynek felvételével sok előny nyílt számukra. Az iszlám alaptörvénye szerint az iszlamba való belépéssel felszabadultak volna a *dsizja*-adó alól. A kormányzók világi gondolkodásánál és a vallás ügye iránt tanusított közönyösségüknél fogva, nem helyeztek nagy súlyt a mohammedán gyülekezet gyarapodására. Az ő korszakukban például a parszi vallás háborítat-

lanul fenmarad a régi Iránban. Jobban szerették a telt állampénztárt, mint a zsúfolt mecseteket. Az iszlám birodalmának győzelmes vezérei meg is találtak ijedni, ha a zsidók és keresztyének, minden külső kényszer nélkül, önként özönlöttek a győzők táborába, az üdvözülés elé. Az iszlámot gyarapító minden lélek számokban kifejezhető veszteséget jelentett ugyanis a fiscus szempontjából.

Ezért az Omajjádok nem is ragaszkodtak a vallástörvényhez, a mennyiben a dszija fizetése alól nem mentették fel az áttérőket, sőt minden idegen származásútól megkövetelték, akár mohammedán, akár *könyvbirtokos*; elengedését az arab származástól tették függővé. Ez megfelelt azon arab szempontnak, melyet különösen Abdelmelik érvényesített; de mélyen sujtotta a maulá-elem egyenjogságát.

A közügy ily világias, az iszlám intézményeinek kereken ellentmondó kezelését óhajtotta megszüntetni most II. Omar. Lehetőleg helyre akarta állítani az I. Omartól felállított szabályokat; véget vetni a helytartók kormányzatában elharapódzott jogtalanságnak, önkénynek és zsarolásnak. Nagy ügyet vetett különösen arra, hogy az iszlámra való áttérésnek meg legyen a foganatja az adófizetés dolgában is, bármily érzékenyen sujtsa is az állampénztárt az iszlám ez alaptörvényének betűszerinti érvényesítése. Egy helytartója egyszer a következő jelentést küldte a khalifának: «Ha a dolgok ekkép folytatódnak, az összes más vallásúak az iszlámra térnek és így mi az egész jövedelemtől elesünk, a mit azelőtt adójukkal az államkincstárnak hajtottak.» A khalifa pedig a legközelebbi beriddel a következő üzenetet küldé elégtelen helytartójának: «Semminek sem örülnék inkább, mint ha az összes más vallásúak az igaz hitre átlépnének. A mi pedig az állam kincstárát illeti, hát tudd meg, hogy Alláh Mohammedet profétának, nem pedig adószedőnek küldte az emberek közé.»

S ugyanazon szellemben a közigazgatás egyéb ágaira is következetesen óhajtja alkalmazni azon rendszabályokat, melyeket az ő iszlám felfogásától áthatva I. Omar alkotott. Vallásos hajlamait tükrözi az udvar környezete is. Nem énekesek és költők, elmés szellemek vannak a khalifa környezetében, hanem a vallás emberei, a régebben számüzött tudós theologusok és ájtatos emberek. Véget vet a damaskusi udvar fényezésének, melyet a nép adófillérei jogtalan elidegenítésének tart. Még a vallásos czélokra fordított pompát is helyteleníti. Ha tovább él a khalifa, az Omajjád-mecsetet megfosztja díszétől, melyet nem tudott összeegyeztetni a patriarkhális idők cultusának egyszerűségével.

A jámbor khalifa administratív intézkedései nagy veszélylyel jártak az állam pénzügyeire. Rendeletei, melyeket a patriarkhális idők hagyományaiból merített, csakis ez idők viszonyaira voltak alkalmazhatók. A nagy omajjád khalifák alatt kifejlődött nagyszabású állami élet, az évtizedeken át meghonosodott és egykönnyen vissza nem reformálható közigazgatási rend nem voltak fentarthatók azon állami bevételek nélkül, melyeket II. Omar most mint a szunnával ellenkezőket, más alapra óhajtott fektetni. S tényleg a helytartók egyre csak arról panaszkodtak, hogy a legjövendőlegőbb tartományok pénztárai üresek és hogy nem bírnak eleget tenni az állam leg-sürgősebb igényeinek.

Még sokkal élesebb ellentét állt elő II. Omar politikai elvei és az Omajjádok eddigi eljárása között. Moávija, Abdelmelik, Haddszásd úgy bántak el a siitákkal és kháridsitákkal, mint a vallás és az állam ellenségeivel; irtó háborút viseltek ellenük. Moávija óta Ali emlékét a mecsetekben nyilvánosan kiátkozták. Az omajjád elveken felépült gondolkodás szerint Kerbela napja, az alida rebellisek kiirtása, az iszlám életére üdvös esemény volt. Arra szoktatták a népet, hogy az Omajjádok ellenségeit a vallás ellenségeinek tekintse.

II. Omar egészen mást tanult Medinában. A próféta családjának emlékét szent kegyelettel őrizte lelkében; Kerbela áldozatai marttyrok voltak; a próféta ivadékainak üldözése az igaz mohammedán vallással össze nem fér; az állam biztonsága nem alapítható ily érzületre. Megszüntette Ali elátkozását a szószékeken. A ki a patriarkhális korszak felfogását akarta a politikában is érvényre emelni, a kháridsitákat sem nézhette gonosztevőknek, kik a jogos khalifaság ellen lázítják a népet. Hiszen a kháridsiták csak azon alapot akarták fentartani, a melyen Abu Bekr és Omar jutottak a khalifa trónjára. Már pedig az Omajjádok alatt meggyökeresedett örökösödési rendszer, a mely a választó nép közakarátát teljesen félretolta, a régi szunnával, melyet II. Omar tűzött zászlajára, egyáltalán nem egyezett.

E khalifa politikája tehát végeredményében nem vezetett volna egyébre, mint összeomlására azon nagy állami épületnek, melyet Abdelmelik és Haddszásd véres harcokkal és küzdelmekkel erősítettek meg. Eltávolította a kormányzattól azokat a férfiakat, kik a régi szellem képviselői voltak. Jezid b. Mohallebet, Khoraszán helytartóját, az omajjád politika ez idő szerinti végrehajtóját a keleti tartományokban, börtönre vettette Damaskusban. Mindenfelé a birodalomban a siita és kháridsita bujtotatók szabadabban emelhették fejüket.

II. Omar alatt indul meg «a próféta családja»-nak jogaiért az a belső mozgalom, mely harmincz évvel később már odáig megérett, hogy az omajjád dynastia végső elbukását idézze elő.

Bármennyire dicsőítik tehát a vallásos és erkölcsi szempont szószóloi II. Omar rövid uralkodását — a «jó úton induló» négy első khalifa mellé mint ötödiket, az ő nevét függesztették; sokan mint az epedve várt «Megváltót» ünnepezték, — a gyakorlati politika igényei szempontjából károsnak, az államot felbontó elméletnek ítélték azon rendszert, melyet uralkodóvá akart tenni. Leginkább az Abdelmelik ivadékai, kik II. Omar trónrajutásával amúgy is sérelmet láttak az ő hagyományos jogaikon, duzzogtak az Omajjádok művének leron-tója ellen. Azt mondják, hogy Omar nem természetes halállal múlt ki (720 februárban).

Csak négy évig uralkodik utána II. Jezid, Abdelmelik fia (720—724). Ismét szabadon fejlődhetett a két törzspárt közötti versengés. A khalifa neje Haddszádnak volt rokona; ez a keisziták uralmát jelentette. Már most Jezid b. Mohallebet és családját nem a vallás czimén üldözik és börtönözik be, hanem azért, mert a kelbita pártnak voltak támaszai. Jezid erre lázadással felelt; a párttűtő helytartót Maszlama Kúfa mellett valóságos ütközetben győzte le, a melyben Jezid elesett. Az állami fegyelemnek II. Omar elnéző uralma következtében beálló lazulása most a központtól távoleső keleti tartományokban mindinkább jelentkezik.

II. Jezid halála után testvérének, Hisámnak csaknem két évtizedre (724—743) terjedő uralkodását is belső pártzavarok és a tartományokban dúló lázadások töltik ki. Hisámnak feltett szándéka volt, hogy az elharapódzott fejtelenséggel szemben az omajjád politikai hagyományt ismét teljes érvényre juttassa. Erős kezekre akarta bízni az állam gyepelét, mint nagy elődjei. Se szándékának nyilvánításával foglalta el trónját. Az állami tekintély azonban ez idő szerint már annyira alá volt ásva a tartományokban, hogy Hisám Abdelmelik eszközeivel nem érte el e nagy mintaképe sikereit. Mindjárt uralkodása kezdetén az ügyek élére mint Irák és a keleti tartományok kormányzóját Haddszáds mintájára egy erélyes férfiút állított. Khálid al-Kaszri nemcsak a Haddszáds szellemének ujjáélesztéseért találkozott a jámborhitű körök ellenszenvével, hanem azért is átvitték rá az Abdelmelik vaskezű kormányzója ellen táplált gyűlöletet, mert anyja keresztyén asszony volt, kinek számára a helytartó palotájában egy keresztyén templomot rendezett be. Khálid, a kelbita csoport

pártolója, azon 14 év alatt, hogy fontos tisztségét betöltötte, Hadsáds tanítványának bizonyult és szigorú rendszabályaival ránczba is szedte a zavargó Irákokot. Kevésbé sikerült azonban a rend és engedelmesség helyreállítása a távolibb tartományokban, Khoraszánban, Indiában és Transoxániában. A lázadások, melyeket a velük összejátszó keiszita és kelbita villongások még csak bonyolódottabbakká tettek, a khalifaság tekintélyét a keleti vidékeken teljesen aláásták.

Ezalatt a khalifaság legnyugatibb tartományában, Spanyolországban egyre növekedett a muszlimok terjeszkedési vágya. Már 718 óta kísérelték meg Spanyolország muszlim urai a pyrenæi határ átlépését. A déli Franciaországban a keresztyén fejedelmek között uralkodó zavarok nagyon megkönnyítették nekik a terjeszkedést; 720-ban Narbonne a muszlimoknak már erősségül szolgálhatott észak felé; 725-ben már Carcassonet és Nimest is hatalmukba ejtik és Autunig nyomulnak elő. 732-ben Eudo herczeg seregét a Dordogne mellett megsemmisítik és majd a Loire-ig érnek el, midőn Tours és Poitiers között Martell Károly a muszlimokra szerencsétlen végű csatában megakasztja előrenyomulásukat. Egy ideig még Narbonnet megszállva tarthatják, de innen is nemsokára vissza kell vonulniok a Pyrenæusok másik oldalára.

Sok bajt okozott Hisámnak a khalifaság nyugatafrikai tartománya. A berberek, kik között mindinkább terjedt az elégületlenség a khalifa helytartóinak túlságos adókövetelése miatt, ismét mozogni kezdtek. Hatalmasan lábra kaptak közöttük a szabadságérzetüknek annyira kedvező kháridsita törekvések. A Káhina napjai felélednek és egészen az Atlanti-tenger határáig terjed a forradalmi felkelés, az imént Velid alatt meghódított berberek között. Az országban megtelepedett arabok nem igen szolgálhattak a forradalmi szellem ellensúlyozására. Nagy volt közöttük azon medinai családok ivadékainak száma, kik a harrai irtó ütközetből nyugatra menekültek és ez emlékek miatt nem voltak hajlandók a syriai kormány helytartóit támogatni. Az afrikai tartományban dúló lázadás Spanyolországra is kihatott, melynek kormányzata az afrikai viszonyokkal szoros kapcsolatban állott. Itten is folyton dulakodtak egymással a keisziták s kelbiták, a túlsúlyért küzdöttek arabok és berberek, e két nemzetiség, melyeket a hódítás Spanyolországba juttatott. Az egymással harczban álló törzsi és nemzetiségi pártok azonban egy eszmében megegyeztek: a keleti khalifaságtól való független-

ségi törekvésekben. A khalifa helytartójának halála után a spanyolországi muszlimok maguk közül nevezték ki utódját Abdelmelik b. Kattán személyében, ki maga is a harrai ütközet egyik menekültje volt.

Nagy hadsereggel küldte Hisám a berberék közé hadvezérét, Kolthúm b. Ijádót, ki fiával Baldssal és a többi syriai hadvezérrel könnyű szerrel vélte szétkergethetni a hadviselésben iskolázatlan és rendetlen berber guerilla-csapatokat. De az eredmény azt mutatta, hogy a khalifa rendes katonasága, melynek vezérei a hadviselés módjára nézve sokszor ellentétes nézetűek voltak, nem tudott helyt állani a berberék vad stratégiája ellen. A lázadó csapatok, a khalifa hadseregét nyomon követve, azt egészen a marokkói Szébu folyam völgyéig engedték előrehaladni. Itt azonban váratlanul bekerítették és nagy vereséget szereztek neki (741). Hiába kért a Ceutába vonuló Kolthúm segítséget Spanyolország új helytartójától, Ibn Katantól. Hisz láttuk, hogy ő maga is medinai származású volt, ki a harrai vérfürdőről nem feledkezett meg.

Nagyobb sikerrel küzdött az afrikai lázadás ellen Hanzala b. Szafván, kit a khalifa a következő évben küldött helytartónak a Nyugatra. Asznám mellett (nem messze az afrikai tartomány székvárosától, Kairavántól) a berbereket egy döntő ütközetben megverte; innen azután a Spanyolországban kitört zavarok lecsendesítésére Abu-l-Khattárt küldte át, ki egy időre a khalifaság tekintélyét annak legifjabb tartományában ismét helyreállította.

Hisámnak nem sikerült azon reménységét, melylyel a khalifaságot elfoglalta, teljesíteni. Czéltudatosan fogott hozzá azon feladathoz, hogy a muszlim állam megbomlott egységét és erejét helyreállítsa. A fenyegető végenyészet óráját erélyes helytartói és hadvezérei segítségével késleltette ugyan, de nem teremthetett szilárd alapot, melyen az omajjád állam még sok időre fennállhatna. Az ő halála után képtelen utódai óriási léptekkel siettetik a Moávijától alapított dynastia bukását.

Közvetlen utódját, II. Velidet, kit már atyja, II. Jezid rendelt Hisám utódjául (743—44), az arabok a *fászik* (gonosztevő) melléknévvel különböztetik meg névtársától. Tékozló, kicsapongó, kegyetlen és az állam ügyeivel könnyelműen bánó ember volt, ki a takarékos Hisámtól ismét jobb karba hozott állampénztárt dőzsölésekre fordította. A keiszita párt felé hajlott; a Hisám uralkodása alatt oly sok érdemet szerzett Khálid al-Kaszrit kivégeztette. Ez felbőszítette ellene a kelbitákat, kik a khalifa egyéb ellenségeivel szövetkezve őt alig

13 havi uralkodása után meggyilkoltatták és III. Jezidet, I. Velid fiát kiáltották ki khalifának.

Ez erőszakosság azon következménnyel járt, hogy a khalifai tekintélyt teljesen aláasta. Az eddig trónra jutott omajjád uralkodóknak jogcíme elödjüknek a trónöröklésre vonatkozó rendelkezésén alapult. III. Jezidet egyik elődje sem jelölte ki a khalifaság jogos örököséül; egy párt emelte őt a paizsra és gyilkosság által jutott méltóságához. A keisziták természetesen mitsem akartak tudni az ellenpárt jelöltjéről. Még az omajjádok őstartományában, Syriában is fellázadtak ellene. Más helyeken a dynastia más tagjait kiáltották ki. Legveszedelmesebb ellenfelül Merván b. Mohammed jelentkezett, I. Merván khalifa unokája, ki Hisám uralkodása óta Armenia és Adzerbajdsán helytartója volt és az omajjád családban nagy tekintélynek örvendett. Az omajjád család e tagja e válságos időben kötelességének tartotta, hogy a khalifaság successiójában III. Jeziddel beállott rendetlenség elé gátat vessen. Odahagyta tartományát és a keiszitáktól támogatva, 80.000-nyi hadsereggel jelent meg Damaskus előtt (744). Itt időközben a halálosan beteg III. Jezid saját testvérét, Ibráhimot nevezte ki utódjává. Merván a jogtalan khalifa intézkedését nem ismerte el és az utolsó jogos khalifának, II. Velidnek gyermekeire akarta átruházni az igazhitűek uralmát. 120.000 kelbita állott Merván fenyegető hadserege elé. Ain el-Dsarr mellett véres ütközetre került a dolog, melyben Merván ügye győzött. A gyenge Ibráhim kétségbeesetten menekült a fővárosból, de előbb eltette láb alól II. Velid fiait. Most már az ő érdekükben küzdő Merván maga tartott számot az omajjád örökségre.

II. Merván (744—750) sem bírt a maga számára általános elismeretetést kieroszakolni. Ő sem volt szabályszerűen khalifának kinevezve és ennél fogva még Syria tetemes részét is csak hódítással ejthette hatalmába. Szuleimán, Hisám fia, ki Ibráhim seregét az Ain el-Dsarr melletti csatában vezérelte volt, hadsereggel indult Merván ellen, kitől Kinniszrin mellett vereséget szenvedett. Ily körülmények között mindenfelé előbukkantak a forradalmi elemek. Irákban a lázadó kháridsitákat Jezid b. Hubeira helytartó leverte. A perzsa tartományokban fenyegetően mozogtak a siiták. Mindezen zavarok között Merván hat éven át nagy elszántsággal küzdött az omajjád tekintély fentartásáért. De az utolsó évek polgárháborúi között végleg kimerült az állami hatalom ereje. Mindinkább lehetetlenné vált már a Moávija családja számára a hatalmat megmenteni. Az omajjád khalifaságot ez idő sze-

rint már azon körülmény is megingatta, hogy a dynastia törzsországa, Syria, mely minden viszontagság között a dynastia első korszakában annak megbízható támasza volt, most maga sem állott teljesen a khalifa mellé. A khalifátus fészkeben is nagy számmal voltak ellenei Mervánnak. Uralkodásának nem volt biztos pontja sehol sem. Hiába sikerült neki a kétségbeesés végső erejével itt-ott engedelmességre kényszeríteni az elszakadt tartományokat. A zavarosban hatalmas mozgalom készült háza ellen. E mozgalom, mely az omajjád dynastiának a haláldöfést adta meg, Khoraszánból indult ki, a hol Naszr b. Szajjár, a dynastia legutolsó hű hadvezére hiába erőlködött a forradalmi mozgalmaktól teljesen aláásott tartomány megfékezésében. A forradalmi elemek most egy újabb góczpontban egyesültek, a Hásimiták felkelésében. Ez hitta ki az omajjádokat a legutolsó mérkőzésre, melyre most már nem volt elég erejük.

*

Az iszlám teljes történetében, kezdve az omajjád khalifaság idejétől egészen napjainkig, a vallásos dogmatikában, de még inkább a nép lelkében fontos szerepe volt és még mindig van a *mahdi*-eszmének. Ezen eszme nyújtott vigaszt és reményt a kormányviszonyokkal elégtelen jámboroknak, a vallásos rajongóknak, kik az időleges kormányzatban nem lelhatték valóságát azon várakozásoknak, melyeket a mohammedán vallásnak megfelelő államhoz kapcsoltak. A mahdi-gondolat kölcsönzött kitartást az omajjád uralom előtt meghunyászkodó, a nyílt ellenszegülést kerülő jámbor-köröknek, midőn a lázadás helyett Alláhtól remélték a rossz viszonyok megváltoztatását. De ugyanezen eszméhez folyamodtak azon prætendensek is, kik a tényleges hatalom megbuktatását tüzték ki alattomos áskálódásaik céljául.

A mahdi-eszme mindig forradalmi mozgalmaknak szolgált támaszul. Akár dynasztikus, akár társadalmi felforgatók rendszerint a mahdi-eszmébe burkolták törekvésüket. Rendszerint egy-egy nyilvános vagy akár csak lappangó mahdi személye szolgált a forradalmi mozgalmak ürügyéül.

E szó *mahdi* annyit jelent, hogy: «a jó útra vezérelt». Mióta a létező kormányformával elégtelen pártok csoportosultak az iszlámban, a próféta egy jövendölésében adtak formát a viszonyok változásába vetett bizalmuknak, mely szerint «az idők beteltével Alláh a próféta ivadékaiból egy férfit támogat, a ki a világot eltölti

jóval és igazsággal, úgy a mint annak előtte tele volt rosszszaal és igazságtalansággal». S e férfiú a *mahdi*.

E gondolat kialakítására mindenesetre hatása volt a zsidó messiás-eszmének; de azon különös formára, melyet az iszlámban felvett, döntő befolyása volt a perzsa tanoknak. A khalifaság leg-régibb közbjogi ellenzékét tudvalevőleg a siiták képviselték, kiknek aspirációi különösen a perzsa lakosságtól elfoglalt vidéken voltak elterjedve. Államjogi eszméik alakulásába régi perzsa hagyományok is belevegyültek. Nekik kapóra jött a parsismus tana a régi vallásos okmányokban Szósiansz megváltó királyról, kit a régi perzsák hite az idők végére vár, hogy a feltámadást előkészítse és a megrontott világon boldog állapotokat teremtsen. Az őt megelőző időben a jogtalan-ság és kegyetlenség már annyira elharapódzott az emberek között, hogy a malmokat «az ártatlanok kiontott vérével hajtják, mely a harmatot is pirosra festi». Szakasztott ilyen dolgokat beszéltek az omajjád uralom ellen duzzogó pártok a létező viszonyok romlottságáról és a bitorlók jogfosztásáról, melynek a mahdi van hivatva véget vetni.

Bár az eredeti felfogás szerint a mahdit az idők végére várják, midőn véget fog vetni a hazug *Deddsál* (Anti-Krisztus) kegyetlen uralkodásának, már elég korán hozzászórtak az elégületlen pártok, hogy be nem érve a hosszú határidőre halasztott megváltás remény-ségével, közelben megérhető időre várják a mahdi megjelenését.

A rendes siiták abban nyugodtak meg, hogy az ő 12-ik imám-juk, az úgynevezett lappangó imám, az istentől a világ megváltására rendelt mahdi. Megjelenését minden napra remélik. A régi Baby-lonia helyén azon barlang előtt, melyből a mahdi előlépését várják, sok időn át naponta egy felkantározott lovat tartottak készen számára. Az omajjádok teljes ideje alatt az elégületlenek a mahdi megjelenését várták, hogy a jogfosztó uralomnak véget vessen. A kik nem épen a siitáknak dynastikus szempontjából, hanem pusztán a jámbor mohammedán embernek az omajjád uralkodók istentelensége fölött kétségbeesett lelkével várták a megváltót, már a jobb érzelmű II. Omart hitték annak. De ez az uralkodó omajjád származású volt. Nem volt a próféta véreből. Másrészt rövid uralkodása után utódai alatt csakhamar ismét előállt a régi rendszer.

Mind erősebbé vált a hit, hogy a próféta közel rokonságából kerül elő a várva várt Megváltó. Az omajjád dynastia uralkodásának utolsó évtizedeiben gomba módra termettek titkosan terjesztett

apokalyptikus iratok (maláhim), melyek titokzatos módon a nemsokára bekövetkezendő forradalmi változásokról szoltak és a közönséget a dynastia ellen áskálódó forradalmi emberek kitörésére előkészítették. Párhuzamosan ez iratok terjesztésével, különösen a birodalom keleti tartományaiban, ügyes propagandisták, «hívók» (dái) mint nevezni szokták, jártak a nép között; akár világosan, akár nevét és hollétét titkos homályba burkolva, szereztek hívőket az iszlám egyedül jogos imámja, a mahdi számára. A birodalomban II. Merván alatt beállott zavarok nagyban elősegítették a propaganda sikerét a nép között.

De ez idő szerint nemcsak az alidák járatták a dáikat az emberek között. Mindinkább kidomborodott egy eddigelé előtérbe nem lépett trónkövetelő család aspiratiója is. E családot a fentebb közölt törzstáblán Mohammed egyik nagybátyjának, Abbásznak ivadékaul látjuk feltüntetve. Abbász utódai arról voltak meggyőződve, hogy ép oly joguk van a khalifaságra, mint Mohammed másik nagybátyja, Abú Tálíb (Ali atyja) utódainak. Azt a körülményt, hogy Ali utódai anyai ágon (Fátima) is a prófétától származnak, mindenféle örökjogi finomságokkal ütötték el. Nagyobb biztosság kedvéért még azt is terjesztették, hogy Abú Hásim, az egyik alida trónkövetelő, forma szerint az Abbász családra ruházta át az alidák összes jogait. Ők már most Hásimról, Abbász nagybátyjáról (l. az 1. törzstáblát) leginkább hásimitáknak szerették családjukat neveztetni, ezáltal mintegy súlyt vetvén azon ellentétre, mely közöttük és az omajjadok, azaz Abd-Samsz (Hásim testvérének) ivadékaik között fennáll.

E czímen már most az ő dái-jaik is bejárták az iszlám keleti tartományait, különösen a perzsa emberektől lakott Khoraszánt, a hol leginkább találkoztak az omajjadok gyűlölöi és a hol sikerült is nekik titokban sok ezer embert toborozni a Hásimiták, azaz Abbászidák ügye számára. «A próféta házának jogait helyreállítani a bitorlók ellenében», ez volt jelszavuk. A prófétának egy jövendölését terjesztették, mely szerint «majdan fekete zászlókkal előbukkannak a hívek Khoraszánból, élükön a Mahdi». E propaganda fővezére egy Abú Muszlim nevű ember volt, kinek származását mély homály fődí, de kiről biztosan csak annyit tudhatunk, hogy nem volt arab ember. Tevékenységében nagy része volt az arabok elleni gyűlöletnek és azon iráni eszméknek, melyeket a mahdi-reménységek palástoltak. Ebben az időben az abbaszidák titkos praetendense Ibráhim volt, Abbásznak negyedizben leszármazója. Ezzel már most egész nyiltan lépett elő a ravasz Abú Muszlim, ki az alidák követőit is a maga pártjára csalta

azzal, hogy hiszen Ali is hásimita volt. Nékik is mindenekelőtt a Hásim-csaláért kell küzdeniök. Ily érveléssel hatott is az Abú Muszlim igazi céljain át nem látó siitákra és így az alidáktól egy évszázadon át nagy buzgalommal szított mozgalom eredményeit az abbaszidák érdekeire használta fel. 747 június 9-én tört ki nyíltan a lázadás. A kelbita araboktól támogatva több khoraszáni város csatlakozik a lázadók seregéhez. 748-ban és 749-ben már szervezett hadsereggel nyomult előre Abú Muszlim és az omajjádokat számos keleti városból kiűzte. Merván khalifa azt hitte, hogy a veszedelmes mozgalomnak leggyökeresebben azzal vethet véget, hogy Ibráhimot, az abbaszida párt imámját, kit syriai rejtekében Homeimában, a Genezaret tó partján felkutatott, elfogatja és Harránban kivégezteti.

Az imám kivégeztetése már most jeladás volt az abbaszida pártnak erői megfeszített kifejtésére. Ibráhim imám erőszakos halálát az iszlám nagy gyászának tekintették. Feketébe öltöztek és fekete zászlók alatt folytatták előrenyomulásukat. Ime «a fekete zászlós emberek, kik Khoraszánból előbukkannak, élükön a mahdi». A fekete szín maradt ezentúl az abbaszid uralkodók hivatalos színe; az omajjádoké a fehér volt.

Ibráhim testvére, Abu-l-Abbász, áll most a párt élére. Mindig gyarapodó hadsereggel nyomul előre, Mesopotámián át Syriába. Mindenütt az omajjádok ellen elkeseredett lakosság lelkesedése fogadja. Mervánnak folyton lepadó hadserege nem képes megvédeni a dynasztia ügyét. Semmit sem használ a hősiés bátorság, melyet ő maga tanusít. Abu-l-Abbász győzelemről győzelemre halad. Már 749 októberben Kúfában khalifának kiáltják ki. Damaskust 750 április 22-én foglalja el. Merván az abbaszidáktól üldözve szökésnek ered, meg sem áll Egyiptomig, a hol Abuszirban (a régi Busiris) felismerve 750 augusztus 5-én gyiloknak esik áldozatul.

Abu-l-Abbász kard élére hányatja a gyűlölt omajjád család minden kéznél levő ivadékát. A próféta családján elkövetett százéves bitorlást kellett megtorolnia a szent család jogai megvédőjének és helyreállítójának. Becsületesen kiérdemli az *al-Szaffáh*, «vérontó» nevét, melylyel kortársai jellemzik és melyen a történelemben megvan örökítve.

Az Omajjádok családjából csak egy ifjú menekült, Abderrahmán. Ez Spanyolországba vándorol és ott megalapítója lesz a második (nyugati) omajjád dynastiának.

SEGÉDIRODALOM.

- Weil Gustav, *Geschichte der Chalifen* (1846—1851) I. és II. kötete.
- Kremer Alfred, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1868).
- U. az. *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (1875—1877) I. kötete.
- Müller August, *Der Islam im Morgen- und Abendland* (1885—87) I. kötete
(az Oncken-féle gyűjteményben).
- Flügel Gustav, *Geschichte der Araber bis auf den Sturz des Chalifats von Bagdad* (2. kiad. 1864) [a tények rövid összefoglalása].
- Goldziher Ignác, *Az Iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből* (1881).
- U. az. *Muhammedanische Studien* I., II. kötet (1888—90).
- U. az. *Árábia és az iszlám történetéről és művelődéséről szóló értekezései a Budapesti Szemlében* 1886—1895.